

Волинський національний університет імені Лесі Українки

**О.В. Станіслав**

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЛІТЕРНИХ  
ЗНАКІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ**

Редакційно-видавничий відділ „Вежа”

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Луцьк – 2009

УДК 811.133.1'35

ББК 81.471.1-8

С 76

Рекомендовано до друку вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № від 09)

**Рецензенти:**

**Р.С. Помірко**, доктор філологічних наук, професор кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка;

**О.В. Теслер**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських та класичних мов Волинського державного університету імені Лесі Українки

**Станіслав О.В.**

С 76 **Функціональні характеристики нелітерних знаків французької орфографії.** – Монографія. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 180 с.

У монографії представлено комплексний опис позаалфавітних елементів французької писемної мови з точки зору їх графічного зображення, історії виникнення, еволюції, функціонального навантаження тощо. У праці систематизовано розглянуто основні функціональні характеристики досліджуваних одиниць на рівні: граф – графема – орфограма; робиться висновок про їх поліфункціональність.

Для студентів, які вивчають французьку мову і всіх, хто прагне поглибити свої знання з орфографії цієї мови.

УДК 811.133.1'35

ББК 81.471.1-8

© Станіслав О.В., 2009

## ЗМІСТ

ВСТУП .....	6
Перелік умовних позначень .....	10
<b>РОЗДІЛ 1. Писемна система та її властивості, місце нелітерних знаків у цій системі .....</b>	<b>11</b>
1.1. Письмо та його характеристики .....	11
1.1.1. Загальне визначення письма .....	11
1.1.2. Рівні організації писемної системи французької мови .....	16
1.1.3. Графема та орфограма – структурні одиниці відповідних рівнів писемної мови .....	18
1.1.4. Письмо як знакова система, його властивості та значення; план змісту і план вираження писемної системи .....	22
1.2. Нелітерні знаки як феномен графічної системи французької писемної мови .....	27
1.2.1. Визначення нелітерних знаків .....	27
1.2.2. Графічне зображення та розташування досліджуваних одиниць .....	30
1.2.3. Класифікація нелітерних знаків .....	34
1.2.4. Еволюція нелітерних знаків французької орфографії .....	36
1.2.5. Теоретичні основи французької пунктуаційної системи.....	40
Висновки до першого розділу .....	48
<b>РОЗДІЛ 2. Особливості функціонування нелітерних знаків із буквою та нелітерних знаків середини слова .....</b>	<b>51</b>
2.1. Функції діакритичних знаків як графем французького письма.....	51
2.1.1. Акут .....	52
2.1.2. Гравіс .....	55

	6
2.1.3. Циркумфлекс .....	58
2.1.4. Трема .....	64
2.1.5. Седій та інші нелітерні знаки з буквою .....	68
2.2. Функціональні характеристики нелітерних знаків середини слова .....	72
2.2.1. Визначення інтерлітер як орфограм .....	72
2.2.2. Дефіс .....	74
2.2.3. Апостроф .....	80
2.2.4. Інтервал .....	85
Висновки до другого розділу .....	90
<b>РОЗДІЛ 3. Функціональні характеристики міжслівних нелітерних знаків .....</b>	<b>93</b>
3.1. Алфавіт пунктуаційних знаків та їх класифікація .....	93
3.2. Абзац та поля як різновиди інтервалу .....	97
3.3. Розділові односторонні знаки кінця речення та їхні функції .....	103
3.3.1. Крапка .....	106
3.3.2. Знак оклику .....	110
3.3.3. Знак питання .....	116
3.3.4. Три крапки .....	121
3.4. Розділові односторонні нелітерні пунктограми середини речення та їхні функції .....	126
3.4.1. Крапка з комою .....	127
3.4.2. Двокрапка .....	130
3.4.3. Кома .....	134
3.5. Функціональні можливості видільних двосторонніх нелітерних знаків .....	142
3.5.1. Тире .....	143
3.5.2. Лапки .....	148
3.5.3. Дужки .....	151

	7
Висновки до третього розділу .....	155
<b>ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ</b> .....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....	162
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ .....	178
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ .....	179

## ВСТУП

Сучасна лінгвістика розглядає писемне мовлення як складне, багатопланове явище, яке органічно цілісне за структурною організацією, поліфункціональне за призначенням та використанням у суспільстві. Саме тому воно постійно перебуває в колі уваги дослідників, стаючи актуальним об'єктом вивчення.

Письмо як окремий об'єкт лінгвістики починають вивчати лише у другій половині ХХ століття. Увага мовознавців зосереджується на питанні співвідношення писемної та звукової мови (Т.О.Амірова [2; 3], О.О.Волков [30; 31], Л.Р.Зіндер [55], В.М.Солнцев [127; 128]), а отже, і на проблемі орфографії (В.І.Балинська [6; 7], В.Г.Гак [33; 34], Г.Г.Крючков [72; 77], К.Бланш-Бенвеніст, А.Шервель [165], Н.Каташ [172; 173; 176]), яка визначається як засіб поєднання усної та писемної мови.

Кожна мова має власну систему графічних знаків, що організовують й нормалізують її, сприяють правильному осмисленню написаного. Попри значні напрацювання у сфері дослідження письма, залишаються актуальними питання засобів його вираження та їх реалізації. Значущість даної роботи визначається недостатнім вивченням питання нелітерних знаків французької орфографії та їх функціонального навантаження. В науковій літературі стосовно плану вираження писемної мови увага приділялася, в основному, вивченню алфавітних засобів, а нелітерні елементи залишалися поза розглядом дослідників.

Традиційно серед нелітерних знаків французької орфографії підлягали аналізу лише знаки пунктуації. У своїх дослідженнях французькі лінгвісти (Ж.Дамурет [181], А.Допань [183], А.Сансін [205]) обмежувались, як правило, викладом найбільш загальних практичних указівок щодо використання цих одиниць як пунктуаційних. Такі описи враховували, головним чином, тільки змістовий аспект речення. У спеціальних роботах російських мовознавців (О.І.Богомолова [12], Л.Г.Веденіна [25-27], Н.О.Шигаревська [151; 153-155])

була зроблена спроба описати знаки французької пунктуації з урахуванням синтаксичного, ритмомелодійного й змістового розчленування та побудови тексту.

Дисертаційне дослідження А.В.Новикової [103] присвячене аналізу таких нелітерних знаків, як діакритичні, зокрема, в ньому подано огляд указаних знаків у діахронному та синхронному планах, визначено їхні функції.

Окремі аспекти функціонування дефіса, апострофа, інтервалу вивчалися в наукових розвідках О.А.Лабенко [78-81] при дослідженні нелітерних графічних засобів диференціації омофонів, І.В.Ситдиковою [122-124] при аналізі використання нелітерних знаків у неонімах сучасної французької реклами.

Грунтовні теоретичні розробки проблеми значущих орфографічних елементів письма, їхньої структури, відношень, функцій знайшли відображення у працях Г.Г.Крючкова [72-77]. Явище піктографізації ілетрограм французької мови розглянуто у наукових доробках Л.Ю.Єрмоленко [50; 76].

Однак, до сьогодні ми не маємо комплексного аналізу функціонування нелітерних знаків французької орфографії як поліфункціональних одиниць графічної системи, що реалізуються на різних рівнях мовної структури.

Таким чином, актуальність теми нашого дослідження зумовлюється зростанням інтересу лінгвістів до вивчення орфографії як системи та необхідністю визначення функціональних характеристик нелітерних знаків французької орфографії. Актуальність теми роботи визначається також браком класифікації цих графем у сучасній французькій мові та їх функціонального опису.

Мета дослідження – визначити систему нелітерних одиниць французької орфографії та провести їх функціональний аналіз, застосовуючи комплексний різноплановий опис. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) узагальнити наявні дефініції поняття “письмо” та визначити місце нелітерних знаків у французькій писемній мові;

2) виявити графічні засоби, що складають систему нелітерних знаків французької орфографії, детермінувати дане поняття, класифікувати досліджувані одиниці, упорядкувати графічний інвентар нелітерних знаків;

3) описати функціональні характеристики нелітерних знаків французької писемної системи, виділити їхні основні функції;

4) дослідити прагматичну функцію нелітерних знаків французької орфографії.

Об'єктом дослідження є система нелітерних знаків сучасної французької мови, які представляють собою поліфункціональні графічні одиниці.

Предметом дослідження є функціональні характеристики нелітерних знаків французької орфографії.

Матеріалом дослідження послужили: вибірка з художніх творів французьких письменників ХХ ст., обсяг якої склав понад 10000 с., а також тексти реклами, науково-популярні та газетні статті. Загалом проаналізовано 1500 прикладів, які вивірено за лексикографічними джерелами (Le Grand Robert, Le Petit Robert, Le Grand Larousse illustré).

У роботі застосовано такі методи дослідження: метод лінгвістичного спостереження та аналізу, метод функціонального дослідження, дескриптивний метод та елементи лінгвостилістичного методу для виявлення особливостей функціонування нелітерних знаків у текстах різних функціональних стилів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на матеріалі сучасної французької мови описано та класифіковано нелітерні графічні знаки; новим є введення робочого терміна “нелітерні знаки” та представлена його дефініція. У праці вперше досліджено та проаналізовано функціональні характеристики нелітерних знаків французької писемної мови на рівні: граф – графема – орфограма – пунктограма. Набув подальшого розвитку аналіз прагматичної функції досліджуваних знаків, узагальнено основні функціональні характеристики нелітерних знаків усіх рівнів (графічного, орфографічного, лексичного, синтаксичного тощо).



Висновки та одержані результати дослідження збагачують загальну теорію орфографії французької мови, доповнюють теоретичні розробки у сфері функціонування нелітерних засобів із залученням не досліджуваного раніше мовного матеріалу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали та результати дослідження можуть бути використані у спецкурсі з теорії орфографії, у практиці викладання французької мови як іноземної, для лінгвістичного аналізу текстів, для написання дипломних і курсових робіт, укладання підручників і посібників із французької орфографії та пунктуації.

## Перелік умовних позначень

adj – adjectif – прикметник;

adv – adverbe – прислівник;

art – article – артикль;

art. contr. – article contracté – злитний артикль;

conj – conjonction – сполучник;

f – féminin – жіночий рід;

inf – infinitif – інфінітив;

interj – interjection – вигук;

loc. conj. – locution conjonctive – складний сполучник;

loc. prép. – locution prépositive – складний прийменник;

m – masculin – чоловічий рід;

p.p. – participe passé – дієприкметник минулого часу;

prép – préposition – прийменник;

pron – pronom – займенник;

subst – substantif – іменник;

v – verbe – дієслово.

## РОЗДІЛ 1

### ПИСЕМНА СИСТЕМА ТА ЇЇ ВЛАСТИВОСТІ, МІСЦЕ НЕЛІТЕРНИХ ЗНАКІВ У ЦІЙ СИСТЕМІ

#### 1.1. Письмо та його характеристики

##### 1.1.1. Загальне визначення письма

Поняття “нелітерних знаків”, що покладене в основу нашого наукового дослідження, випливає з понять “письмо” та “писемна мова”.

Письмо – це складне лінгвістичне явище, яке пройшло тривалий шлях розвитку, що вимірюється тисячоліттями. Внаслідок цього існувала в минулому й існує тепер велика кількість різних типів письма та форм його реального застосування. Та беззаперечним є факт, що письмо – це важливий засіб людського спілкування, засіб нагромадження, збереження й передачі знань, засіб, що спроможний перетнути простір і час. Написане слово може відобразити людську думку, об’єднати теперішнє, минуле та майбутнє. В історії людської комунікації створення письма залишається одним із найголовніших винаходів. Воно викликало великі зміни в характері мовного спілкування людей і, як результат цього – небачене прискорення інформаційних, технологічних і соціальних перетворень.

Насамперед наведемо загальне визначення письма, яке б охоплювало лише основне й суттєве в ньому. Існує значна кількість дефініцій цього поняття, які змінюються з плином часу та залежно від розуміння самого лінгвістичного явища і його значення, розглянемо деякі з визначень.

Зокрема, словник російської мови дає таке тлумачення терміна “письмо”:

1. Уміння, навички писати, а також саме написання [...]. 2. [...] система графічних знаків, що використовуються для написання [218, с. 127].

Т.М.Ніколаєва зауважує, що письмо – це система знаків, які виражають писемну мовну норму, що реалізується в писемному тексті [101, с. 79]. Для глоссематики Л.Єльмслева письмо – лише різновидність матеріальної субстанції, в котрій реалізується тотожна сама собі універсально-семіотична

схема [1, с. 166]. Згідно з цими формулюваннями, письмо – це писання або ж графічні знаки для написання.

За визначенням “Большой Советской Энциклопедии”: “Письмо – це фіксація мови, що дозволяє передавати її на відстань і закріплювати у часі, здійснюється за допомогою накреслених позначень, що виражають ті чи інші елементи мови” [216, с. 99]. А отже, в такому разі письмо – це фіксація мови, вказані також мета і засоби цієї фіксації.

В.О.Істрін визначає письмо як додатковий до звукової мови засіб спілкування, що виникає на основі мови і слугує головним чином для передачі мови на великі відстані та для закріплення її у часі, здійснюється за допомогою накреслених знаків чи зображень, які передають, як правило, ті чи інші елементи мовлення – окремі прості повідомлення, слова, морфеми, склади або звуки [61, с. 13]. У цьому трактуванні письмо – засіб спілкування, що здійснюється накресленими знаками.

Як бачимо, не можна просто скористатися будь-яким із наведених вище визначень, оскільки кожне з них акцентує увагу на окремих властивостях письма, а тому не можуть вважатися вичерпними.

Аналізуючи явище письма, І.М.Дьяконов дає таке пояснення: “письмо представляє собою фіксацію людського мовлення [...] за допомогою системи накреслених позначень” [49, с. 6]. Цю ж думку поділяє Б.М.Головін, зазначаючи, що письмо є системою знаків, які використовуються для фіксації звукового мовлення [44, с. 240].

Наведені визначення письма можна вважати повними і навіть комплексними – функціонально-субстанційними: фіксація мовлення – це функціональна сторона письма, система графічних знаків, що використовується при цьому – субстанція письма.

А отже, можна стверджувати, що визначення письма у словнику російської мови, у Т.М.Ніколаєвої та в Л.Єльмслева є неповними й односторонніми – лише субстанційними (не вказана функція письма – фіксація мовлення); визначення БСЭ та В.О.Істріна, навпаки, містять зайві, надлишкові

деталі для загального визначення, зокрема, вказують на використання письма як засобу спілкування та на відображення в ньому тих чи інших елементів мови.

Детермінуючи, що таке письмо, та визначаючи його місце серед засобів людської комунікації, В.М.Солнцев у передмові до монографії Т.О.Амірової “Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка”, зазначає, що письмо є створена людьми допоміжна система, яка використовується для фіксації (“відтворення”) звукової мови (і, відповідно, звукового мовлення). Крім цього, посилаючись на Т.О.Амірову, вказує, що це є відносно самостійна система комунікації, яка, реалізуючи свою функцію слугувати знаковим позначенням іншої знакової системи, набуває у суспільстві цілий ряд відносно самостійних функцій, завдяки яким відкриваються додаткові можливості людського спілкування [128, с. 5]. Письмо, на думку В.М.Солнцева, включає писемну форму мовлення, вид мовленнєвої діяльності людини та писемну мову, певною мірою незалежну від усної знакову систему.

Поняття “письмо” тісно переплітається з поняттям “писемність”. Власне тому В.О.Істрін запропонував розрізняти ці два терміни [61, с. 56]. Вчений розглядає письмо як додатковий до звукового мовлення засіб спілкування, а писемність як результат використання цього засобу, сукупність документів, виконаних письмом того чи іншого народу. Аналогічні трактування цього поняття знаходимо у О.О.Волкова [30; 31] та у Б.М.Головіна [44]. Ю.С.Маслов детермінує писемність таким чином: писемність – це особлива форма існування мови, що відрізняється від усної її форми тим, що в ній використовується не стільки акустично-слуховий, скільки зорово-моторний канал сприйняття і відтворення мовлення, вона має іншу фізичну субстанцію [90, с. 76].

Усвідомлення писемної мови як окремого об’єкта вивчення, що вимагає самостійної наукової категоризації та систематизації,

викликає інтерес до дослідження письма в загальнотеоретичному і конкретно-практичному аспектах.

Перші спроби виділити у лінгвістичній науці специфічні властивості письма, дати їм адекватне пояснення припадають на початок ХХ ст. Це передусім роботи І.О.Бодуена де Куртене [13]. Вчений сформулював положення про психофізичний механізм породження й сприйняття писемної мови.

У 1932 році А.Артимович розглянув писемну мову як самостійну систему та як “мовну норму” [2, с. 24]. Значну увагу проблемам писемної мови як особливій сфері мовознавчої науки приділяли російські лінгвісти: акад. В.В.Виноградов [28], проф. Г.О.Винокур [29], акад. Л.В.Щерба [157-159].

У середині ХХ ст. англійські дослідники рішуче виступають прихильниками особливого вивчення писемної мови як самостійної і специфічної системи людського мовлення. В цьому плані заслуговують на увагу роботи А.Макінтоша і його послідовників, зокрема Дж. Маклохіна. А.Макінтош доводить рівноправність лінгвістичного статусу писемної та усної мов і закликає відмовитися від сприйняття письма й писемної мови як другорядної, допоміжної системи [2, с. 10].

У рамках Празького лінгвістичного гуртка поняття “писемна мова” розробляв Й.Вахек [23; 24], який послідовно показав співвідношення усної та писемної мов, відношення функціональної комплементарності між ними, а зміст останньої – як системи графічних засобів, визнаних за норму всередині певного колективу. Велике значення мала теза Й.Вахека щодо історичного співвідношення усної та писемної мов: писемна мова, будучи вторинною за своїм походженням відносно усної, стає “з вторинної знакової системи [...] первинною”, а з цього випливає, що структура писемної мови не є менш досконалою, це просто інша структура, що характеризується не лише досить вагомим ступенем самостійності але й своєю власною проблематикою [23, с. 524, 529-530].

Питання співвідношення усної та писемної мови досліджували Т.О.Амірова [2; 3], Л.Р.Зіндер [55], В.М.Солнцев [127; 128] та інші, що сприяло диференціації понять “писемна мова” – “писемна форма мови”, “усна мова” – “усна форма мови”. У своєму дослідженні ми не розмежуємо понять “писемна мова” та “писемна форма мови”, оскільки ці терміни є важливими для зіставлення двох форм комунікації, ми ж розглядаємо письмо, писемну мову у загальному аспекті.

Таким чином, урахувавши все вищесказане, дамо узагальнювальне визначення письма. Письмо – це знакова система фіксації мови, що за допомогою графічних елементів може передавати мовленнєву інформацію на відстані й фіксувати її у часі.

Розкривши зміст терміну “письмо”, можна визначити предмет теорії письма як виявлення можливих засобів графічної передачі мовних одиниць загалом або тільки їх звукового боку. Система письма більшості сучасних мов складається з системи графем, обраних для відтворення звуків мови, які в сукупності складають її графічну систему або її графіку, та із системи правил використання писемних знаків, які складають її орфографію.

У сучасній лінгвістиці сформувався системний підхід до вивчення орфографії. Системним дослідженням французької орфографії займалися К.Бланш-Бенвеніст, В.Г.Гак, Н.Каташ, Г.Г.Крючков, Р.Тімоньє, А.Шервель. Р.Тімоньє [208-210] розробив теоретичну модель системи французької орфографії; В.Г.Гак [33-35], Бланш-Бенвеніст, А.Шервель [165] присвятили свої дослідження систематизації правил французької орфографії; Н.Каташ [172-176] аналізувала орфографічну систему французької мови у синхронному та діахронному аспектах; Г.Г.Крючков [72-75], урахувавши структурні особливості всіх одиниць французької орфографії, представив її як логічну систему, матрицю, яка відображає всі характерні риси орфографічної системи мови.

Вивченням письма займається графічна лінгвістика, яка вважається “комплексною наукою про письмо та писемну мову” [2, с. 67], до складу якої

входять такі дисципліни, як графіка, орфографія, графеміка та орфографіка. Графіка – це наука про абстрактні графічні елементи, які безпосередньо чи опосередковано співвідносяться з фонемами з урахуванням не тільки плану вираження, але й плану змісту. Орфографія пов'язана з проблемами написання конкретних значущих одиниць, тобто спрямована передусім на встановлення коду, нормативу письма, враховує як план вираження письма, так і план змісту. Графеміка як розділ графічної лінгвістики вивчає структурно-функціональні одиниці письма – графеми та їх відношення, зорієнтована на системно-функціональний опис плану вираження писемної мови. Орфографіка визначає функціональне навантаження значущих орфографічних елементів письма.

### **1.1.2. Рівні організації писемної системи французької мови**

Оскільки наше дослідження відноситься до сфери письма, то вважаємо доцільним провести чітке термінологічне розмежування між графікою (графічною системою) та орфографією, що складають разом писемну систему тієї чи іншої мови. Це зумовлено тим, що іноді у лінгвістичній літературі [2; 30; 42; 100] спостерігається підміна понять, яка, у свою чергу, провокує змішування двох рівнів (графічного та орфографічного).

І.О.Бодуен де Куртене вперше виділив три рівні організації в розвинутій системі письма – алфавіт, графіку та орфографію [13, с. 209-235]. Згідно з його твердженням, рівні організації письма розташовані в ієрархічній послідовності: спочатку сформувалася система алфавіту, пізніше – графіка, потім – орфографія. Однак у сучасній науці не припиняються дискусії стосовно кількості рівнів та їх якісного розрізнення [24; 29; 47; 102]. Власне цим пояснюється інтерес вчених до графічної форми мови та виникнення наприкінці минулого століття двох нових розділів лінгвістики: графеміки та орфографіки.

Менш за все існує протиріч у питаннях алфавіту, його теорії та основної структурної одиниці. У будь-якому визначенні звуко-буквенного



алфавіту основною структурною одиницею є буква (літера). Цей рівень організації системи письма чітко відмежований від інших і не викликає особливих дискусій.

Сучасна графіка французької мови сформувалася на літерах латинського алфавіту. Це свідчить про те, що оволодіння як письмовою, так і усною формами французької мови, задовольняє потреби великої кількості тих, хто її вивчає.

Однак, існує певна проблема, пов'язана з розмежуванням графіки та орфографії. І.О.Бодуен де Куртене пропонує визначити графіку як “зв’язок зорових елементів з елементами лише вимовно-слуховими, безвідносно від асоціацій з уявленнями морфологічними і семасіологічними”, а орфографія – це “зв’язок писемно-зорових уявлень не лише з уявленнями вимовно-слуховими, але також і з уявленнями морфологічними та семасіологічними” [13, с. 221]. Такі визначення, на нашу думку, не вважаються остаточними та вичерпними.

Термін “графіка” визначається, по-перше, як сукупність усіх засобів писемності (О.С.Ахманова [215], Д.Е.Розенталь, М.О.Теленкова [118] та інші), і, по-друге, як набір писемних знаків (а також засоби, можливості, способи, правила) для позначення фонем мови, звуків у мовленні (В.І.Балинська [6], В.Г.Гак [33; 34], О.М.Гвоздев [39; 40], Н.Каташ [173; 175], Л.В.Щерба [157]). Існує також варіант теоретичного представлення значення цього терміна, а саме співвідношення або зв’язок системи писемних знаків із фонетичною системою мови, літер алфавіту та звуків мови, графічних та акустичних елементів (І.О.Бодуен де Куртене [13], Т.О.Амірова [2], О.С.Ахманова [215]).

Значно ширший діапазон значень у терміна “орфографія”. В найбільш широкому значенні слова орфографія є синонімом терміна “письмо”, тобто це система правил використання всіх графічних засобів мови, включаючи знаки пунктуації (О.М.Гвоздев [39]). Окрім цього, деякі дослідники визначають орфографію як сукупність правил використання графічних знаків, що

позначають звуки для написання конкретних слів, інших мовних одиниць, що мають позначене (В.І.Балинська [7], Й.Вахек [22], В.Г.Гак [33], Н.Каташ [173], Л.В.Щерба [157]), а також – це зв'язок, співвідношення системи графічних знаків не тільки з фонетичною системою, але також із граматиною та семантикою (І.О.Бодуен де Куртене [13]), фактичне написання слова (О.С.Ахманова [215]), соціальний інститут, норма, яка віддзеркалює певний бік суспільно-мовної діяльності (Т.О.Амірова [3]).

Як бачимо, різні підходи до визначення графіки та орфографії, принципова різниця між ними пояснюють багатозначність цих термінів. На нашу думку, відмінність між графікою та орфографією є діалектичним протиставленням абстрактного, формального (графіка) та конкретного, значущого (орфографія). Разом із тим, графіка й орфографія перебувають у тісному взаємозв'язку. Будь-яке орфографічне написання є неможливим без графіки, і, навпаки, жоден графічний аналіз є неможливим поза орфографією.

Отже, графіка – це наука про абстрактні графічні елементи, прямо чи опосередковано пов'язані з фонемами, а орфографія пов'язана з проблемами написання конкретних значущих одиниць. Розмежування графіки та орфографії передбачає існування у кожного з цих рівнів письма своєї мінімальної одиниці.

### **1.1.3. Графема та орфограма – структурні одиниці відповідних рівнів писемної мови**

Як було зазначено вище, одностайної думки щодо термінів “графіка” та “орфографія” вченими ще не досягнуто. Це ж саме стосується і їхніх структурних одиниць – графема та орфограма. Підкреслюючи неоднозначність тлумачення цих термінів, обґрунтуємо можливість двостороннього підходу до їх визначення.

Згідно з першим підходом, що базується на автономності письма щодо усно-звукової мови, графема розглядається як мінімальна

одиниця писемної форми мови без урахування фонетичного еквіваленту (Т.О.Амірова [2], Й.Вахек [24], О.О.Леонтьєв [83], Т.М.Ніколаєва [100], О.О.Реформатський [115], Р.Стенсон [207]). У такому разі, коли письмо не враховує усну мову, графема не є репрезентантом фонем на графічному рівні.

Відповідно до такого тлумачення О.О.Леонтьєв визначає мінімальну структурну одиницю писемного мовлення – графему, яка служить для семантичного чи формально-граматичного розрізнення слів, виходячи із відмінності двох норм мови (усної та писемної), їх структурних особливостей, тобто системи лінгвістичних одиниць та побудови висловлювання [83, с. 71-73].

Р.Стенсон проводить паралель між одиницею усного мовлення (фонемою) та одиницею письма (графемою), вважаючи їх автономними й незалежними одна від одної. При зіставленні може виявитися, що одна фонема буде відповідати двом графемам [207, с. 47].

Таким чином, суттєву й найголовнішу роль при визначенні графеми відіграють суто графічні характеристики цієї одиниці. Перевага такого підходу полягає у можливості створення чіткого графічного інвентаря розрізнявальних одиниць будь-якої мови.

Зазначимо, що перший підхід до графіки та орфографії не має суттєвого значення при встановленні основної структурної одиниці орфографії. Одиницями орфографічного рівня виступають графічні слова, речення, текст. При їхньому орфограматичному оформленні використовуються як літерні, так і нелітерні знаки, включаючи ідеограми, ієрогліфи, піктограми [72, с. 149].

Другий підхід при визначенні мінімальних одиниць графіки та орфографії базується на взаємозалежності писемної та усної форм мови. У такому разі мінімальна одиниця графіки – графема повністю залежить від відповідної фонем (В.І.Балинська [6], К.Бланш-Бенвеніст, А.Шервель [165], В.Г.Гак [33],

Н.Каташ [174], Ю.С.Маслов [90], В.Мотш [98], В.Хоржейши [195]). При такому підході одній фонемі має відповідати одна графема.

В.І.Балинська трактує графему як певний сегмент писемного тексту, що використовується в цій мові для передачі озвучених змісторозрізнявальних одиниць – фонем. Інакше кажучи, графема – це буквене вираження фонем [6, с. 10]; застосовується як абстрактна одиниця для передачі фонем і як реально існуюча частина конкретного написання слів, тобто вона є одночасно одиницею і графічного, і орфографічного рівнів мови.

У контексті вказаної проблеми, К.Бланш-Бенвеніст та А.Шервель визначають графему як абстрактну одиницю, яка має визначене місце в алфавіті та відповідність у фонологічній системі. Відмінність між графемою та літерою схожа на опозицію фонем та звука. Лінгвістичний аналіз письма без зіставлення з усним мовленням дозволив виявити два типи відмінних одиниць: розрізнявальні (дистинктивні) одиниці – графемі та значущі (сигніфікативні) одиниці – писемні слова, утворені на основі графем [165, с. 198].

У концепції В.Г.Гака, графема – це мінімальна одиниця графічної системи мови, яка, як і будь-який мовний знак, представляє собою єдність означуваного та означуючого. Означуючим автор вважає літеру, буквосполучення, орфографічний знак (апостроф, дефіс, надрядкові та підрядкові знаки і т.ін.). Означуваним графемі, зазвичай, виступає фонема (звук), але іноді змістом знака є певна функція в мові [33, с. 12].

Відповідно до визначення Н.Каташ, графема – це найменша одиниця письма, яка має фонетичну і/або семічну відповідність і піддається лінгвістичному аналізу [174, с. 27]. У писемному тексті графема може бути представлена однією літерою або сукупністю літер і є фонограмою, морфограмою або логограмою.

При такому підході основна одиниця орфографічного рівня збігатиметься з графемами, тобто це будуть орфографічні слова, речення, текст.

Найбільш послідовним і водночас несуперечливим, на нашу думку, є врахування найсуттєвіших принципів першого та другого підходів у визначенні графеми, а саме: елементарність, неподільність, а також її можливе співвідношення з усною формою мови. Таким чином, основна структурна одиниця графічного рівня – графема – може відповідати фонемі (фонемам), нулю звука (наприклад, якщо графема знаходиться у буквосполученнях) або нелітерному знаку (в тому числі діакритичному).

Отже, можна зробити висновок, що графема – мінімальний, елементарний, розрізнявальний знак письма з певним фіксованим набором конструктивних елементів (графів), який певною мірою може співвідноситись із фонемою. Сукупність графем утворює графіку французької мови.

При такому визначенні графеми основна структурна одиниця орфографічного рівня – орфограма – обґрунтовується як мінімальна значуща одиниця письма, якій властиві графо-фонетико-граматико-семантичні відношення. На противагу графемі, яка виконує суто розрізнявальну функцію, орфограма може мати просторову низку графічних знаків: від однієї літери – до мультиграфічної піктограми [77, с. 150].

Таким чином, видається природним, що французька мова має розгалужену систему орфограм, адже її орфографія поступово будувалася на базі літер латинського алфавіту з наступним залученням іншомовних елементів і нелітерних знаків. Власне для вивчення функціонального навантаження орфограм і системи орфографії було запропоновано створення нового напрямку лінгвістики – орфографіки. На противагу існуючим розділам мовознавства, орфографіка визначає значущі орфографічні елементи письма, їхню структуру, відношення, функції, підсистеми. Орфографіка утворює теоретичне підґрунтя формулювань правил переходу від усних до писемних висловлювань та навпаки.

Методологічна платформа названої науки базується на функціональному напрямі у сучасній лінгвістиці. Предметом дослідження орфографіки є орфографія, явища якої мають функціональне навантаження.

Термін “орфографіка” складається з двох частин, кожна з яких є комплементарною. Перша частина підкреслює зв’язок із нормою мови, а також співвідношення форми і змісту. Друга – чітко визначає графічну форму писемної мови. Такий підхід обумовлює зв’язок терміна з окресленими поняттями і зв’язок орфографіки з іншими розділами лінгвістики: графікою, орфографією, графемікою тощо, інакше кажучи, вона є дотичною наукою. Термін “орфографіка” сприймається завдяки асоціативному зв’язку між двома поняттями, визначеними його складовими частинами, з якими співвідносяться графічний і орфографічний рівні. Це дозволяє чіткіше виокремити графічний рівень, на якому аналізуються абстрактні сутності, елементарні, розрізнявальні графічні одиниці, що можуть співвідноситись із фонемами, і орфографічний рівень, на якому вивчаються конкретні значущі одиниці письма, їхні функції та системні зв’язки.

Виділення орфографіки як окремої спеціальної дисципліни, що входить до складу графічної лінгвістики, видається нам особливо важливим, оскільки саме функціональному навантаженню таких графічних одиниць, як нелітерні знаки, що реалізуються на різних рівнях мовної структури, присвячене наше дослідження.

#### **1.1.4. Письмо як знакова система, його властивості та значення; план змісту і план вираження писемної системи**

У контексті семіотики письмо можна визначити як систему знаків, що слугують для візуальної інтеркомунікації. Систему письма складають інвентар накреслених знаків і правила їх функціонування. Кожен знак може розглядатися як певний елемент цієї системи письма, тобто як абстрактна, багато разів повторювана в текстах одиниця – графема. Як особливу систему знаків письмо розглядали багато вчених-філологів.

Як уважає Й.Вахек, писемна мова – це система графічних засобів, які використовуються для продукування висловлювань, прийнятих у певному мовному колективі. До цих засобів належать не лише графема, але також

діакритичні знаки й способи комбінації графем. Письмо варто розглядати як систему, а не лише як простий інвентар графем, тому що: 1) кожна графема, що належить до цієї системи, відрізняється від інших графем цієї ж системи; 2) правила використання цих графем у кожному мовному колективі мають нормативний характер, будь-яке неправильне використання правила спричинить помилку [23, с. 9].

Думку Й.Вахека щодо писемної мови як особливої автономної системи поділяє Т.О.Амірова. Дослідниця також визначає письмо як особливу знакову систему, що володіє всіма необхідними семіолого-функціональними характеристиками мови як окремого виду комунікативної діяльності [2, с. 255].

Таким чином, письмо має знаковий характер, представляючи собою систему знаків як певну оптико-графічну субстанцію, що зумовлює його специфіку.

Із знаковості письма випливає, що воно є кодом, точніше – реалізацією певного коду. Фази письма слугують фазами реалізації цього коду: писання – кодування висловлювання (думки), текст письма – своєрідне “шифрування”, а читання (разом із розумінням) – декодування шифрування. Письмо, будучи вторинним явищем за відношенням до усного мовлення, стає при цьому вторинним кодом, кодом коду (письмо – код мовленнєвого коду) [95, с. 72]. Л.Р.Зіндер також характеризує письмо як “вид коду, який дозволяє переводити акустичний мовний сигнал в оптичний” [55, с. 43].

Аналізуючи письмо як знакову форму фіксації звукової форми мови, що становить собою реалізацію писемного коду, зазначимо його певну статичність. Ця властивість письма забезпечує можливість багаторазового читання писемного висловлення з оптимальною для реципієнта швидкістю, надає змогу повернутися до складних для сприйняття частин тексту. Відсутність опори на інтонацію, міміку й жести стимулює розгорнутість тексту, його експліцитність. Неодноразово зауважувалося, що становлення

літературної норми (коду) як найбільш розвинутої форми існування мови можливе лише в умовах її писемної фіксації. В силу своєї тривалості, а також завдяки можливості багаторазового споглядання, писемний текст, як правило, вирізняється великим ступенем нормативності, впорядкованості та стандартизації [128, с. 10].

Зі знаковості письма витікає його дискретність (лінійність). Дискретність, яку розуміють як відокремлення (відмежування) одного символу від іншого при розгортанні писемного висловлювання, властива писемній системі на всіх етапах її розвитку. Графічні символи, піктограма, ідеограма чи то графема, мають свої зображення, тобто вони просторово обмежені, відділені одне від одного. Знаки письма (букви, цифри, ієрогліфи і таке інше), або ж їх комбінації, створюються і розташовуються у тексті лінійно, тобто одні за другими, буква за буквою, знак за знаком. Ми сприймаємо написане як набір дискретних одиниць. Неможливо одночасно, на одному й тому ж місці реалізувати, тобто написати дві букви чи два знаки. Властивість дискретності представляє великі можливості варіантності для підвищення рівня сприйняття написаного.

На престиж письма вказував ще швейцарський лінгвіст Ф. де Сосюр, який писав, що: “1) передусім графічне зображення слів вражає нас як щось незмінне й стале, більш придатне за звук, щоб забезпечувати єдність мови в часі; 2) у багатьох людей зорові враження чіткіші й триваліші від слухових, що й пояснює їх перевагу; 3) літературна мова ще більше підносить незаслужене значення письма, вона має свої словники та граматики, саме через книжку здійснюється викладання; 4) коли виникає розбіжність між мовою та орфографією, то цю суперечність може усунути лише письмо” [129, с. 39].

Розмірковуючи над сутністю письма, Л.В.Доровських зазначає, що винахід людством письма розв’язав найскладнішу і найбільшу проблему: зафіксувавши мовлення, людина увічнила думку [47, с. 15]. Якщо вимовлене



слово живе рівно стільки, скільки коливаються звукові хвилі, то написане слово може жити століттями, що пов'язано з різною субстанцією мови і письма.

Про значення письма для людства та цивілізації загалом вказував мовознавець І.Е.Гельб, коли писав, що “письмо існує лише в умовах цивілізації, а цивілізація не може існувати без письма” [42, с. 211].

У цьому сенсі буде доцільним виділити основні фактори впливу письма на мовні процеси. Насамперед, різко зростає кількість і змінюється якість інформації, що циркулює у суспільстві. Письмо значно розширює шляхи і способи передачі інформації: не лише з елементарного напрямку (від батька до сина, від майстра до учня), але перетинаючи просторовий і часовий зв'язок.

Щодо умов комунікації, то письмо їх суттєво урізноманітнює. Передача й отримання писемного повідомлення, здебільшого, розділені в часі і/або в просторі; у писемного повідомлення можуть бути читачі, не відомі авторіві, а їх кількість значна й невизначена. Читач не має можливості запитати автора про не зрозуміле у ході читання, тому писемна мова виробила різноманітні засоби чітких висловлювань, зрозумілі усім.

Варто відзначити, що писемне повідомлення сприяє утворенню складних синтаксичних форм мови та мовлення (пряма мова, непряма мова, складні речення), а також спеціальних засобів оформлення композиції тексту (поділ на абзаци, параграфи, розділи).

Крім цього, письмо сприяє збагаченню лексичного запасу мови. З виникненням письма починає формуватися літературна (нормативна) мова, яка володіє широкими функціональними можливостями і в перспективі стає загальним засобом комунікації. Письмо і нормативно-стилістична регламентація мови, що виникає з часом у писемній культурі, уповільнюють темпи мовних змін [93, с. 155-156].

Не можна не вказати на соціальний аспект значення письма, адже воно змінює сам характер історичних процесів у мові. У неписьменному суспільстві нові явища, слова витісняють старі, замінюючи їх собою; у писемній мові – нові

слова не витісняють старі, а співіснують із ними. Відбувається не зміна мовних можливостей, а їх накопичення, акумуляція. Отже, письмо сприяє і створенню, і збереженню багатства комунікативних можливостей суспільства.

У процесі історичного розвитку постійно відбуваються перетворення у мовній системі. Письмо – винахід людей, воно значною мірою умовне й тому відносно легко піддається впливу зовнішніх факторів і суспільства. План змісту мови зазнає змін як у кількісному, так і в якісному складі, що пов'язано з пізнавальною, громадською, господарською та іншими сторонами діяльності соціуму. Паралельно з ростом й ускладненням сфер знакової репрезентації відбувається цілеспрямований вплив на систему – кодифікаційно-нормалізаторська діяльність. На письмі план змісту зазнав радикальних змін: від репрезентації ідеї, поняття, слова – до окремого звуку, фонемі. Така узагальнена дефініція відображає еволюцію письма в напрямку “пиктографія→фонографія”. Таким чином, план змісту – це виражена у висловлюванні думка, інформація або ж емоційні моменти, що супроводжують цю інформацію.

“Власне” письмо представлено символами знакової природи, тобто двосторонніми одиницями. Оскільки письмо, крім свого основного складу графем, збагатилося цілим арсеналом позаалфавітних засобів (діакритики, пунктуаційні знаки, символи, умовні позначення, прийоми композиційної та просторової організації письма), то можна констатувати існування широкого плану вираження писемної мови, за допомогою якого відбувається візуальна репрезентація знаку. Нинішнє багатство графіки багато у чому зобов'язане книгодрукуванню: воно стимулювало пошук нових графічних одиниць і прийомів оформлення написаного. Отже, план вираження на письмі – це матеріальна послідовність зображень, що сприймаються зором.

Специфіка семіозису в межах писемної системи більшості сучасних знаків із багатовіковою писемною традицією виявляється, зокрема, в тому, що в плані вираження репрезентуються як звуковий, так і змістовий аспекти мовної системи й, відповідно, мовлення.

## **1.2. Нелітерні знаки як феномен графічної системи французької писемної мови**

### **1.2.1. Визначення нелітерних знаків**

З'ясувавши, що письмо – це знакова система фіксації мовлення, яка за допомогою графічних елементів передає інформацію на відстані й закріплює її у часі, розглянувши його основні властивості, план змісту та план вираження, визначимо, що складає систему графічних знаків, якими воно (письмо) користується.

Згідно з визначенням відомого американського дослідника І.Гельба, в структуру сучасного письма входять власне письмо як система символів із великим ступенем кореляції зі звуковою мовою (графема, лого- і силабограми), а також параграфічні прийоми (системи), що характеризуються слабким ступенем кореляції зі звуковою мовою (розділові знаки, картографічні прийоми, математичні позначення, нотні записи, стенографія, шифри і таке інше) [42, с. 317-318].

Таким чином, структура графічної системи, що забезпечує реалізацію писемної мови, будується на співвідношенні двох підсистем, що доповнюють одна одну: 1) підсистема основних графем, які співвідносяться з фонемами й слугують для їх передачі на письмі; 2) підсистема допоміжних графем, що використовуються для членування тексту, його графічної організації.

Щодо цієї проблематики А.А.Залізник стверджує, що в європейських системах письма графема досить виразно розпадаються на основні (які використовуються для запису словоформ і при цьому знаходяться в середині рядка) та допоміжні (всі інші, а саме надрядкові і підрядкові знаки, розділові знаки та подібні їм символи) [53, с. 137].

Інакше кажучи, першу підсистему (основні графема) репрезентують букви алфавіту даної мови, а другу (допоміжні графема) – пунктуаційні знаки (у широкому розумінні цього терміна).

Алфавіт – це сукупність розташованих у певному порядку графічних знаків – букв, котрі застосовуються на письмі тієї чи іншої мови.

Алфавіт – інвентар букв, які використовуються в писемному кодї даної мови [55, с. 61]. Алфавіт визначається як “сукупність розташованих у певному порядку графічних знаків, що склалася у певний історичний період і використовується для фіксації і передачі на письмі даної мови” [251, с. 41] або як “ансамбль знаків, що складається в систему у чотирьох аспектах: написання, лінгвістичної значущості, порядку розташування та назви букв” [31, с. 84]. Проаналізовані визначення дозволяють висновкувати, що літерний алфавіт володіє певною системою характеристик: склад знаків (букв), їх графічне зображення, назви, звукові значення й перелік в алфавітному порядку – строго регламентовані мовою.

Сучасна графіка французької мови базується на літерах латинського алфавіту. Варто зазначити, що букви французького алфавіту протягом тривалої історії свого вживання зазнали певних змін у написанні складових елементів. На підставі проведеного аналізу, конструкцію усіх знаків французького алфавіту на прикладі великих літер прямолінійного шрифту можна описати за допомогою 10 графів (“граф” як конструктивний елемент основної структурної одиниці графіки – графеми): велика діагональ (A, N, V, W, X, Y, Z); древко (B, D, E, F, H, I, J, K, L, M, P, R, T); мала діагональ (K, M, R, Y); велика горизонталь (A, F, E, H, L, T, Z); мала горизонталь (E, F, G); овал (O, Q); великий незімкнутий овал (C, D, G); малий незімкнутий овал (B, J, P, R, S, U); седій (Q); акцент (É, È, Ê) [72, с. 19].

Щодо пунктуації, то – це всі позаалфавітні знаки, які не є буквами, цифрами, ієрогліфами, не входять до складу формул і займаються графічним оформленням тексту (М.В.Арапов, О.О.Реформатський, [25, с. 5]), тобто – це засоби перетворення мовних одиниць у писемну мову. Внаслідок цієї особливості пунктуаційні знаки “наповнюються” різним змістом, корелюючи з семантикою, синтаксисом, інтонацією звукової мови. Порівняно з буквами ці графічні одиниці, які також мають своє графічне позначення, назви, значення і функції, їхній склад (кількість), порядок переліку, та й інші параметри не набули загальноприйнятого визначення. Загалом ці

графема – додаткові до букв знаки письма, вони не можуть уживатись окремо від букв і не мають самостійного значення (цим вони відрізняються, наприклад, від цифр, які також є додатковими до букв знаками письма, однак вони мають ще й самостійне значення).

Об'єктом нашого дослідження власне і є ця друга, допоміжна підсистема графем французької орфографії, що представлена позаалфавітними елементами, тобто нелітерними знаками.

Отже, все вищесказане дозволяє нам розглядати нелітерні знаки як феномен писемної мови, як специфічну частину графічної системи французької мови. До нелітерних знаків ми відносимо інтерлітери (ілетрограми) – дефіс, апостроф, інтервал [72, с. 70]; діакритичні знаки (надрядкові та підрядкові знаки з буквою); а також знаки пунктуації (міжслівні знаки) як допоміжні графема, що слугують для членування писемного тексту. Нелітерні знаки, як і букви алфавіту, представляють собою частину графічної системи, прийнятої для даної мови, й обслуговують ті аспекти писемної мови, які не можуть бути виражені буквами відповідно до існуючих правил орфографії та графіки. Нелітерні графема французької орфографії не мають безпосередніх фонетичних відповідників, проте, вони тією чи іншою мірою корелюють зі звуковою мовою.

Нелітерні знаки набувають особливого семіотичного статусу та підпорядковуються законам мови. Вони включаються у систему графіки дещо пізніше, ніж основний склад (графема, силабограми тощо). Їх виникнення пов'язане з удосконаленням писемного коду у плані оптимізації дискурсу для забезпечення адекватного сприйняття.

Виходячи з цього, приймемо за робоче таке визначення нелітерних знаків французької орфографії. **Нелітерні знаки** – це система загальнообов'язкових графічних позаалфавітних елементів, що є додатковими до букв знаками письма даної мови. Вони не мають самостійного значення, проте виконують ряд важливих функцій на письмі. У системі нелітерних знаків маніфестуються загальні закономірності мови, що властиві й іншим рівням мовної структури.

Однак, вони реалізуються зі своєю специфікою, що обумовлено їхніми функціональними можливостями.

Місце нелітерних знаків у писемній системі французької мови схематично можна зобразити таким чином (Рис. 1.1):

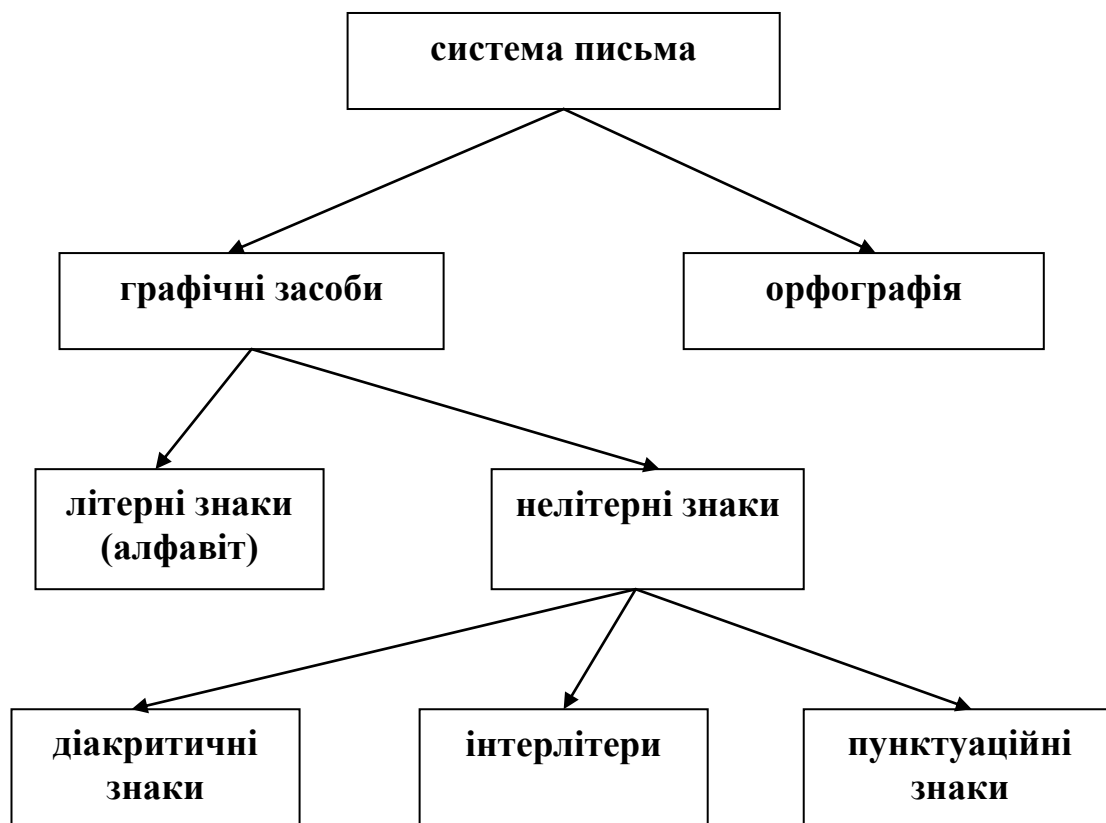


Рис. 1.1. Нелітерні знаки: їх місце у французькій писемній системі

### 1.2.2. Графічне зображення та розташування досліджуваних одиниць

Нелітерні знаки французької орфографії – графічно своєрідні, вони вирізняються своїм зображенням та розташуванням. Розглянемо формальну характеристику цих знаків, тобто опишемо їх загальний вигляд на письмі.

Ці графічні одиниці представлені найпростішими символами та їх комбінаціями – крапкою, рисою, вигнутим штрихом, заокругленням [133, с. 158]. Описуючи нелітерні графеми французької орфографії, виявляємо, що вони складаються з одного елемента (крапка, кома, дефіс, тире, апостроф, акут, гравіс, седій); з однакових елементів, але повторених кілька разів (двокрапка, три крапки, циркумфлекс, трема); з поєднання

різних знаків (крапка з комою, знак оклику, знак питання); з дзеркальним поворотом і дистанційним розташуванням частин знаку (дужки, лапки, подвійне тире, подвійні коми). На особливу увагу заслуговує інтервал, який не має ніякого графічного позначення, а представляє собою незаповнений простір, проміжок між двома елементами писемного тексту [134, с. 158-161].

Варто зауважити, що деякі з міжслівних нелітерних знаків мають варіанти в написанні. Приміром, багатоваріантними є дужки: круглі ( ), прямі або квадратні [ ], фігурні { }.

Щодо розташування, то досліджувані одиниці не займають рядок повністю (крім дужок), а розміщені по його краях (двокрапка), по нижньому краю (кома, седій), у середині рядка (дефіс, тире) або ж трохи підняті над ним (знак оклику, акут).

Найпростішим графічним знаком французької графіки є **крапка** (.). Насамперед, вона є конструктивним елементом літер “і” та “j” й використовується як простий графічний атрибут. Окрім того, вона утворює надрядковий знак *tréma* (¨) і виконує конкретну фонографічну функцію.

Основна функція крапки у французькій графічній системі – це її пунктуаційна роль. Власне крапка позначає межу речення праворуч і є найбільш розповсюдженим показником його завершеності.

Крім цього, вона входить до складу інших пунктуаційних знаків. Шляхом зміни її положення у просторі й повтору кілька разів утворилися двокрапка (:), і три крапки (...), в результаті додавання несамотійного елемента – знак оклику (!) та знак питання (?), а при комбінаториці знаків маємо крапку з комою (;). Використовують крапку й у фонетичній транскрипції, як знак, що вказує на довготу звуку, наприклад: *rose* – [ro:z], *penser* – [pɑ̃·se].

**Рискою** описуються такі нелітерні знаки французького письма: дефіс, тире, акут, гравіс, циркумфлекс, лапки.

Дефіс (*le trait d'union* – “сполучна риска”) у більшості випадків є графічним засобом поділу слова на окремі частини з метою їх семантичного об'єднання.

Тире (*le tiret* від *tirer* – “тягнути”, “тягти”) – це та сама сполучна риска, що й дефіс, але дещо довша, “витягнута” і функціонує на синтаксичному рівні. Тире складається з одного чи з двох символів і використовується, головним чином, як графічний засіб для оформлення частин речення або кількох речень. Основні функції тире – об'єднувальна та роз'єднувальна.

Акут, гравіс, циркумфлекс – діакритичні знаки – це позаалфавітні елементи, що розташовані з верхнього краю рядка, над літерою. Акут (') представляє собою риску, нахилену під кутом 45° вправо. Гравіс (˘), навпаки, це нахилена риска над буквою вліво. Циркумфлекс (^) утворився шляхом поєднання цих двох елементів. Ці знаки, зазвичай, змінюють звучання букви, до якої відносяться, тобто реалізують фонетичну функцію.

За допомогою комбінації рисок маємо лапки. Варто зауважити, що лапки, які застосовуються у французькій пунктуаційній системі, відрізняються за своєю формою від лапок, що функціонують в українській і російській писемних мовах та мають назву французьких лапок. Вони складаються з двох парних елементів, розташовуються в рядку з текстом (на рівні букв) і мають особливий малюнок « ». Перші («) називаються відкриваючими лапками (*les guillemets ouvrants*), другі (») – закриваючими (*les guillemets fermants*).

Щодо **вигнутого штриха**, то ним можна зобразити такі нелітерні графеми французької графіки, як кома (,), апостроф ('), підрядковий знак – седій (,), графічний атрибут літери **Q**.

Кома (*virgule*) – це знак французької пунктуації, що складається з одного графічного елемента. У комбінаториці з крапкою на вертикалі вона утворює крапку з комою, в результаті зміни її положення в просторі маємо апостроф, при транскрибуванні використовуємо як знак палаталізації.



Кома може відігравати дві основні пунктуаційні функції – роздільну та видільну. Як правило, вона розташовується з одного боку сегмента й вирізняє його правий бік, при цьому ліва межа сегмента не має пунктуаційних обмежень. Однак, кома може використовуватись і з обох боків сегмента, в цій позиції вона виконує видільну функцію, виокремлюючи певний сегмент із тексту.

Апостроф утворився в результаті зміни положення коми у просторі. Він є графічним засобом поділу слова на окремі частини з метою їх семантичного об'єднання.

Седій ( , ) додається знизу до букви **c** для позначення зубного звука [s], а не задньоязикового зімкнутого [k]. Цей підрядковий знак упевнено увійшов у французьке письмо, реалізуючи свою основну фонетичну функцію – вказівка на фонему [s].

Вигнутий штрих як графічний атрибут великої літери Q виступає елементом букви й не несе ніякого функціонального навантаження, а є лише графом.

Графічне зображення вигнутого штриха використовують серед знаків фонетичного транскрибування. Цей знак, розташований угорі за приголосним звуком, вказує на його пом'якшення: *ami* – [am' i].

У результаті **заокруглення** утворилися дужки (*parenthèses*), двосторонній видільний знак французької графічної системи. Розрізняють дужки круглі (*parenthèses*), квадратні (*crochets, crochets droits*) та фігурні (*accolade*). Як правило, використовуються круглі дужки, а квадратні та фігурні виступають як засіб графічної різноманітності. Відзначимо, що квадратні дужки є більш уживаними в науковій, технічній літературі та за наявності в тексті уже круглих дужок.

З огляду на те, що **інтервал** також є нелітерним знаком французького письма, вкажемо на його основні функціональні можливості. Історична функція вказаного знака – орфографічна (виокремлює слова в тексті), крім цього, він відіграє змісторозрізнявальну роль в орфографії, тобто за

його допомогою встановлюється семантико-граматичний зміст слів і словосполучень (*quelques fois – quelquefois*). На синтаксичному рівні інтервал сприяє організації написаного: створює умови для розміщення пунктуаційних знаків, оформлює речення в абзац, забезпечує виразність тексту за допомогою полів сторінки тощо.

Реалізуючи властивості варіантності, високий комбінаторний потенціал одиниць писемної системи, нелітерні знаки можуть поєднуватись один із одним, з прийомами композиційно-просторової організації та з окремими елементами орфографії (наприклад, велика буква при оформленні абзацу).

### **1.2.3. Класифікація нелітерних знаків французької писемної системи**

Нелітерні графічні знаки французької орфографії беруть участь в оформленні:

- букви (акут, гравіс, циркумфлекс, седій, трема);
- слова (дефіс, апостроф, знак переносу, інтервал);
- частин речення (кома, кома з крапкою, двокрапка, тире, дужки, лапки);
- речення (крапка, знак оклику, знак питання, три крапки, дужки, лапки);
- частин тексту (тире в оформленні діалогу) або ж цілого тексту (абзац, поля).

Таким чином, залежно від того, до якого сегмента відносяться ці графічні одиниці, ми можемо умовно їх класифікувати як:

- 1) нелітерні знаки з буквою (діакритики);
- 2) нелітерні знаки середини слова (інтерлітери);
- 3) нелітерні знаки між словами (пунктограми, міжслівні знаки).

Нелітерні знаки з буквою, тобто діакритичні (акут, гравіс, циркумфлекс, седій, трема) визначають як графічні елементи, що змінюють звучання букви, яку вони супроводжують. Основна функція цих графем – фонологічна.

Нелітерні знаки середини слова, які ще називають ілетрограмами чи інтерлітерними знаками (дефіс, апостроф, інтервал), є графічними засобами поділу слова на окремі частини з метою їх семантичного об'єднання, тобто, першочергова функція цих графем – графічна та семантична.

Нелітерні знаки, що займають місце між словами (знаки пунктуації, абзац, поля), використовуються для графічного оформлення написаного. Вони виконують роз'єднувальну, об'єднувальну та видільну функції, діючи здебільшого як делімитатори на синтаксичному рівні.

Як бачимо, нелітерні графічні одиниці французької писемної мови функціонують на різних рівнях мовної структури: графічному, фонетичному, лексичному, синтаксичному тощо.

Нелітерні знаки, як і літерні (букви алфавіту), мають свої назви. Проте, на противагу назвам букв, що відображають їх фонетичне значення, назви цих знаків зорієнтовані головним чином на їх форму, графічне зображення або функцію. Проаналізуємо цей зв'язок.

Діакритичні знаки походять у своїй назві від грецького слова **diakritikos**, що означає “розрізнявальний”. Ці нелітерні знаки, вказуючи на фонетичний відповідник графеми, яку вони супроводжують, виконують диференційовану фонетичну функцію. Отже, в основу терміна “діакритики” покладений функціональний принцип. У лінгвістичній літературі існує й інша назва цих графічних одиниць – супраграфема (тобто надрядкові знаки) та субграфема (тобто підрядкові знаки) й об'єднувальний термін – амфіграфема (від гр. **амфі** – навколо, з обох боків) [103, с. 15]. В основі цих дефініцій лежить формальний, графічний підхід, тобто класифікація цих нелітерних знаків за розташуванням.

Ілетрограми (інтерлітерні знаки) отримали таку назву в результаті свого графічного розміщення, адже це – нелітерні знаки, які порушують графічну цілісність слова, тобто займають простір, що мала б займати літера [72, с. 70]. **Inter** (з лат.) означає “між”, тобто інтерлітерний знак – це графічна одиниця,

що знаходиться між літерами частин слова або ж між словами, виконуючи певні функції.

У терміні “пунктуація” знайшла відображення ідея крапки (**punctuation** від лат. **punctum** – крапка) як історично першого, початкового знака всієї пунктуаційної системи. У цьому разі назва походить від форми, графічного зображення знаків (*point, deux points, point et virgule*), однак, знаходимо і функціональні назви (*point d'interrogation, point d'exclamation*).

#### **1.2.4. Еволюція нелітерних знаків французької орфографії**

Нелітерні знаки пройшли тривалий час свого становлення та розвитку. В античні часи ці знаки майже не використовувались, адже на ранніх етапах розвитку письма інтервал між словами був відсутнім, оскільки слово ще не усвідомлювалось як самостійна одиниця [144, с. 140] і слова писалися разом (*scriptio continua*). Натомість використовувалися різні допоміжні знаки, що розмежовували слова й цілі словосполучення. В якості таких допоміжних засобів слугували: скісна риска, крапка, вертикальні рядки крапок, пізніше у латинських пам'ятках зареєстровані горизонтально розташовані графеми **V** і **T**. Не зважаючи на “нестягнутість” графем у слово, виникає тенденція до вирізнення окремого слова/словосполучення засобами позаалфавітних знаків як спосіб упорядкування писемного коду.

Пунктуація зароджується в IV-V ст., коли на регулярній основі використовується інтервал; тексти оформлюють таким чином, що кожен великий період починає писатися з нового рядка та з великої літери. Періоди відокремлюються значною (до 15мм) відстанню й підтримуються орфографічно – написанням з великої букви; більш чи менш самостійні частини речень відмежовуються меншою (5-10мм) відстанню і без заміни на велику літеру [46, с. 204].

Вживання інтервалу сприяло не лише оформленню окремого слова як лексичної, морфологічної, синтаксичної одиниці, але й кращому сприйняттю мовної структури загалом. Інтервал, утворюючи незаповнений простір, стає зручним для постановки інших нелітерних знаків (наприклад, пунктуаційних).

В античну епоху внаслідок розвитку ораторського мистецтва, синтаксичної ускладненості мови починають використовувати крапки для розмежування слів і для позначення великих та малих пауз.

У західноєвропейському докаролінгському письмі з числа знаків пунктуації використовувалися лише крапки. Для позначення довгих пауз крапка ставилась угорі рядка й називалась *distinctio maxima*, для коротких пауз унизу – *subdistinctio*, для середнього розміру пауз посередині – *distinctio media*. З подальшою систематизацією письма розвивається необхідність використання кількох різних за функцією й за формою знаків пунктуації. Так, уже в каролінгський період (VIII-XI ст.) поряд із крапками виникають й інші знаки пунктуації. Функцію сучасної коми здійснював знак, близький за формою до запитального, функцію крапки з комою – крапка чи двокрапка, функцію крапки – крапка з комою. Своє сучасне значення крапка отримує в XII ст. Необхідність систематизації й уніфікації знаків пунктуації стала особливо нагальною після виникнення книгодрукування. Перші книги з'явилися у Франції в типографії Сорбонни (1470 р.). Вони містили тексти, в яких не було надрядкових знаків, крапок над “i” тощо. Пунктуація володіла двома символами: крапкою та комою. Незабаром з'являються крапка з комою та двокрапка. Починають використовувати апостроф (1533 р.) і дефіс (1540 р.).

Уніфікація була проведена в кінці XV ст. венеціанським книгодрукарем Альдом Мануцієм. Використавши частково вже існуючі знаки, а частково вигадавши нові, Альд Мануцій склав правила їх уживання [61, с. 52].

У середньофранцузький період відбувся сильний розрив між орфографією та орфоепією, що, в свою чергу, спровокувало пошук нових засобів, які б могли компенсувати недосконалість успадкованого від Римської імперії латинського алфавіту з 23 букв і розвиненої фонологічної системи французької мови з 44 фонем. Такими засобами стали надрядкові та підрядкові знаки грецького походження (окрім седія). Ці нелітерні графеми, як правило, змінювали звучання букви, до якої вони відносились.

**Акут** у латинській мові виконував функцію позначення наголошеного складу. У французьких словах цей знак уперше був ужитий друкарем Етьеном над кінцевим [e] – закритим з метою диференціації омографів, що закінчувались на **e** глухий (**sourd**). В 1553 р. французький поет Ронсар використав акут для заміни випадного **s**: **es=é** (*écris, étroit*). Суттєву роль у розповсюдженні французької діакритичної системи відіграв відомий драматург Корнель. Зауважимо лише, що він розрізняв три варіанти вимови **e**: глухий, відкритий і закритий та використовував для цього діакритичні знаки (**e** з акутом та **e** з гравісом).

Таким чином, до середини 18 століття сформувалась основна фонетична функція акута – вказівка на закритість звука **e: é – [e]**.

**Гравіс** у латинській системі письма використовувався для позначення ненаголошених складів. Разом із латинськими словами він проникає у французьку орфографію. Вперше гравіс був ужитий у 1531 р. Ж.Сільвіусом. Ронсар закріплює й розширює змісторозрізнявальну функцію гравіса, ставлячи його над *à, là, ou* для того, щоб відрізнити їх від *a, la, ou*. Гравіс як маркер [ɛ] відкритого, вперше був запропонований Корнелем у 1660 р. Однак, цей знак буде офіційно визнаний лише в 1811 році після опублікування *Grammaire Girault-Duvivier*. Говорячи про значення цієї книги для французької орфографії, М.Коен порівнював її з кодексом Наполеона [25, с. 17-19].

**Циркумфлекс** у фонологічній системі грецької мови позначав підвищення тону з наступним його пониженням. У Франції цей діакритичний знак уперше з'являється у латинських текстах завдяки Торі, художнику, першому королівському друкарю, одному з перших реформаторів французької орфографії. Варто зазначити, що знак проникав у практику повільно і з певними труднощами. Значні зміни у використанні циркумфлекса відбулися після 1553 р., коли Ронсар запропонував замінити невимовні букви діакритичними знаками:

**as=â** (*albâtre*)

**ois=oî** (*croît*)

**ais=aî** (*plâit*)

**os=ô** (*tôt*)

**ea=ê** (*âge*)

**out=ou** (*goût*)

Так, до середини 18 століття циркумфлекс стає повноправним елементом графічної системи французької мови, виконуючи етимологічну (вказує на випадну з вимови та написання букву) та фонетичну (вказує на довготу голосного звука) функції [133, с. 107-111].

**Трема** – нелітерний знак, що використовувався у давньогрецьких пам'ятках для позначення роздільної вимови двох голосних фонем, що знаходяться поряд. У французькій мові вперше вжив трема Ж.Сільвіус. Широко застосовував цей знак у своїх творах Ронсар. Зазвичай, трема завжди використовувався у своїй основній фонетичній функції – роздільне читання двох сусідніх голосних, що можуть утворювати дифтонг.

На противагу вищерозглянутим діакритичним знакам, **седій** – запозичений із іспанської. Цей знак утворився шляхом зменшення літери **z** й додавання її знизу до букви **c** для позначення зубного звука [s], а не задньоязикового зімкнутого [k]. Адже буквально “седій” означає “маленька буква z”. Названа графема з'явилася у французькій мові завдяки Торі, який уперше використав його в 1530 р. у таких словах як *façon*, *compença*. Ідея вживання седія перед **a**, **o**, **u** була підтримана літераторами та видавцями. Можна констатувати, що цей підрядковий

знак упевнено увійшов у французьку графіку, реалізуючи свою основну фонетичну функцію – вказівку на фонему [s].

Таким чином, розглянувши функціональні можливості діакритичних знаків у діакронному аспекті, можна стверджувати, що в епоху їх становлення у французькій писемній мові вони виконували свою первинну фонологічну функцію, тобто слугували для розрізнення звуків, чим збагатили французьку фонетичну систему.

У 1550 році виходить у світ перший трактат про мистецтво друку: “Dialogue de l’Orthographe et Prononciation française”; майстри друкарської справи роблять перші кроки по шляху уніфікації нелітерних знаків з точки зору зовнішньої форми та їх застосування на письмі.

Протягом XVI, XVII, XVIII століть розробляються розміри сторінки, рядка, встановлюються пропорції й співвідношення з ілюстративним матеріалом, використовуються різні знаки та позначки. Пунктуація розвивається паралельно з орфографією, а норми орфографії встановлюються повільно. Таким чином, стабілізація французької пунктуації, як і орфографії, спостерігається лише в XIX столітті.

Отже, у процесі розвитку писемної системи відбувається поступове залучення додаткових символів – нелітерних знаків – різного статусу. Одні з них пов’язані з оптимізацією писемного повідомлення засобами виділення окремого слова/словосполучення (інтервал); інші – використовувалися з метою графічної фіксації звукової мови (надрядкові, підрядкові знаки).

#### **1.2.5. Теоретичні основи французької пунктуаційної системи (інтонаційний, синтаксичний, змістовий принципи)**

Як уже зазначалось, система нелітерних міжслівних знаків є однією з систем графічного оформлення писемного тексту як складного цілого. З огляду на це, функція пунктуаційних знаків у процесі позначення (кодування) певних аспектів структурної організації тексту повинна бути оптимальною,



тобто не заважати, а тільки допомагати авторові втілювати свій задум, а читачеві – адекватно його розуміти.

Система пунктуаційних знаків, прийнята у французькій мові, носить інтернаціональний характер, тобто функціонує (з незначними відмінностями) і в інших мовах та писемностях. Це свідчить про те, що пунктуація виконує такі функції, котрі є спільними для писемної мови загалом, тому функціонування цих знаків варто розглядати як результат довготривалої і складної взаємодії пунктуаційних систем у ряді мов.

Теоретичній розробці питань пунктуації не приділялась, на нашу думку, належна увага. При цьому різні автори (О.І.Богомолова [12], Л.Г.Вєденіна [25-27], Ж.Дамурет [181], А.Допань [183], А.Сансін [205], Н.О.Шигаревська [151-155]) звертали увагу на її зв'язок з різними аспектами мови. Найбільш чітко окреслились три напрямки основ пунктуації:

- інтонаційний (фонетичний);
- синтаксичний (структурний, граматичний);
- змістовий (семантичний, логічний).

Наявність цих трьох принципів обумовлена об'єктивним зв'язком змісту висловлювання з граматичною побудовою та інтонацією речення. Саме вони і складають теоретичну основу пунктуаційної системи загалом. Усі три аспекти взаємозв'язані. Однак, залежно від того, яка з указаних ознак узята за визначальну, розрізняються три напрямки теоретичних засад пунктуації.

Внаслідок своєї фонетичної природи знаки пунктуації спираються на інтонацію. **Інтонаційний** принцип бере витоки з античної риторики, коли графічно маркувалися паузи в ораторському мовленні. Кореляція пунктуаційних знаків з інтонаційними параметрами має досить глибокий семіотичний зміст, це не просто зв'язок зі структурою періоду. Деякі зі знаків відповідають інтонації переліку, інші – інтонації пояснення чи просто паузі.

Представники інтонаційної теорії (Л.А.Булаховський, О.Х.Востоков, М.Петерсон, О.М.Пешковський, Л.В.Щерба) висунули тезу про те, що знаки пунктуації слугують позначенню ритміки та мелодики речення, тобто фразової інтонації. Л.В.Щерба висловив думку, що, оскільки через ритмомелодику передаються різноманітні змістові відтінки, то пунктуація має подвійний характер: фонетичний та ідеографічний водночас [158, с. 241].

О.Х.Востоков розглядає пунктуацію як пряме відображення інтонації, чим ставить у пряму залежність пунктуаційної системи від останньої. У зв'язку з цим, учений проводить класифікацію цих графем, що ґрунтується на інтонації та на кількісному співвідношенні між окремими знаками [112, с. 75]. Наприклад:

- 1) кома позначає найкоротшу зупинку голосу (,);
- 2) крапка з комою – зупинка в два рази довша, аніж у коми (;);
- 3) двокрапка – пауза втричі довша, ніж у коми (:);
- 4) крапка вказує на найдовшу паузу, вчетверо довшу, аніж у коми (.).

В.І.Классовський, з'ясовуючи основи пунктуації в російській, німецькій, французькій, англійській та італійській мовах, приходить до висновку, що перша (німецько-російська) система міжслівних знаків базується на більш логічних аспектах речення, друга (французька, англійська, італійська) – на природних паузах усного мовлення. В одній переважає логіка над живою акустикою, в іншій вони намагаються досягти взаємної рівноваги [65, с. 59-61].

Автори французьких робіт (Е.Блед, О.Гейр, А.Сев) співвідносять пунктуацію з інтонацією фрази, вважаючи, що кожен знак обов'язково відповідає паузі, а іноді й зміні в мелодиці речення:

“La ponctuation sert à marquer, à l'aide des signes, les pauses et les inflexions de la voix dans la lecture [...]” [166, с. 1].

“La ponctuation indique l'emplacement où l'on doit faire des pauses lorsqu'on le lit à haute voix et la nature de ces pauses” [206, с. 438].

“Tout signe de ponctuation, même une virgule, correspond à un arrêt de la voix et du sens” [187, с. 74].

У роботах французького лінгвіста Ж.Дамурета [181], присвячених класифікації та систематизації вживання пунктуаційних знаків, власне інтонаційний принцип є визначальним. Усі знаки розподіляються автором на дві групи залежно від їх інтонаційної функції: паузальні (*signes pausaux*) і мелодійні (*signes mélodiques*). До знаків, що позначають паузу, автор відносить крапку, крапку з комою і кому. До знаків, що співвідносяться з мелодикою, – знак питання, знак оклику, три крапки, двокрапку, тире, лапки, дужки. На думку Ж.Дамурета, всі знаки корелюють і з паузою, і з мелодикою, попри це, одна з цих двох функцій є для певного знака головною.

На значення інтонаційного принципу для французької пунктуаційної системи вказував А.Допань [183]. Він також розрізняв паузальні та мелодійні знаки, але водночас, учений залучає і синтаксичну будову речення.

Повністю побудувати систему пунктуації, що базується на інтонації, нереально, проте й ігнорувати її ролі, яка пов'язана з озвучуванням тексту, навряд чи правомірно.

Основу французької пунктуації не можна вбачати в інтонації. Адже сама інтонація “виступає як щось залежне, а не основоположне” [20, с. 18]. Вона слугує формою членування висловлювання, а не тією змістовою базою, що визначає форму вираження. Знак питання ставиться не тому, що речення має висхідне завершення (воно може бути і спадним), а тому, що перед нами речення певного комунікативного типу – запитальне. У французькій мові кома не вживається перед додатковим підрядним реченням не тому, що там немає паузи, а тому, що синтаксичні зв'язки, які виражають у даній мові додаткові відношення, належать до розряду обов'язкових при більшості дієслів.

Окрім цього, у писемній мові графічно відокремлюються (або виділяються) не синтагми (інтонаційні групи), а речення та члени

речення, що ґрунтується на змістовій і граматичній структурі фрази. Знаки й інтонація – засоби паралельні, але не взаємовизначальні (за незначним винятком, коли знак ставиться для позначення особливої інтонації). У певних умовах “інтонаційні” знаки необхідні, вони є показниками розвиненості пунктуаційної системи загалом, оскільки слугують збагаченню засобів передачі складних думок та емоцій.

Інтонація, зазвичай, це річ суб’єктивна, індивідуальна. Пунктуація, побудована лише на інтонаційній основі, не набула б ніколи таких соціально значущих якостей, як стабільність та узвичаєність.

Стосовно **синтаксичного** принципу, то спочатку варто згадати, що пунктуація, як інтерпункція, виникла з необхідності розчленувати графічно писемну мову, яка представляла собою *scriptio continua* (злите письмо). Першим етапом розвитку пунктуації був поділ писемної мови. Інакше кажучи, пунктуація виникла як графічне зображення складу тексту. Розчленовуючи текст, пунктуація розкриває зовнішню графічну композицію тексту. Вона, насамперед, графічно виражає в тексті відношення цілого до частини. Так, крапка означає, що ми маємо справу з деяким відносно закінченим цілим, а кома завжди вказує на несамотійну частину цілого або на розміщення графічно виділених частин у складі цілого.

У результаті розвитку теоретичних уявлень про структуру простого і складного речень, синтаксичні відношення, засоби зв’язку, способи передачі авторської мови та мови персонажів й таке інше стає можливою орієнтація на синтаксичну основу мови. Відповідно до цього принципу, пунктуація “робить наочним синтаксичну будову мови, виділяючи окремі речення й частини речення” [17, с. 52].

Синтаксичного розуміння основ пунктуаційної системи дотримувалися С.Булич [17], І.Греч, Я.Грот [145]. Вони вважали, що ці знаки є, насамперед, показниками синтаксичного, структурного членування писемної мови. Саме цей принцип забезпечує сучасній пунктуації стабільність та обов’язковість.

До розряду синтаксично зумовлених можна віднести такі знаки, як крапка, що фіксує кінець речення; знаки, що маркують різноманітні видільні звороти (слова, словосполучення, сегментовані конструкції); знаки при однорідних членах речення й таке інше. Вживання цих знаків досить регламентоване і стає; вони членують текст на граматично значущі частини, вказують на кінець викладу однієї думки та на початок викладу другої тощо.

Цей синтаксичний поділ мови у кінцевому підсумку відображає логічне, змістове членування, оскільки граматично значущі частини збігаються з логічно значущими. Таким чином, синтаксична структура тісно пов'язана зі змістовою стороною мови, тому що призначення будь-якої синтаксичної структури – передати певну інформацію, думку.

Представники **семантичного** напрямку (Н.С.Валгіна [20; 21], Ж.Дамурет [181], А.Сансін [205], А.Б.Шапіро [146; 147]) дотримуються думки, що знаки пунктуації безпосередньо виконують змістову роль, вказуючи на змістове членування та взаємозв'язок думок, і виражають різноманітні додаткові семантичні відтінки. Семантичне розуміння основ пунктуації називають, окрім змістового, ще логічним та ідеографічним (від гр. *idea* – ідея, поняття і *grapho* – пишу).

А.Б.Шапіро пов'язує цей принцип із тим, що розділові знаки, графічно членуючи висловлювання, позначають такі відношення, які не можуть бути виражені ні лексичними, ні синтаксичними засобами [146, с. 6]. Тобто пунктуаційні знаки здійснюють розрізнявальну (диференційну) функцію у певних умовах контексту, коли заданий зміст може бути реалізований, лише ґрунтуючись на цих знаках.

Змістовий принцип у розставленні пунктуаційних знаків виявляється особливо очевидно при такому складному синтаксичному явищі, як відокремлення, а також у приєднувальних конструкціях. Значення уточнення, конкретизації, значення додаткового, побіжного повідомлення, підкреслення усіляких деталей і таке інше – все це передається на письмі

видільними знаками. Міжслівні знаки допомагають тому, хто пише (адже він не володіє іншими засобами виділення), передати дуже тонкі змістові особливості, загострити увагу читача на важливих деталях, підкреслити їх значущість та виразність. Знаки, розставлені згідно з семантичним принципом, є зовнішнім, що диктується властивостями писемної мови, засобом оформлення різнопланових у структурному, семантичному, інтонаційному і стилістичному відношеннях конструкцій. Як засвідчують приклади, змістовий принцип припускає використання так званих авторських знаків, що вказує на їх певну суб'єктивність, нестабільність, індивідуальність.

Розглянувши основні положення теоретичних засад пунктуаційної системи загалом, можна дійти висновку, що у формуванні плану змісту пунктуаційної системи французької мови беруть участь складові різних рівнів – інтонаційні (фонетичні), семантичні (змістові), синтаксичні (структурні), що своєрідно виявляються у процесі еволюції писемної системи.

Пунктуація сучасної французької мови не відображає якогось одного єдиного принципу, а носить компромісний характер, тобто всі три принципи представлені в ній і взаємозв'язані між собою. Наприклад:

*Les technologies de l'information et de la communication font désormais partie de la vie de bon nombre de Français. La dématérialisation des diverses activités et des transactions financières s'accélère, et la société industrielle, née il y a un peu plus de cent ans, cède la place à une société dont la principale ressource et richesse est l'information* (Le Monde 2, 2004, № 6).

У цьому разі – крапка розділяє дві самостійні думки (аспект семантичний, змістовий або логічний), для вираження яких знадобилися два простих речення (аспект синтаксичний), завершеність і самостійність кожного з них виражається в інтонації кінця (аспект інтонаційний, фонетичний).

Структуру, зміст, інтонацію – все це відображає сучасна французька пунктуація. Писемна мова отримує можливість бути організованою досить

чітко, визначено і, разом із тим, виразно. Найбільшим досягненням пунктуаційної системи є той факт, що всі три принципи діють в ній не відокремлено, а в єдності.

У подальшому розробка питань теорії пунктуації (з урахуванням історії) пішла шляхом виявлення не одного принципу, а комплексу принципів, а це дозволило лінгвістам об'єднати їх термінологічно.

При взаємодії трьох принципів (інтонаційного, змістового, синтаксичного) провідним для французької мови виступає **семантико-синтаксичний**, що й обумовлює використання досліджуваних знаків, інтонаційна основа є додатковою, допоміжною. Семантико-синтаксичний принцип пов'язаний зі специфікою взаємодії синтаксичних зв'язків із семантикою лексичних одиниць. Це пояснюється і характером взаємозв'язку синтаксичної структури, і лексичним наповненням одиниць мови, і порядком слідування та розміщення в тексті залежних один від одного елементів речення, і характером валентних якостей стрижневих (опорних) частин словосполучення чи речення [153, с. 10]. У визначенні цього принципу враховується і змістове вживання знаків, і використання їх для графічного позначення меж розділених або виділених засобами лексики та граматики різноманітних синтаксичних конструкцій.

Так, у французькій мові частини складнопідрядного комплексу не розділяються комою (на противагу українській чи російській мовам), тому що головне речення не володіє ні змістовою, ні структурною завершеністю й вимагає поширення словом чи реченням. У такому разі виявляється тісний семантичний і синтаксичний зв'язок частин складного речення, що відображається на пунктуації. Інтонаційна структура таких конструкцій залежить від ступеня поширеності їх частин: непоширені частини, зазвичай, вимовляються суспіль, а поширені розділяються паузою.

Таким чином, визначальною основою французької пунктуаційної системи є специфічний характер взаємодії змістових (семантичних) і синтаксичних

відношень у реченні та у зв'язному тексті. Це пояснюється тим, що для міжслівних нелітерних знаків вихідною засадою є спроба зробити точним, зрозумілим і зручним для сприйняття писемний виклад думок. І на письмі, і в усному мовленні предметом інтересу власне і є оформлення змісту та його сприйняття.

### **Висновки до першого розділу**

Розглянутий теоретичний матеріал надає підстави зробити певні висновки щодо проблеми письма в сучасній лінгвістиці та місця нелітерних знаків французької орфографії в писемній мові.

Письмо визначається як знакова система фіксації мови, яка за допомогою графічних зображень фіксує мовну інформацію в часі і передає її на відстані.

Вивченням письма займається графічна лінгвістика, до складу якої входять такі дисципліни, як графіка, орфографія, графеміка та орфографіка. Виділення орфографіки як окремого розділу графічної лінгвістики має особливе значення в контексті нашого дослідження. Попри те, що це дотична наука, вона займається вивченням важливого аспекту функціонування значущих одиниць французької орфографії.

Графічну систему французької мови становлять алфавіт, графіка та орфографія. Чітке розмежування цих трьох складових має посутнє значення при встановленні, описі та аналізі структурних одиниць кожного з цих рівнів. Було встановлено, що мінімальною одиницею графічного рівня виступає графема – елементарний, розрізнявальний знак письма з певним фіксованим набором конструктивних елементів (графів), який певною мірою може співвідноситись із фонемою, а структурною одиницею орфографічного рівня є орфограма, яка обґрунтовується як мінімальна значуща одиниця письма, якій властиві графо-фонетико-граматико-семантичні відношення.

Письмо як система графічних знаків характеризується певними властивостями. Насамперед, це – статичність, яка забезпечує сталість писемного викладу, та дискретність, що надає лінійного вигляду



написаному. Письмо, як знакова система, володіє своїм специфічним планом змісту і планом вираження. План змісту – це виражена у висловленні думка, ідея, інформація. План вираження представляє собою матеріальну послідовність графічних зображень, що сприймаються зором, за допомогою яких відбувається візуальна репрезентація знака.

Орфографічну систему французької мови становлять алфавіт та позаалфавітні елементи (в нашому трактуванні – нелітерні знаки).

Нелітерні знаки – це система загальнообов'язкових графічних елементів, що є додатковими до букв даної мови. Систему нелітерних графем французької орфографії утворюють: нелітерні знаки з буквою (діакритичні); нелітерні знаки середини слова (інтерлітерні); міжслівні нелітерні знаки (знаки пунктуації).

Досліджувані графеми різняться своїм графічним зображенням та розташуванням. Ці графічні одиниці представлені найпростішими символами та їх комбінаціями – крапкою, рисою, вигнутим штрихом, заокругленням. Такі знаки не займають, зазвичай, рядок повністю, а розміщуються по його краях, по нижньому краю, у середині рядка або ж трохи підняті над ним.

Реалізуючи властивості варіантності, високий комбінаторний потенціал одиниць писемної системи, нелітерні знаки можуть поєднуватись один із одним, з прийомами композиційно-просторової організації та з окремими елементами орфографії.

Нелітерні знаки французької орфографії пройшли тривалий час свого становлення та еволюції. Вони проникають у писемну мову поступово, виконуючи ті функції, що не можуть бути виконані буквами алфавіту.

Суттєва систематизація та уніфікація нелітерних одиниць французької орфографії відбулася в XV ст. після виникнення книгодрукування. Втім, про стабілізацію функціонування орфографічної та пунктуаційної систем французької мови можна стверджувати лише з XIX століття.

Оскільки пунктуація є однією з систем графічного оформлення писемного тексту як складного цілого, то потребує відповідного теоретичного

обґрунтування. Встановлено, що основи пунктуаційної системи становлять три принципи: інтонаційний, синтаксичний і змістовий, що відображають специфіку взаємодії семантичних та синтаксичних відношень у реченні й у зв'язному тексті.

Результати аналізу свідчать, що сучасна французька пунктуація не відображає якийсь один принцип як єдиний принцип послідовної системи. Відомо, що первісною засадою для членування писемної мови слугували паузи, тобто інтонаційний принцип. Проте, можна з упевненістю стверджувати, що визначальною для французької пунктуаційної системи є семантико-синтаксична основа, тоді як інтонація виступає додатковим засобом вираження. Власне поєднання принципів і є показником розвиненості сучасної французької мови, її гнучкості, що дозволяє відображати найтонші відтінки змісту і структурну різноманітність.

## РОЗДІЛ 2

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЛІТЕРНИХ ЗНАКІВ ІЗ БУКВОЮ ТА НЕЛІТЕРНИХ ЗНАКІВ СЕРЕДИНИ СЛОВА****2.1. Функції діакритичних знаків як графем французького письма**

Насамперед зазначимо, що нелітерні знаки з буквою – це позаалфавітні елементи, які входять до складу французької мови і відрізняються від інших одиниць писемної системи своїм графічним зображенням та розташуванням. Ці нелітерні графеми представляють собою найпростіші символи у вигляді крапок, штриха, розташовані з верхнього або нижнього краю рядка, тобто над чи під літерою, до якої вони відносяться.

Отже, в систему сучасної французької орфографії входять такі нелітерні знаки з буквою: *˘*(*accent aigu*) – акут, *`*(*accent grave*) – гравіс, *^*(*accent circonflexe*) – циркумфлекс, *¨* (*tréma*) – трема, *ç* (*cédille*) – седій [215, с. 66], а також надрядкові та підрядкові знаки, що властиві графічним системам інших мов.

Існують різні підходи щодо визначення статусу цих одиниць у французькій орфографії. Одні романісти відносять їх до графем [2, с. 87], інші розглядають як тип графеми “буква з діакритичним знаком” [34, с. 10] або ж додаткова графема [53, с. 50]. Ми поділяємо думку Г.Г.Крючкова, що це самостійні одиниці, які можна розглядати як окремі графеми [72, с. 123]. Він же вводить терміни супраграфема (надрядкові знаки) й субграфема (підрядкові знаки) та пропонує об’єднувальну назву амфіграфема (від грецької амфі – навколо, з обох боків).

У лінгвістичній літературі досліджувані знаки отримали назву діакритичних (від грецької *diakritikos* – розрізнявальний). Їх визначають як графічні одиниці, що змінюють звучання букви, яку вони супроводжують. Виходячи з цього, можна стверджувати, що основна функціональна характеристика нелітерних знаків із буквою – фонетична. Це видається достатньо вірогідним, оскільки однією з причин, що зумовили

появу у французькій мові діакритичної системи, є невідповідність успадкованого від Римської імперії латинського алфавіту сучасній звуковій системі.

### 2.1.1. Акут

Акут є надрядковим нелітерним знаком французької орфографії, що супроводжує лише одну літеру *e*. Вказаний знак позначає закриту вимову цього звука: *é* – [e]:

*aimé* – [εme]

*clé* – [kle].

Щодо позиційних закономірностей, то досліджувана одиниця вживається:

- перед голосним, навіть якщо цей останній невимовний: *réel, aimée*;
- в абсолютному кінці слова: *pré*;
- у кінці слова перед німим приголосним *s*: *prés, aimés*. Якщо ж слідує інша німа буква, то акут не ставиться, порівняйте: *clé – clés*, але: *clef*;
- у середині слова – в графічно відкритому складі: *répéter, féerie*;
- з метою роздільного читання буквосполучення з голосних звуків: *réunir, préau, pléiade, réussir*.

У результаті еволюції фонологічної системи сучасної французької мови відбулися певні зміни у функціонуванні цього діакритичного знака. Оскільки фонетика тяжіє до редукування ненаголошених голосних фонем, то основна, що склалася історично, фонетична функція акута тепер повністю реалізується лише у наголошеному складі монограми *é*. У ненаголошеній позиції відбулися кількісні й якісні зміни основної фонетичної функції цього надрядкового знака, що пов'язано з виникненням нового редукованого голосного звука, що є менш закритим [134, с. 109]. У такому разі акут виконує роль графічного маркера:

*prévenir*

*crémerie*

*événement*.

Проаналізовані приклади надали можливість виділити такі випадки реалізації графомаркованої функції акутом:

– у дієсловах на зразок *céder*, у формах *futur* та *conditionnel*: *je céderai*, *je céderais*;

– в словах, у яких **é** знаходиться на початку слова або входить до складу префіксів *é-*, *dé-*, *pré-*: *échelon*, *écrevisse*, *éperon*, *élever*, *décevoir*, *prévenir*;

– в іменниках, що утворені за допомогою суфіксів: *-ment*, *-erie*: *abrégement*, *afféterie*, *allègement*, *célerie*, *crémèrie*, *empiètement*, *hébètement*, *vénèrie*;

– у чотирьох гніздах слів, у яких спостерігається порушення морфологічного принципу:

**pièce**: *rapiéceter*, *rapiécetage*, але: *empiècement*, *rapiècement*;

**règle**: *réglementer*, *réglementaire*, *réglementation*, але: *règlement*, *dérèglement*;

**sec**: *sécheresse*, *sécherie*, але: *sèchement*, *assèchement*, *dessèchement*;

**venir**: *événement*, але: *avènement*;

– у спільнокоренових словах, коли одне зі слів пишеться з акутом, а інше без нього: *abréviation* – *brevet*; *recéler* – *celer*, *receleur*; *café* – *cafetière*; *élévation* – *élever*; *gélatine*, *congélation* – *geler*; *généflexion* – *genou*; *sérénité* – *serein*; *séminal* – *semer*; *ténacité* – *tenace*; *vénéneux* – *venin*; *vénèrie* – *veneur*.

Отже, спостерігається зміна фонетичної функції акута в монограмі **é** в ненаголошеному складі. Попри це, він залишається невід'ємним елементом французького графічного слова.

В процесі дослідження було виявлено, що акут здійснює змісторозрізнявальну функцію: уточнює семантичне значення слів або диференціює їх граматичні форми. Наприклад, у наведених нижче парах слів акут виступає єдиним диференціатором змісту лексичних одиниць:

*recréer* (відтворити) – *récréer* (розважати, забавляти)

*reformer* (переформувати) – *réformer* (реформувати)

*repartir* (знову поїхати) – *répartir* (розподіляти)

*ressigner* (підписати ще раз) – *résigner* (поступатися).

*ressonner* (подзвонити ще раз у двері) – *résonner* (відобразити звук, звучати).

За допомогою названого знака на графічному рівні розрізняється і така пара власних назв:

Gélon – Gelon.

Крім цього, відзначаємо можливості акута у встановленні граматичних категорій слів:

*forcément* (adv.) – *forcement* (subst.)

*aveuglément* (adv.) – *aveuglement* (subst.)

*dés* (subst.) – *des* (art.)

*lés* (subst.) – *les* (art.)

*tés* (subst.) – *tes* (pron.).

Розглянуті приклади уможливають стверджувати про те, що ця графема представляє собою абсолютний графічний засіб розрізнення омофонів на лексичному та граматичному рівнях.

У процесі функціонування діакритичні знаки можуть використовуватись у реалізації прагматичної функції. Як відомо, реалізуючи інтенцію повідомлення, прагматичний аспект передбачає впливати певним чином на почуття адресата, створювати в нього особливе враження від прочитаного. Що стосується акута, то йдеться, насамперед, про лексеми з ненормативним уживанням знака та запозичення. Наприклад:

*Moi, j’serais quéqu’un au gouvernement je promulguerais une loi pour interdire aux gens de canner aussi salement qu’ils ont vécu* (San-Antonio, *Moi, vous me connaissez ?*, 208).

- *Ouf maintenant, lé maître, il va sé réposer* (A.Maurois, *Les roses de septembre*, 47).

У слові *quéqu’un* (*quelqu’un*) відображається соціолінгвістичний статус учасників комунікації; у виразах *maintenant, lé maître, sé réposer* передається іспанський акцент, діалект із метою відобразити територіальні особливості



en + les і використовується в титулах: *docteur ès lettres*; а також у власних назвах на –ès: *Jaurès*;

– у кінці слова перед німим приголосним **s**: в похідних від кореня –cès: *abcès, accès, décès, excès, procès, succès*; в похідних від –près: *près, après, auprès, exprès*; у чотирьох словах на –grès: *grès, agrès, progrès, congrès*; а також у лексичних одиницях: *très, dès, cyprès, profès*;

– у графічно відкритому та фонетично закритому складі, тобто коли [ε] передує одній приголосній або неподільній групі приголосних, за якою слідує *e muet*: *secrète, secrètement, pèlerin, grèneterie, espièglerie*;

– в 3 особі множини дієслів I групи у *Passée simple*: *ils mangèrent, ils parlèrent, ils annoncèrent*.

Над літерою **a**:

– у прийменнику **à** для відмінності його від 3 особи однини дієслова *avoir*: *il a*;

– у прислівниках **çà** та **là** для розрізнення їх від займенника *ça (cela)* і артикля (або займенника) ж.р. *la*; у ряді сталих словосполучень: *çà et là, or çà!, ah çà!*; у вказівній частці **là**: *ce livre-là, celui-là*; у словах, похідних від прислівників **çà** та **là**: *deçà, delà, voilà, là-bas, là-haut*;

– у прислівнику **déjà**.

Над літерою **u**:

– у прислівнику **où** для вирізнення його від сполучника *ou*.

Отже, вказаний нелітерний надрядковий знак, вживаючись над **à, è, ù**, може виконувати різні функції.

Відомо, що у процесі становлення діакритичної системи французької мови, гравіс отримав дві основні функції – фонетичну, яка реалізується у монограмі **è**, та змісторозрізнявальну, що виявляється у монограмі **à** та диграмі **où**. Однак, у результаті еволюції французької фонетичної системи змінюється



якісна характеристика звуків із гравісом. Це, насамперед, стосується фонем *è* в ненаголошеному складі. Внаслідок редукції відбувається нейтралізація фонетичної функції знака: спостерігається виникнення нового редукованого звука, що є менш відкритим:

*fièrement*

*brièvement*

*abrèment.*

Таким чином, можна зробити висновок, що у таких випадках (у монограмі *è* в ненаголошеному складі) досліджувана одиниця звужує свою основну фонетичну навантаженість та виступає графічним маркером, реалізуючи графомарковану функцію.

Як зазначалося вище, гравіс у монограмі *à* та диграмі *ou* виступає диференціатором омонімів, тобто він уточнює семантичне та/або граматичне значення лексичних одиниць. Наприклад:

*à* (prép.) – *a* (v. avoir).

Ці два слова особливо легко сплутати у разі, коли прийменник передує інфінітиву дієслова I групи, а дієслово є частиною складної форми *Passé composé*. Для з'ясування характеру цього омонімічного сполучення доцільно у дієслові замінити форму особи, числа або часу формою, що не збігається з *a*, а замість прийменника *à* можна вжити інший прийменник (*pour, dans, vers* і таке інше):

*L'enfant a mangé cette pomme (=avait mangé).*

*Cette pomme est à manger (=pour manger).*

У наступних парах слів, що представляють собою омофони:

*çà* (adv.) – *ça* (pron.)

*là* (adv.) – *la* (art.)

встановлення семантичного та граматичного значення слів також відбувається за допомогою графічного маркування літери **a**. Так, *ça* може бути майже завжди замінено повною формою *cela*, а *çà*, зазвичай, можна замінити прислівником *ici*:

*Çà et là des éclaires sillonnent le ciel.*

*La route est barrée. Ça m'agace.*

Аналогічну роль відіграє гравіс над літерою **u** у парі слів:

*où* (adv.) – *ou* (conj),

диференціюючи прислівник “де” та сполучник “або”:

*Où voulez-vous aller ?*

*Je veux une pomme ou une poire.*

На підставі проведеного аналізу було встановлено, що гравіс може виконувати фонетичну, графомарковану, змісторозрізнявальну функції, а отже, виступає графемою французької писемної мови.

### 2.1.3. Циркумфлекс

Циркумфлекс – надрядковий нелітерний знак французької орфографії, що може супроводжувати літери **â, ê, î, ô, û** або буквосполучення **aî, eî, oî, eû, oû, oê**=[wa]. Проаналізувавши основні позиційні тенденції ^, можна виділити такі випадки вживання знака:

– циркумфлекс ніколи не ставиться над голосним, за яким слідує інший голосний, незалежно від того, вимовляється цей останній чи ні, наприклад: *crû* (ч.р.), але: *crue* (ж.р.), як виняток: *bâiller*. Інакше кажучи, в сполученні двох голосних циркумфлекс завжди стоїть над другим компонентом: *goût, traître, théâtre*;

– циркумфлекс не використовується, зазвичай, в абсолютному кінці слова; як виняток, – це дієприкметники *dû, crû, mû*, вигуки *ô, allô*, звуконаслідування *bê-ê* або ж слова іншомовного походження *Salammbô*;

– досліджуваний надрядковий знак може стояти в кінці слова перед вимовним або німим приголосним: *sûr, prêt*;

– циркумфлекс ніколи не оформлює носових голосних, навіть за умови, що вказаний знак вживається в корені слова, він зникає, якщо голосний набуває носового звучання: *traîner, entraîner, jeûner*, але: *train, entraînent, à jeun*; виняток: *nous vînmes, vous vîntes* та інші.

Як було зазначено вище, циркумфлекс увійшов у французьку графічну систему як знак, що виконує етимологічну (на місці випадної букви) та фонетичну (для позначення довготи голосного звука) функції. Зокрема, це стосується монограм **â, ê, ô**, де ці дві функції реалізуються:

*âge – [a:ʒ]*

*rôle – [ro:l]*

*tête – [te:t]*.

Лише у наголошених складах іноді спостерігається збереження кількісної (довгота) характеристики основної фонетичної функції цього надрядкового знака:

*pâque – [pa:k]*

*hôte – [o:t]*.

У монограмах **î, û** та диграмах **aî, oî, ôî**, де циркумфлекс виконує лише етимологічну функції, не відзначається вплив знака на фонетичні зміни звука.

На сучасному етапі розвитку фонетичної системи у зв'язку із загальною тенденцією до редукування звуків у ненаголошеному складі відбувається нейтралізація фонетичної функції, тобто диференційні ознаки фонем, що марковані циркумфлексом, слабшають. Таким чином, можна стверджувати, що внаслідок звуження кількісної та якісної характеристик циркумфлекс стає графічним маркером, ніяким чином не впливаючи на фонетичні аналоги.

Отже, основна фонетична функція циркумфлекса нейтралізується, стає додатковою, а сам циркумфлекс служить в основному для створення графічного образу слова, виконуючи, втім, графомарковану функцію:

<i>âgé</i>	<i>rêver</i>
<i>hâter</i>	<i>pêcheur</i>
<i>rôti</i>	<i>jeûne</i>
<i>trôner</i>	<i>accroître.</i>

Результати порівняльного аналізу засвідчують, що в ряді слів циркумфлекс виступає графічним диференціатором семантичного та/або граматичного значення. Приміром, за допомогою цього нелітерного надрядкового знака встановлюється лексичне значення таких одиниць:

<i>âcre</i> (їдкий) – <i>acre</i> (акр)
<i>baïller</i> (позіхати) – <i>bailler</i> (вручати)
<i>Bohême</i> (Богем) – <i>bohème</i> (богема)
<i>châsse</i> (оправа) – <i>chasse</i> (полювання)
<i>crâner</i> (хвалитися) – <i>craner</i> (робити зарубки)
<i>hâler</i> (засмагати) – <i>haler</i> (тягти судно кодолюю (линвою))
<i>mât</i> (щогла) – <i>mat</i> (мачта; матовий колір)
<i>mâter</i> (ставити щоглу) – <i>mater</i> (приборкувати; робити матовим)
<i>mâtin</i> (сторожовий пес) – <i>matin</i> (ранок)
<i>pâle</i> (блідий) – <i>pale</i> (лопата (колеса пароплава))
<i>tâche</i> (завдання) – <i>tache</i> (пляма)
<i>pêcher</i> (рибалити) – <i>pécher</i> (грішити)
<i>rôder</i> (бродити, блукати) – <i>roder</i> (шліфувати)
<i>côte</i> (берег, ребро) – <i>cote</i> (частка, пайка; позначка, відмітка)
<i>rôt</i> (печеня, смаженина) – <i>rot</i> (відрижка)
<i>mûr</i> (спілий, достиглий) – <i>mur</i> (стіна).

Порівняймо:

<i>Ce fruit est mûr.</i>	<i>Le mur est blanc.</i>
<i>J'en suis sûr.</i>	<i>Je compte sur toi.</i>

*J'ai dû partir.*

*Voulez-vous du fromage.*

Лише за допомогою надрядкового знака диференціюється семантичне значення наступних власних назв:

*Pâris – Paris*

*Erôs – Eros.*

Проаналізуємо також пару дієслів *croître* – рости та *croire* – вірити, семантичне значення котрих устанавлюється циркумфлексом.

Présent de l'Indicatif

**croire:** *je crois, tu crois, il croit*

**croître:** *je croîs, tu croîs, il croît*

Impératif

**croire:** *crois*

**croître:** *croîs*

Passé simple

**croire:** *je crus, tu crus, il crut, ils crurent*

**croître:** *je crûs, tu crûs, il crût, ils crûrent*

Imparfait du Subjonctif

**croire:** *que je crusse, tu crusses, il crût, nous crussions, vous crussiez, ils crussent*

**croître:** *que je crûsse, tu crûsses, il crût, nous crûssions, vous crûssiez, ils crûssent*

Для прикладу:

*J'ai cru cette histoire.*

*La végétation a crû dans de mauvaises conditions.*

Як бачимо, у наведених прикладах циркумфлекс виступає абсолютним графічним диференціатором лексичного значення дієслів-омофонів.

Окрім цього, циркумфлекс відіграє присутню роль у встановленні граматичних категорій слів, зокрема у диференціації дієслівних форм:

**asseoir:** *il assît* (imp. du subj.) – *il assit* (Passé simple)

**fuir:** *il fuît* (imp.du subj.) – *il fuit* (Passé simple)

**savoir:** *il sût* (imp.du subj.) – *il sut* (Passé simple)

**taire:** *il tût* (imp.du subj.) – *il tut* (Passé simple)

**avoir:** *il eût* (imp.du subj.) – *il eut* (Passé simple).

Приклади засвідчують, що за допомогою досліджуваного надрядкового знака здійснюється диференціація омонімів (омофонів). Циркумфлекс, таким чином, реалізує змісторозрізнявальну функцію.

Як було з'ясовано вище, в процесі свого функціонування нелітерні знаки з буквою використовуються у здійсненні прагматичної функції.

Посилаючись на Л.Г.Веденіну, яка вважає, що порушення орфографічних правил є прикладом, розрахованим на доповнення повідомлення деякими деталями та нюансами [25, с. 134], можна стверджувати, що ненормативне використання знака спрямоване, насамперед, на виявлення додаткової інформації.

Щодо циркумфлекса, то спостерігається, що він на графічному рівні може поєднувати свою фонетичну характеристику з прагматичними цілями:

*Je pense par exemple à cette brave paysanne qui racontait un jour à sa voisine :*

*- J'avais une truie. Vous l'avez-vue ma truie ? Pôvre. La plus belle du pays* (J.Charles, *Le rire en herbe*, 111-112).

*Non. Elle a dit qu'elle prendrait un autre rendez-vous plus tard... Pourquoiô ?* (San-Antonio, *Les vacances de Bérurier*, 277).

Так, циркумфлекс над графемою **ô** у слові *pôvre* (*pauvre*) характеризує мову сільського жителя; в лексемі *pourquoiô* (*pourquoi*) субституція **ouô** передає запитально-здивовану інтонацію персонажа. Аналіз матеріалу засвідчив часте вживання цього знака в носових диграмах, де його можна розглядати як властивість діалекту: *bônjour*, *Frânce* і таке інше:

*Elle s'est avancée vers lui en posant ses escarpins avec délicatesse dans l'herbe, elle a lancé gaiement :*

*- Bônjour* (C.Duneton, *Le diable sans porte*, 142).

*Nous on a caché la gloire de Pétain*

*A l'école, en rangs, en hissant le drapeau dans la cour :*

*Maréchal, vous voilà, devant toi,*

*Et cætera, le sauveur de la France* (Ibid, 190).

Варто вказати на ще один момент використання знака для створення графостилістичного ефекта. Маємо на увазі ненормативне вживання циркумфлекса, що несе інформацію про особливості артикуляції для увиразнення повідомлюваного. Наприклад, фіксуємо:

*...Pour nous c'est le bout du monde.*

*- Jacques ?*

*- Jacques est mort...*

*Elle disait Jacques à la mode canadienne en accentuant longuement le a*  
(A.Lanoux, Quand la mer se retire, 32).

Надрядковий циркумфлекс вказує на незвичайну для французького слуху якість звуку [a] у канадців: героїня (жителька Канади) вимовляє цей звук значно більш довгим та закритим, аніж того вимагає французька нормативна вимова. Можна дійти такого висновку, якщо проаналізувати вимову француза (третья репліка), яка орфографічно не маркована.

Іноді циркумфлекс зберігається в запозичених словах, щоб підкреслити їх "екзотичність". У такому разі він виступає як своєрідний орнамент тієї чи іншої лексичної одиниці: *nô* (япон. лірична драма), *stupâ* (інд. ступа). Ці запозичення представляють собою, насамперед, назви етнографічних, міфологічних, релігійних реалій, а також назви предметів традиційної культури й побуту, явищ природи, видів флори, фауни тощо. А це, вочевидь, передбачає тенденцію до збереження графічного образу слова, що властивий тій мові, з якої запозичена лексема. Зазвичай циркумфлексом маркується лексика східної лінгво-географічної зони, зокрема у в'єтнамській групі:

*Biên Hoa* – місто на півдні В'єтнаму

*Diên Biên Phu* – рівнина на півночі В'єтнаму

*quốc ngữ* – алфавіт, адаптований для в'єтнамської мови.

Отже, циркумфлекс виступає графемою французької графічної системи, виконуючи змісторозрізнявальну, графомарковану, прагматичну функції.

#### 2.1.4. Трема

Трема – надрядковий нелітерний знак, що може утворювати монограми з усіма французькими голосними **ä, ö, ë, ï, ü, ÿ**. Однак, треба відразу зазначити, що найчастіше цей знак спостерігається над **i**, рідше – над **e** та **u** і зовсім рідко – над **a, o, u**.

Проаналізувавши основні позиційні положення вживання цього нелітерного надрядкового знака, можна виокремити такі закономірності:

- перед голосним звуком: *ïambe*;
- перед двома приголосними, окрім неподільних букв: *égoïste, héroïsme*;
- у кінці слова перед вимовним приголосним: *naïf, Rafaël, Israël*;
- у кінці слова перед німим приголосним: *inouïs*;
- в абсолютному кінці слова: *aiguë, ambiguë, contiguë*;
- з метою роздільного читання буквосполучення з голосних звуків: *soïa, haïr, laïc*.

Крім цього, вкажемо, що лише трема з усіх надрядкових нелітерних знаків може стояти над носовим голосним звуком (*coïncider*).

У французькій орфографії розрізняють два основних випадки використання досліджуваного знака. По-перше, це вживання трема у роздільній функції, тобто коли цей знак є необхідним і виконує певне фонетичне навантаження. По-друге, коли трема застосовується не для роздільного читання, а за традицією.

Виходячи з вищесказаного, розглянемо функціональні характеристики вказаного нелітерного знака.

Свою основну фонетичну функцію, що полягає у роздільній вимові двох сусідніх голосних звуків, трема реалізує, зазвичай, у монограмах **ï** та **ë**. Інакше



кажучи, досліджуваний нелітерний знак вказує, що попередній голосний звук не змінює свого звучання і, як наслідок, не утворює диграму, яка була б можливою за умови відсутності надрядкового знака.

В процесі аналізу лексичних одиниць було встановлено, що монограмі **ï** відповідають два фонетичних аналога: [i] та [j]. Для прикладу:

**ï** – [j]

haïe – [aj]

faïence – [fajã:s]

**ï** – [i]

laïc – [laik]

naïf – [naif].

Результати дослідження показали, що трема над **i**, здійснюючи свою основну фонетичну функцію, розділяє поєднання **ai**, **oi**, **gui**. Проаналізований матеріал дозволяє встановити такі групи:

**ai**: *aïeul, baïonnette, haïr*;

**oi**: *héroïsme, coïncider, celluloid*;

**oil**: *langue d'oïl*;

**gui**: *ambiguïté, contiguïté*.

Трема над **e** у буквособолученні **guë** також є функціональним. Однак, реалізація вказаної функції відбувається трохи інакше. Маємо на увазі, що монограмі **ë** відповідає нульовий фонетичний аналог. Досліджуваний надрядковий знак розчленовує й змінює сполучення букв, що аж ніяк не означає вимовність літери, яку він супроводжує. Ця літера може залишатися німою, як у нашому випадку:

guë – [g y]

ciguë – [sigy]

exiguë – [εgzigy]

aiguë – [εgy]

ambiguë – [ãbigy].

Таким чином, трема здійснює свою основну фонетичну функцію – роздільне читання двох сусідніх голосних, що можуть утворювати дифтонг, у монограмах *ï* та *ë*.

Як було зазначено вище, досліджуваний нелітерний знак часто вживається за традицією, що збереглася з часів формування діакритичної системи. У монограмах такого зразка трема представляє собою історичний графічний маркер. Проведений аналіз показав, що цей знак над *i* виступає традиційним графічним елементом у наступних випадках:

- на початку слова: *ïamble*;
- у групі **ouï**: *ouïr* та похідні від нього слова *inouï*, *l'ouïe*, *les ouïes*, *les ouïdire*;
- у диграмі **uï**: у дієслові *s'amuïr*.

Аналогічне твердження стосується монограми *ë* в сполученнях:

- **aë**: *Raphaël*, *Israël*, *Ismaël*, *maërl*;
- **ë**: *foëne*, *Noël*, *canoë*.

Як бачимо, трема ніяким чином не впливає на фонетичний аналог попереднього голосного звука й не перешкоджає утворенню дифтонга. Використання подібних графічних елементів є традиційним для французької писемної мови і слугує, зазвичай, для створення графічного образу слова. Отже, можна твердити про реалізацію графомаркованої функції цим нарядковим нелітерним знаком.

У процесі аналізу було з'ясовано, що крім названих вище функцій (фонетичної та графомаркованої), трема має змісторозрізнявальне значення, утім, ці приклади нечисленні [134, с. 110]:

- ouï* (*ouïr*, р. р.) – [wi] – чути
- ouï* – [wi] – так.

Проаналізувавши цю пару слів, виявляємо, що нелітерний знак виступає єдиним графічним диференціатором семантичного значення лексичних одиниць. Це ж саме стосується і пари власних назв:

*Raphaël – Raphael.*

Ці слова встановлюють своє значення лише за допомогою надрядкового знака.

Результати порівняльного аналізу засвідчують, що трема може графічно диференціювати граматичне значення, зокрема у словах жіночого роду, утворених від прикметників на **-gu**:

contigu (-m-) – [kõtigy] – contiguë (-f-) – [kõtigy]

ambigu (-m-) – [ãbigy] – ambiguë (-f-) – [ãbigy].

Лише нелітерний знак у монограмі **ë** розрізняє ці слова на письмі.

На підставі проведеного дослідження виділимо ще одну функціональну характеристику трема. Йдеться про використання вказаного знака в реалізації прагматичної функції. Насамперед, це стосується вживання трема в монограмах **ä, ö, ü, ÿ**, коли надрядковий знак виступає графічним маркером запозичення, оскільки названий знак у цих випадках є незвичним для французької графіки.

Так, монограми **ä** та **ö** вказують, як правило, на запозичення з германських мов, наприклад:

tjäle – [tjɛl]

angström – [ãgstrœm]

föhn – [fø:n]

maelström – [malstrɔm],

а монограма **ï** є традиційною для мов східної групи:

*dalai-lama* – далай-лама

*Canaima* – національний парк у Венесуелі

*shintoïque* – японська релігія.

Приклади засвідчують, що крім того, що трема визначає лінгво-географічну зону запозичення, він виконує і певну фонетичну функцію. До того ж, графічний знак указує на те, що графеми **ä, ö** втрачають традиційне звукове вираження і в якості фонетичного аналога можуть мати низку корелятивних фонем:

ä – [ɛ]

ö – [œ], [ø], [ɔ],

а це, в свою чергу, сприяє реалізації прагматичного аспекту застосування досліджуваного знака.

Трема в монограмах **ü, ÿ** фіксується рідко. Здебільшого цей графічний елемент функціонує в словах, що є запозиченнями з інших мов:

sapharnaüm – [kafarnaɔm]

Saül – [sayl]

Blücher – [blyʃɛ:r]

Düsseldorf – [dysɛldorf].

Розглянуті приклади стверджують функціонування цих монограм у графічній системі французької мови у складі лексики іншомовного походження. Це підтверджує і варіантність фонетичних аналогів:

ü – [a y], [y], [ɔ].

Таким чином, зберігаючи графічний образ тієї чи іншої запозиченої лексичної одиниці, трема бере участь у реалізації прагматичної, графомаркованої функцій тощо. Крім цього, трема може виступати диференціатором лексичного значення та здійснювати фонетичну роль.

### 2.1.5. Седій та інші нелітерні знаки з буквою

Седій – єдиний підрядковий нелітерний знак французької орфографії. Він супроводжує лише одну букву **c**, а тому можна вважати його одиничним.

Основна фонетична функція седія є регулярною, тобто незмінною і полягає в позначенні зубного звука [s].

Стосовно позиційних закономірностей, то цей знак є необхідним при літері **c** перед **a, o, u** для реалізації фонетичної функції – вказівки на [s] замість задньоязикового зімкнутого [k]:

façon – [fasɔ̃]

ça – [sa]

déçu – [desy].

Вкажемо, що седій з'являється при відмінюванні дієслів I групи в Présent у I-ій особі множини:

*tracer – (nous) traçons*

*avancer – (nous) avançons*

*renforcer – (nous) renforçons.*

Аналіз прикладів показав, що основна характеристика седія полягає в маркуванні ним відповідної фонемі в монограмі **ç**.

У поодиноких випадках **ç** може позначати інші фонемі. Однак, це не властиво французьким словам, а стосується, насамперед, запозичених лексичних одиниць, у яких підрядковий нелітерний знак слугує засобом їх графічного оформлення. Зокрема, фіксуємо:

*çaktisme – [çaktism]*

*çiva – [çiva]*

*vaiçya – [vaiçja].*

Застосування **ç** в словах іншомовного походження з фонетичним аналогом [ʃ] можна розглядати як реалізацію прагматичної функції досліджуваним знаком. Адже таке нетрадиційне його використання несе певне стилістичне навантаження: сприяє уточненню лінгво-географічної зони запозичення та створює реалії мови, з якої запозичене слово.

Крім вищеописаних нелітерних елементів французької орфографії, що вживаються з буквою і які є традиційними для французького письма, варто вказати на наявність діакритичних знаків, що властиві графічним системам інших мов. Так, у словниках, текстах науково-популярних статей можна спостерігати: тільду [˜], надрядковий знак, що нагадує перевернутий циркумфлекс [˘], риску [˗], два різновиди апострофа [’] та [‘], крапку, як підрядковий знак [·], знак у вигляді кружка [°], акут, як позначення наголосу [ ́ ]. Усі ці знаки запозичені для збереження

ідеоетнічного вигляду слів іншомовного походження і виконують роль графічних маркерів.

Риска над літерою, графема у вигляді апострофа, підрядкова крапка – нелітерні знаки, що характерні мовам східної лінгво-географічної зони.

[˘] – знак довготи, що позначає змісторозрізнявальну голосну й називається “аліф”:

islām – [islām] – іслам

stūpa – [stupa] – інд. ступа

sāḡī – [sari] – інд. сарі.

Однак, знаходимо випадки вживання вказаного знака у словах, що вважаються лексичними одиницями французького походження. У такому разі риска використовується для вирізнення, привернення уваги. Розглянемо приклад одного із заголовків журнальної статті:

У тексті сповіщалося, що *2004 est l'année Dali, dont on célèbre le centième anniversaire de la naissance*. Напевно, можна розцінювати таке графічне маркування літери *e* як бажання підкреслити, що Далі – це не лише великий іспанський художник, але й мистецьке надбання усього людства, як заходу, так і сходу.

[˘] – знак, що має назву “дамма” і маркує короткий голосний звук:

ra˘īs – [rais].

Нелітерний знак у вигляді перевернутого апострофа [˘] слугує для позначення проривного дзвінкого шумного приголосного, який не є характерним для індоєвропейських мов та відомий під назвою “айн”:

chī˘ism – [fiism].

Підрядкова крапка [.] розрізняє в арабській мові подібні в написанні літери:

nizām – [nizam]

ḡāfīz – [afiz]

ḥadīth – [adit].

Характерною рисою використання названих знаків є їх нерегулярність. Це, вочевидь, пояснюється втратою ними фонетичної та графічної функцій, що властиві цим знакам в арабській мові. Однак, вони виконують роль графічних маркерів, несуть прагматичне навантаження, створюючи особливий колорит країни запозичення.

Тільда [˜] та акут [ ́ ] представляють, зазвичай, лексичні одиниці іспанського, португальського походження. Перший знак (тільда), крім того, що є маркером запозичення з португальської мови, виступає функціональною графічною одиницею: переносить свою фонетичну функцію в мову-реципієнт. Тільда вказує на носову вимову голосних у монограмах **ã** та **õ**:

sertão – [sertã],

або уточнює фонетичний аналог монограми **ñ** у запозиченнях із іспанської:

doña – [doɲa]

señorita – [seɲorita]

cañon – [kaɲõ].

Уживання другого знака (акута) пов'язано з постановкою наголосу в словах іспанського чи то португальського походження. Варто відзначити, що при переході таких лексем у французьку мову акут виступає лише графічним маркером, тобто він позбавлений свого фонетичного відповідника, адже будь-яке запозичене слово асимілюється до мови-реципієнта й, відповідно, вимовляється з наголосом, що їй властивий. Згідно з правилами постановки наголосу у французькій мові він зберігається на останньому складі, незалежно від позначення на письмі:

Bogotá – [bogota] – столиця Колумбії

Perón – [perõ] – аргентинський політичний діяч.

Нелітерний надрядковий знак, що має вигляд перевернутого циркумфлекса [ ˇ ] і називається гачком, є характерним для словацької, чеської, сербохорватської мов. Він входить до ряду монограм, як то **č**, **š**, **ž** та інших, як показник аффрикативності відповідних фонетичних аналогів. Приклади

засвідчують, що використання названого знака є типовим для лексики, запозиченої з мов слов'янської лінгво-географічної зони:

*Hašek* – письменник

*Dubček* – державний діяч

*Škoda* – чеський автомобіль.

Аналіз матеріалу показав, що гачок виступає графічним маркером слів іншомовного походження, чим створює асоціації з реаліями слов'янських народів і, безперечно, впливає на адресата.

Знак у вигляді кружка [°] маркує запозичення з германських мов, приміром, із таких країн, як Швеція, Данія, Норвегія тощо. В графічних системах цих країн він виконує певну фонетичну функцію, втім, у французькій писемній мові вказаний знак є лише маркером, який створює графо-стилістичний ефект і ніяким чином не відображається на вимові:

*Glåma* – річка у Норвегії

*Luleå* – порт у Швеції.

Таким чином, можна стверджувати, що писемна система французької мови розширюється за рахунок додаткових надрядкових та підрядкових нелітерних знаків, що властиві графічним системам інших мов. У процесі дослідження ми з'ясували, що ці графічні одиниці можуть виконувати фонетичну, графомарковану та прагматичну функції. На нашу думку, власне ця остання і є основною. Вищеназвані графеми виступають знаками-символами, які викликають у адресата певні асоціативні зв'язки з реаліями тієї чи іншої лінгво-географічної зони.

## **2.2. Функціональні характеристики нелітерних знаків середини слова**

### **2.2.1. Визначення інтерлітер як орфограм французької писемної системи**



Аналіз матеріалу переконливо довів, що знаки – дефіс, апостроф, інтервал – виступають орфограмами французької писемної мови. У розумінні орфограми ми спираємося на тлумачення Г.Г.Крючкова, який визначає її як “мінімальну значущу одиницю письма, яка характеризується певними графо-фонетико-граматико-семантичними відношеннями” [73, с. 34], тобто є носієм деякої інформації (фонетичної, семантичної, граматичної тощо).

Інакше кажучи, простежується тісний зв'язок названих знаків із семантичним рівнем мови, адже у французькій мові неможливо правильно записати слово, не знаючи його значення. На підтвердження сказаного, проаналізуємо кілька прикладів. Слова *petit fils*, *la*, *plutôt* можна записати таким чином *petit-fils*, *l'a*, *plus tôt*, використавши нелітерні знаки. Як бачимо, орфографія слова повністю залежить від його значення й, відповідно, орфограма виступає значущою одиницею, оскільки пов'язана, насамперед, із семантикою слова, а потім вже з його звуковим складом [131, с. 303].

Таким чином, орфограма, будучи носієм певної інформації: фонетичної, семантичної, граматичної тощо, виступає одиницею вираження значущості. Залежно від цього орфограми французької мови поділяються на фонограми, тобто написання, що мають реальні звукові відповідники, афонограми, що відповідають “нулю” звука, а також нелітерні орфографічні знаки – дефіс, апостроф, інтервал. Власне ці останні і є предметом дослідження цього підрозділу.

А отже, виходячи з вищевикладеного, ми поділяємо думку про те, що досліджувані нами нелітерні знаки середини слова (дефіс, апостроф, інтервал) відносяться до значущих одиниць орфографії – орфограм.

У лінгвістичній літературі нелітерні знаки середини слова (дефіс, апостроф, інтервал) отримали назву “ілетрограми” [72, с. 89]. Будучи інтерлітерними, ці знаки виступають одночасно нелітерними, тобто ілетрограмами. Всі ілетрограми не мають, зазвичай, звукового аналога,

але відіграють присутню роль як в оформленні орфографічної форми слів, так і у визначенні їх фонетичних аналогів.

### 2.2.2. Дефіс

Дефіс (*le trait d'union* – “сполучна риска”) – це нелітерний знак французької орфографії у вигляді риски, розміщеної у середині рядка, що використовується для об’єднання або поділу слів чи то частин одного слова. У французькій мові він виконує дуже важливі й різноманітні функції. Однак, його вживання залишається одним із складних питань сучасного письма. Це пов’язано, насамперед, з тим, що характер написання одного й того ж слова (виразу) може змінюватися залежно від ступеня його асиміляції мовою і навіть від суб’єктивних поглядів того, хто пише. Трапляються випадки, коли написання через дефіс припускає опущення цього знака. Керуючись Постановою Міністерства освіти Франції від 28 грудня 1976 р., наведемо ряд прикладів, що ілюструють це твердження: *nouveau-né* (*nouveau né*), *crois-tu ?* (*crois tu ?*), *est-ce vrais ?* (*est ce vrais ?*), *dit-on* (*dit on*), *par-ci* (*par ci*), *par-là* (*par là*), *quatre-vingt* (*quatre vingt*) [34, с. 232-234]. Як бачимо, використання дефіса неоднозначне й заслуговує на увагу. Розглянемо його функціональні можливості та з’ясуємо основні тенденції вживання.

Дефіс є обов’язковим графічним елементом написання певних слів, виразів французької мови. Реалізуючи свою орфографічну об’єднувальну функцію, цей нелітерний знак оформлює написання:

- складних слів (*après-midi*, *sous-marin*);
- складних числівників до ста при відсутності сполучника *et* (*vingt-cinq*, *dix-sept*);
- особових займенників у супроводі прикметника *même* (*moi-même*, *lui-même*);
- слів, що вжиті з вказівними частками *ci*, *là* (*celui-ci*, *celle-là*).

Ця інтерлітера є необхідною при графічному оформленні інверсії підмета – суб'єктного займенника в питальному реченні й об'єктного займенника в спонукальному, на зразок:

*Quel temps fait-il ?*

*Dis-lui de rentrer à temps.*

Окрім цього, дефіс маркує з обох боків літеру *t* у запитальних реченнях, якщо дієслово у третій особі однини закінчується на *a* або *e*:

*Va-t-il à la gare ?*

*Habite-t-il Paris ?*

У таких випадках знак здійснює графомарковану функцію.

Здійснюючи свою орфографічну роздільну функцію, дефіс виконує роль знака переносу на письмі. Він ставиться лише після перших складів слова, тобто в кінці рядка:

*Je jette un regard éto-*

*nné sur mon voisin.*

У лінгвістичній науковій та навчальній літературі дефіс перед літерним сполученням характеризує його як суфікс або закінчення, дефіс після літерного сполучення вказує на його приналежність до префікса, а дефіс з обох боків частини слова маркує корінь:

*Les noms en -eur changent ce suffixe en -euse au féminin: un vendeur – une vendeuse; un acheteur – une acheteuse.*

*Le plus souvent les dérivés avec le préfixe re- marquent la répétition de l'action: revoir, relire, refaire.*

*La racine du verbe « contacter » est -contact-.*

Цей знак є необхідним при поділі слова на морфеми (*travaill-er*) та склади (*tra-ver-ser*).

Спостерігається використання дефіса з метою виділення або підкреслення того чи іншого слова в емотивних реченнях, коли слово ділять на склади або виокремлюють кожну букву:

« *Une lettre de Maman !* » répéta-t-elle à trois pas, fière de pouvoir épeler : « *Pour Ma-da-me Na-tha-lie Mé-ria-dec !* » (H.Bazin, Qui j'ose aimer, 13).

Elle ajouta :

- *Mon mari a disparu. D-i-s-p-a-r-u. Vous comprenez ?* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 297).

У роздільній якості дефіс виступає при передачі на письмі звукоімітуючих слів, вигуків, особливостей дикції мовця [7, с. 290], приміром:

*S-s ! O-ho ! S-s-stop !*

Аналіз орфографічних форм слів, що пишуться через дефіс, дозволяє вирізнити ще одну функцію цієї орфограми. Йдеться про граматиалізованість дефіса, яка виявляється в його здатності замінювати один із складових елементів у складних словах. Наприклад:

- 1) сполучник *et* у числівниках: *vingt-deux, dix-sept*;
- 2) сполучник *et* в інших випадках: *les sourds-muets (les sourds et les muets), une aide psycho-éducative (une aide psychiatrique et éducative)*;
- 3) прийменник *de*: *un timbre-poste (un timbre de la poste)*;
- 4) прийменник *sur*: *une montre-bracelet (une montre sur un bracelet)*;
- 5) прийменник *pour*: *une carte-lettre (une carte pour la lettre), un match-revanche (un match pour revanche)*;
- 6) сполучник *comme*: *une femme-girafe (une femme comme girafe), un navire-usine (un navire comme usine)*.

Дефіс може сприяти утворенню з кількох слів однієї неподільної лексичної одиниці. Наразі, знак вказує, що всі члени, які об'єднує дефіс, повинні розглядатись як єдина семантична одиниця. Оскільки стосовно свого звучання – це одна ритмічна група, щодо значення – співвідноситься з одним поняттям, а з точки зору граматики – це один член речення. Наприклад:

*un arc-en-ciel* (райдуга)

*c'est-à-dire* (тобто)

*le sauve-qui-peut* (паніка)

*le bout-en-train* (душа компанії)

*le je-m'en fichisme* (байдуже ставлення)

*le m'as-tu-vu* (хвалько)

*le ne-m'oubliez-pas* (незабудка (бот.))

*le touche-à-tout* (людина, що за все береться)

*le tire-au-flanc* (ледар).

Лексичні функції дефіса виявляються у вільно створених складених словах (неологізмах та стилістичних утвореннях): *train-train* та багатокореневих сполученнях: *porte-drapeau*, *va-nu-pied*, або навіть у частинах речення:

*On s'adoucit dans le sucre : « Mettez-les sous votre langue et attendez que ça fonde... »[...] « Qu'ils méritent bien leur nom, ces triomphes-de-la-gorge ! »* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 86).

Це, так би мовити, специфічні вияви функції лексикалізації засобом дефіса. Таке явище спостерігається в індивідуально-авторському стилі та визначається у лінгвістичній літературі як випадок “тимчасової лексикалізації” [183, с. 55]. Письменник навмисно, поза усякими правилами орфографії, використовує дефіс для об'єднання слів з метою представити їх як одну лексичну групу.

*Toujours la nostalgie de « La Princesse de Clèves », qui est détestablement mal composée, mais qui, on ne sait pourquoi, représente dans l'esprit des Français le roman-composé-à-la-française, c'est-à-dire « bien composé »* (H.de Montherlant, Essais, 1244).

Ми відзначаємо у даному уривку факт лексикалізації групи слів *le roman-composé-à-la-française*, що утворюють один вираз. У подібній функції дефіс виступає у наступному реченні:

*Idole absolue en Italie, tout à la fois auteur-compositeur-interprète-poète-écrivain, acteur, parton de sa maison de disques (Clan Celentano) est showman de télévision, Adriano Celentano a été premier à imposer le rock dans le pays de la « canzone »* (Madame Figaro, 2003, № 1).

З метою підкреслити виняткові здібності, що поєднуються в одній людині, було використано дефіс, який своєрідним чином об'єднав слова-характеристики.

Дефіс може розглядатися орфографічним засобом змістової диференціації: так виявляється його семантична або змісторозрізнавальна функція, наприклад: *c'est mon petit fils (j'ai encore un autre, il est plus grand) – c'est mon petit-fils (je suis son grand-père)* [74, с. 71]. Отже, реалізуючи свою змісторозрізнавальну функцію, дефіс виступає одним із диференціаторів ряду омофонів французької мови:

*à-propos (-m-)* (слухний час) – *à propos* (до речі)  
*en-tête (-m-)* (заголовок) – *il entête* (дурманити, запаморочувати)  
*bouton-d'or (-m-)* (калюжниця (бот.)) – *bouton (-m-) d'or* (золотий гудзик)  
*trois-étoiles (-m-)* (такий-то, така-то) – *trois étoiles (-f-)* (три зірки)  
*trois-quarts (-m-)* (троакар, жакет) – *trois quarts* (три чверті)  
*corps-mort (-m-)* (мертвий якір) – *corps morts (-m-)* (мертві тіла, трупи)  
*petit-fils (-m-)* (внук) – *petit fils (-m-)* (молодший син)  
*belle-fille (-f-)* (невістка) – *belle fille (-f-)* (гарна дівчина)  
*vol-au-vent (-m-)* (листовий пиріг) – *vol au vent* (політ за вітром)  
*peut-être* (можливо) – *il (elle) peut être* (він (вона) може бути)  
*pour-soi (-m-)* (я (філос.)) – *(faire) pour soi* (зробити собі)  
*haut-de-forme (-m-)* (циліндр) – *(être) haut de forme* (бути високої форми).

Аналіз конкретних прикладів стверджує семантичну значущість такого нелітерного знака, як дефіс, та його приналежність до орфограм.

Дефіс використовується також на письмі, коли складене слово не слідує більше традиційним правилам морфології та синтаксису (*grand-rue, nu-tête*) або в архаїзмах чи іншомовних кальках (*un gratte-ciel*).

Як зазначалося вище, інтерлітери (ілетрограми), зазвичай, не мають звукової відповідності. Проте дефіс іноді набуває фонетичного оформлення. Це відбувається тоді, коли він стоїть між двома цифрами чи словами, які вказують на кількісні, просторові чи часові межі. Наприклад,

у словосполученнях на зразок *pages 25-30, pages 17-18* дефіс має звукову відповідність à [a] в першому випадку і *et* [e] – в другому.

Фонетична функція дефіса спостерігається в тих словах, у яких існує ризик неправильної вимови, тобто коли дві сусідні літери можуть читатися як одна графема. Це стосується літер “o” та “i”; “o” та “u”; “a” та “u”:

*auto-infection, co-intéressé, génito-urinaire, extra-utérin, intra-utérin.*

Привертає увагу частотне використання цього графічного знака в мові сучасної реклами, з’ясуємо його прагматичне навантаження. Спостерігається, що дефіс може виконувати дещо інші, незвичні для нього функції, часто порушуючи таким чином мовну норму. Всупереч загальному правилу вжито дефіс у наступному прикладі:

*Pour la 1<sup>ère</sup> fois, un teint velouté-poudré, parfait pendant 12 h* (Le Monde 2, 2004, №1).

Нелітерний знак замінює сполучник *et*, а вихід за рамки норми пояснюється бажанням творців реклами підкреслити важливість обох характеристик назви. Реклама всіма можливими засобами намагається вплинути на адресата: у цій назві за допомогою дефіса виділяються обидві якості товару, підкреслюється його досконалість та незвичайність. Так реклама закріплює ускладнену орфографію слів.

Яскравий приклад лексикалізації демонструє дефіс у рекламі сучасного фотоприладу, який поєднує в собі виконання різноманітних функцій:

*Connaissez-vous la solution sans fil HP Photosmart 2710 tout-en-un ? Fax, scanner, copieur et imprimante photo de génie. Le tout-en-un 2710 réalise des tirages de qualité photo grâce aux encres originales HP développées scientifiquement pour donner à vos photos encore plus d’éclat, encore plus longtemps* (Ça m’intéresse, 2005, №287).

Щоб указати на оригінальність, багатофункціональність запропонованого апарату, рекламодавці вдаються до об’єднання на лексичному рівні усіх його технічних можливостей (*Le tout-en-un*).

Приклади засвідчують, що використання дефіса в роздільній функції також передбачає певні прагматичні наміри. Рекламуючи гігієнічні засоби по догляду за шкірою, в одному з журналів фіксуємо:

*Pour la santé cutanée de ma famille, je suis in-tran-si-geante !!!* (Le Monde 2, 2004, №6).

Щоб привернути нашу увагу до того чи іншого слова, рекламодавець ділить (вирізняє таким способом) надважливу, на його думку, лексичну одиницю.

Таким чином, розглянувши основні характеристики дефіса, ми можемо зробити висновок, що ця орфограма має велике значення для французького письма. Особлива роль дефіса полягає в здійсненні ним орфографічної, граматичної та лексичної функцій. Окрім цього, це один із засобів змістової диференціації лексичних одиниць. Дефіс може впливати на фонетичну форму слова, виконуючи тим самим фонографічну функцію. Ненормативне вживання цього нелітерного знака в рекламі пояснює його прагматичне значення.

### 2.2.3. Апостроф

Апостроф (*l'apostrophe*) – це нелітерний знак французької орфографії у вигляді вигнутого штриха, що трохи піднятий над рядком. Цей знак є графічним засобом поділу слова (виразу) на окремі частини, що передбачає їх семантичне об'єднання. У французькій мові він виконує різноманітні функції.

Насамперед, апостроф є невід'ємним графічним атрибутом деяких французьких слів. Це можуть бути складні лексеми, компоненти яких не існують самостійно (*aujourd'hui*) або ж утворення з частин самостійних слів, як-то приміром:

*prud'homme, presque, chef-d'oeuvre, hors-d'oeuvre.*

Апостроф використовується для позначення явища елізії на письмі, тобто цей знак вживається на місці випадної літери **e**, рідше **a** чи **i** перед словами, що починаються з голосного звука або німого **h** (*h muet*). Це явище спостерігається



в графічному оформленні закінчень службових слів. Отже, апостроф замінює літеру **e**:

- у прийменнику **de**: *peu d'étages, beaucoup d'héros, tout d'abord*;
- в артиклі **le**: *l'homme, l'endroit, l'accord*;
- в сполучнику або займеннику **que**: *qu'il fasse, qu'importe*;
- у придієслівних займенниках: **je, me, te, se, le, ce**: *j'habite, je m'intéresse, tu t'habilles, il s'amuse, je l'ouvre, c'est bien*;
- у заперечній частці **ne**: *il n'y a pas*;
- в сполучниках **puisque, quoique, lorsque** – лише перед придієслівними займенниками: *il (ils), elle (elles), on* і неозначеним артиклем *un (une)*: *puisque'il..., lorsqu'on..., quoiqu'un peu drôle...* **Lorsque** втрачає **e** перед часткою *en* при оформленні герундію: *lorsqu'en sortant...*;
- в прийменнику **jusque** – у сполученнях: *jusqu'a (au, aux), jusqu'en, jusqu'ici, jusqu'où, jusqu'alors, jusqu'à aujourd'hui (jusqu'aujourd'hui)*;
- в **quelque** – лише в займеннику *quelqu'un (quelqu'une)*;
- у префіксі **entre-** в словах: *s'entr'aimer, s'entr'apercevoir, s'entr'appeler, s'entr'avertir, s'entr'égorger*.

Апостроф замінює літеру **a** в таких випадках:

- в артиклі **la**: *l'école, l'humanité*;
- у займеннику **la**: *il l'a vue*;
- у займеннику **ça** – перед складними формами дієслова: *ç'a été facile*.

Крім цього, досліджуваний знак може вживатися на місці літери **i** в сполучнику **si** перед *il (ils)*: *s'il vous plaît*; у виняткових випадках замість літери **u** у займеннику **tu**: *t'as bien parlé?* або ж замість буквосполучення **oi** в займеннику **toi**: *va-t'en!*

Проаналізований матеріал надає підстави стверджувати, що апостроф виконує важливу графічну функцію на письмі: маркуючи випадну букву, він оформлює написання своєрідних скорочень. Інакше кажучи, об'єднуючи окремі частини в нове поняття, цей знак сприяє лексикалізації мовних одиниць.

Попри це, стає очевидною ще одна функціональна характеристика апострофа. Маємо на увазі його семантичне значення, яке переконливо стверджує належність нелітерного знака до значущих одиниць французької мови – орфограм. Досліджувана одиниця може слугувати єдиним орфографічним засобом диференціації змісту. Проілюструємо це прикладами:

*d'avantage* (переважний) – *davantage* (більше)

*d'aller* (йти...) – *daller* (викладати плиткою)

*qu'elle* (що вона...) – *quelle* (яка)

*d'orage* (грозовий) – *dorage* (-m-) (позолота)

*l'heure* (-f-) (година) – *leur, leurs* (їм, їм).

Розглянуті нами приклади, перелік яких можна продовжити, демонструють, що апостроф, виконуючи семантичну або змісторозрізнавальну функцію, виступає диференціатором омонімів-омофонів на письмі. Зазвичай, це лексичні одиниці, що утворилися в результаті елізії:

*l'a* – *la*

*m'a* – *ma*

*t'a* – *ta*.

В процесі дослідження спостережено, що за допомогою апострофа встановлюються граматичні категорії слів:

*qu'elle* (conj.+ pron.) – *quelle* (adj.)

*ç'a* (pron.+ v. avoir) – *ça* (pron.)

*l'es* (tu) (pron.+ v. être) – *les* (art.)

*m'ont* (ils) (pron.+ v. avoir) – *mont* (-m-) (subst.)

*l'a* (il) (pron.+ v. avoir) – *la* (art.)

*m'a* (il) (pron.+ v. avoir) – *ma* (pron.)

*t'a* (il) (pron.+ v. avoir) – *ta* (pron.)

*d'orage* (prép.+ subst.) – *dorage* (-m-) (subst.).

Як бачимо, цей нелітерний знак виявляє пари омонімів-омофонів, одним із компонентів яких є повнозначне, або службове слово, а іншим – група слів.

Апостроф таким чином одночасно реалізує свою змісторозрізнявальну та граматичну функції.

Окрему увагу звернемо на можливість апострофа впливати певним чином на вимову, тобто здійснювати фонографічну функцію. Це особливо важливо, враховуючи, що апостроф належить до інтерлітер, які, здебільшого, не мають фонетичного відповідника. Так, скажімо, можна розглядати апостроф у функції випадного *e*, який він замінює орфографічно у деяких положеннях. Порівняймо:

*chez l(e) boulanger – chez l'épicier*  
*donnez-moi (le) verre – donnez-moi l'ananas*  
*ça s(e) voit – ça s'écrit*  
*elle va s(e) lever – elle va s'éveiller*  
*il faut qu(e) vous partiez – il faut qu'il parte*  
*j(e) vous en prie – j'écris une lettre*  
*je n(e) sais pas – je n'écoute pas*  
*je l(e) vois bien – je l'apprends bien*  
*je m(e) taisais – je m'écriais*  
*je viens d(e) chez moi – je viens d'une usine.*

Досліджувана графічна одиниця здатна замінювати не лише окремі літери, але й літерні сполучення, відображаючи фонетичну варіативність деяких слів:

*parle-m'en – parle-moi*  
*prépare-t'y – prépare-toi*  
*sers-t'en – sers-toi.*

Крім цього, в результаті аналізу було виявлено, що апостроф може позначати скорочення повнозначих слів:

*Boul'Mich* (Boulevard Saint Michel).  
*Quat'Saisons* (Quatre Saisons).

Це особливо характерно для сучасної розмовної мови, зокрема у професійних жаргонах, у мові студентів, школярів. На письмі таке

скорочення повнозначних слів та опущення біглого *e* маркується, як правило, апострофом:

*Alors, père Taupe, tu m'le vends combien ton vase ?* (R.Queneau, *Bâtons, chiffres et lettres*, 143).

*Viv'lib', ça c'est chic, dit Ernestine rêveusement* (Ibid, 85).

*L'assiette de lait que l'on tend aux chats errants, le « p'tit, p'tit » dont on use pour les retenir les hérissent* (E.Charles-Roux, *Oublier Palerme*, 284).

У цьому сенсі показовою є мова сучасної реклами. Варто розглянути декілька прикладів. Ненормативне використання цієї інтерлітери пояснюється, насамперед, прагматичними міркуваннями.

*Comment rafraîchir sa maison sans clim' ?* (Ça m'intéresse, 2004, №282).

У запропонованому фрагменті фіксуємо лексему, написання якої не є характерним для французької орфографії (закінчується на апостроф), вона представляє собою скорочення повнозначного слова: *clim'* – *climatisation*. Можна припустити, що таке використання знака впливає певним чином на форму висловлювання, забезпечуючи, лаконізм та виразність. З одного боку – це економія мовних засобів, а з другого – збільшення об'єму інформації або її акцентування.

Проаналізований матеріал виявляє, що апостроф у деяких випадках виконує протилежну своїй основній функції – функцію об'єднання, тобто виступає функціональним заміником дефіса. З огляду на це, варто розглянути назву однієї з ігор, запропонованих журналом *La recherche*, 2004, №378 своїм читачам. Гра називалась *Son'art*, що означає “своє мистецтво”. Як бачимо, апостроф об'єднує два слова *son* і *art* усупереч правилам уживання. Розвага отримала таку назву даремно, оскільки розв'язок її полягав у мистецтві відтворити багатокольорову картинку за принципом копіювання, тобто сканера. Об'єднавши таким чином два слова в одне, утворився звуковий комплекс, що нагадує вимову слова *scanner* – [skanɛr] й тим самим зв'язує назву гри з принципом її виконання. Назви, утворені

шляхом поєднання різних понять за допомогою апострофа, привертають увагу читача, викликають зацікавленість.

Сказане повною мірою стосується і вживання апострофа у словах, що ніяким чином не порушують норми орфографії, а втім, прагматична функція знака полягає в особливостях графічного оформлення лексичних одиниць. Наприклад:

*AUJOURD 'HUI* або *AUJOURD ,HUI*, замість *AUJOURD 'HUI*  
(Le Monde, 2004, № 2).

Вважаємо, що використання різнонаправленого апострофа також слугує засобом впливу на адресата.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що такий нелітерний знак, як апостроф, належить до орфограм французької мови, тобто до значущих одиниць письма. Він виконує графічну, лексико-граматичну, змісторозрізнявальну функції. Крім цього, апостроф може відігравати фонографічну роль та мати прагматичне значення.

#### 2.2.4. Інтервал

Інтервал (*l'espace, le blanc, l'espace en blanc, le blanc graphique*) – це незаповнений простір, проміжок між двома елементами писемного тексту. У лінгвістичній літературі розрізняють інтервал як відстань між буквами, який називають пропуском (прогалиною); інтервал як проміжок між словами, що має назву апроші і який значно більший порівняно з міжлітерним пробілом. Окрім цього, існує віддаль між реченнями, а кілька завершених у смисловому розумінні речень оформлюються в абзац, відступ з нового рядка. Відстань між рядками – інтерліньяж, а незаповнений знаками простір прийнято називати полями сторінки. У своєму дослідженні ми не диференціюємо термінологічно відстань між буквами, словами, рядками тощо, а послуговуємося спільним поняттям “інтервал”.

Первинна (історична) функція інтервалу – орфографічна, вона полягає у відокремленні на письмі одного слова від іншого, в членуванні тексту на окремі

слова. На ранніх етапах розвитку письма інтервал між словами був відсутнім, оскільки слово ще не усвідомлювалося як самостійна одиниця [144, с. 140]. Натомість використовувалися різні допоміжні знаки, що розмежовували слова й цілі словосполучення.

Вживання інтервалу сприяло оформленню окремого слова як лексичної, морфологічної, синтаксичної одиниці, а також кращому сприйняттю мовної структури загалом. Інтервал, утворюючи незаповнений простір, стає зручним для розташування інших позаалфавітних знаків (наприклад, пунктуаційних). Зв'язок знака з інтервалом свідчить про початок використання графічних засобів у єдності з композиційно-просторовими прийомами. Отже, створюючи умови (місце) для розміщення пунктуаційних знаків, інтервал виконує свою вторинну функцію (синтаксичну) – ділить текст на синтаксичні одиниці й таким чином організовує його.

Спостерігаються певні особливості взаємодії нелітерних знаків французької писемної системи з інтервалом. Так, графічне оформлення діакритичних знаків, що розміщені над буквою, передбачає певний проміжок, простір між буквою та знаком (акут, гравіс, трема, циркумфлекс), а діакритичний знак, що є підрядковим, щільно прилягає до літери, яку він супроводжує (седій). Нелітерні знаки середини слова (дефіс, апостроф) не маркуються інтервалом, чим графічно підкреслюють тісну композиційну і смислову єдність компонентів. Деякі міжслівні нелітерні знаки позначаються інтервалом з обох сторін (і перед, і після знака), інші – лише перед, або після знака. В результаті аналізу було встановлено, що пунктограми, які складаються з двох елементів (крапка з комою, знак питання, знак оклику, двокрапка) у французькій графічній традиції маркуються, зазвичай, з обох сторін інтервалом, а одноелементні пунктуаційні одиниці – лише після знака (крапка, кома), або перед ним (приміром, відкриваюча дужка). Таблиця 2.1 надає змогу встановити зв'язок нелітерних знаків французької писемної системи з інтервалом:

Таблиця 2.1

## Нелітерні знаки французької графіки: їх взаємодія з інтервалом

Знак	Назва знака	Інтервал перед знаком	Інтервал після знака	Приклад
'	Апостроф	–	–	<i>C'est lui. Je l'ai vu. J'y vais.</i>
-	Дефіс	–	–	<i>As-tu visité Aix-les-Bains lundi après-midi ?</i>
.	Крапка	–	+	<i>Il sait bien nager.</i>
,	Кома	–	+	<i>Le chat, le chien, le loup.</i>
:	Двокрапка	+	+	<i>Il mélange les ingrédients : farine, beurre, lait.</i>
;	Крапка з комою	+	+	<i>On l'invita ; il entra.</i>
!	Знак оклику	+	+	<i>Holà ! Attention !</i>
?	Знак питання	+	+	<i>Qui ? Quoi ? Comment ?</i>
–	Тире	+	+	<i>Paris – mon amour.</i>
(	Відкриваюча дужка	+	–	<i>Une (ou plusieurs) personne (s) semble (nt) venue (s) ici.</i>
)	Закриваюча дужка	–	+	
«	Відкриваючі лапки	+	+	<i>Les « quoique » sont toujours des « parce que » méconnus.</i>
»	Закриваючі лапки	+	+	

У цьому підрозділі з'ясуємо функції інтервалу як орфограми французької писемної мови. Реалізуючи функцію поділу в графічному аспекті, він може використовуватись і з метою поєднання вільних елементів у словосполучення (речення). Аналіз засвідчує, що в об'єднувальній ролі інтервал сприяє лексикалізації мовних одиниць. Для прикладу:

*une robe de chambre – une, robe, de, chambre*

*une pomme de terre – une, pomme, de, terre*

*un sac à dos – un, sac, à, dos*

*une chemin de fer – une, chemin, de, fer.*

Вищенаведені словосполучення утворилися в результаті об'єднання окремих слів у нове поняття. Кожна частина виразу характеризується власною графо-фонетичною формою, яка володіє лексико-граматико-семантичною самостійністю. Інакше кажучи, кожне графічне слово може існувати самостійно, однак, його значення буде іншим. Отже, інтервал, попри роздільне написання слів, утворює одне семантичне ціле.

У процесі дослідження було з'ясовано, що цей нелітерний знак відіграє також змісторозрізнявальну роль в орфографії, тобто за його допомогою встановлюється семантико-граматичний зміст слів і словосполучень. Таким чином диференціюються у французькій мові прислівники, займенники, прикметники, сполучники, іменники, дієслова тощо. Розглянемо приклади, в яких завдяки інтервалу встановлюються граматичні категорії слів:

*quoi que* (pron. relat.) – *quoique* (conj.)

*plus tôt* (adv.+ adv.) – *plutôt* (adv.)

*aussi tôt* (adv.+ adv.) – *aussitôt* (adv.)

*pour quoi* (prép.+ pron.inter.) – *pourquoi* (adv.)

*au tour de* (art.contr.+ subst.+ prép.) – *autour de* (loc.prép.)

*parce que* (loc.conj.) – *par ce que* (prép.+ pron.+ conj.)

*en fer* (prép.+ subst.) – *enfer (-m-)* (subst.)

*par terre* (prép.+ subst.) – *parterre (-m-)* (subst.)

*en feu* (prép.+ subst.) – *enfeu (-m-)* (subst.)

*en vie* (prép.+ subst.) – *envie (-f-)* (subst.)

*sur tout* (prép.+ pron.) – *surtout* (adv.).

У результаті такого граматичного аналізу відбувається змістове розрізнення написаного. Для порівняння:

*Quoique tu travailles bien, ton patron n'est jamais content.*



*Quoi que tu écrives, soigne ton écriture.*

У сучасній французькій мові знаходимо лексеми, в яких інтервал виступає як альтернатива аглютинації, елізії та вживанню дефіса. Маємо на увазі вирази на зразок:

*robe sac*

*paletot sac,*

які інтерпретуємо як *robe comme sac, paletot comme sac*. У словосполученнях опущено сполучник, його роль взяв на себе інтервал.

Інтервал може також виконувати фонографічну функцію. Завдяки наявності інтерлітерної відстані між словами, що становлять єдине поняття, інтервал графічно відображає появу додаткового звука, в якого не має у даному разі орфографічної відповідності. Йдеться про виникнення в усній мові випадного *e* при збігові декількох приголосних, приміром у таких словосполученнях:

*un match nul – un match[ə] nul*

*un ours blanc – un ours[ə] blanc*

*un film français – un film[ə] français* [76, с. 37].

Вкажемо ще на одну функціональну особливість досліджуваного нелітерного знака французької орфографії. У рекламі інтервал (або радше його відсутність) часто вживається не у своїх первинних функціях. Ненормативне його вживання пояснюється прагматичними намірами тексту. Пропагуючи здоровий спосіб життя, французька програма “Pas à Pas sans Tabac” таким чином рекламувала новий спосіб боротьби з тютюнозалежністю:

*NiQuitin vous aide à rester calme, maître de vous-même et à arrêter de fumer* (Madame Figaro, 2004, № 5).

Новий чудодійний товар обіцяв позбавити вас бажання палити вже через три дні. Назви такого зразка, що утворилися в результаті графічних спрощень, привертають увагу, приваблюють та швидко розповсюджуються в рекламі. Вихід за рамки орфографічної норми (опущення інтервалу) – ретельно продуманий засіб прагматичного впливу на покупця [122, с. 10]. Подібні назви

є широко вживаними на сторінках французьких газет, журналів та іншої друкованої реклами.

Зникнення інтервалу між словами (*l'hiverrusse, moncafé, kenzoair*) заставляє інтерпретувати поєднання слів як єдиний звуковий і змістовий комплекс, тобто, це образне осмислення написаного разом.

Треба зауважити, що в згаданих вище прикладах за відсутності інтервалу між словами зберігається орфографія повнозначних слів. Однак, знаходимо зразки лексем, коли зникає не лише проміжок між словами, але й відбуваються певні зміни у написанні лексичних одиниць. Так, одна з французьких радіокомпаній RTL week-end приготувала серію програм *Vivreensemble*. Як бачимо, назва утворилася за допомогою злиття двох слів в одне, до того ж зі спільною літерою *e*: перше слово закінчувалося на цю букву, а друге – починалося з неї (*Ça m'intéresse*, 2004, №284).

Аналізуючи функціональні характеристики інтервалу, ми дослідили, що цей знак може нести й певне стилістичне навантаження в тексті. Так, збільшення інтервалів між буквами, на зразок: *c e r t a i n e m e n t* – акцентує слово.

Отримані результати стверджують, що досліджуваний нелітерний знак – інтервал, хоча й не має ніякого графічного позначення, відіграє важливу роль на письмі. Його присутня роль полягає у здійсненні орфографічної, змісторозрізнявальної, семантико-граматичної функцій. Окрім цього, інтервал набуває здатності впливати на фонетичний еквівалент слова, використовується у мові реклами з прагматичними цілями. А отже, розглянутий нами матеріал надає можливість стверджувати, що вказаний нелітерний знак належить до орфограм французької мови.

### **Висновки до другого розділу**

У другому розділі нашого дослідження ми розглянули функціональні можливості нелітерних знаків із буквою, інакше кажучи, діакритичних,

та функціональні характеристики інтерлітерних знаків, тобто дефіса, апострофа й інтервалу.

У процесі дослідження було з'ясовано, що проникнення діакритичних знаків у систему французької орфографії пов'язано, передусім, зі змінами її фонетичної системи. У результаті повної чи часткової редуції відбувається нейтралізація фонетичної функції в акута, гравіса та циркумфлекса в ненаголошеному складі. Попри це, розширюються їхні інші функціональні можливості.

Насамперед, це стосується змісторозрізнявальної функції, яку діакритичні знаки реалізують у бінарних опозиціях. Як показав аналіз, нелітерні знаки з буквою можуть диференціювати омоніми на письмі. За допомогою цієї характеристики відбувається розрізнення лексико-семантичного значення слів та/або граматичних форм. Отже, діакритичні знаки виступають графемами французької графічної системи.

Крім цього, досліджувані знаки є невід'ємним атрибутом лексичних одиниць, оскільки беруть участь у створенні графічного образу слова, тобто здійснюють графомарковану функцію та утворюють повноцінні орфограми.

Аналіз матеріалу показав, що використання діакритичних знаків у лексемах із порушенням орфографічної норми та запозиченнях засвідчує можливість цих знаків брати участь у реалізації прагматичного аспекту писемної комунікації.

Таким чином, не зважаючи на те, що діакритичні знаки є одиницями графічного рівня і не мають звукового аналога, вони виконують ряд важливих функцій у французькій писемній системі, що доводить їх поліфункціональність та приналежність до графем.

Інтерлітерні знаки були класифіковані як орфограми французького письма. Вони виступають мінімальними значущими одиницями орфографічного рівня.

Проведений аналіз виявив, що нелітерні знаки середини слова (дефіс, апостроф, інтервал) реалізують ряд важливих характеристик на письмі. Особлива роль указаних знаків полягає в здійсненні ними орфографічної, граматикографічної, лексикографічної функцій. Було встановлено, що вони виступають одним із засобів змістової диференціації лексичних одиниць. Ці знаки можуть упливати на фонетичну форму слова, виконуючи фонографічну функцію. Ненормативне вживання цих нелітерних графічних одиниць у мові реклами пояснює їх прагматичне значення.

Таким чином, проаналізувавши основні функціональні можливості нелітерних знаків середини слова, можна висловити думку про те, що це – орфографічні одиниці французької писемної мови, які, хоч і не завжди мають відповідний фонетичний аналог, утім, є носіями певної інформації (фонетичної, семантичної, граматичної), що стверджує їх значущість на письмі.

## РОЗДІЛ 3

### ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МІЖСЛІВНИХ НЕЛІТЕРНИХ ЗНАКІВ

#### 3.1. Алфавіт пунктуаційних знаків та їх класифікація

Міжслівні нелітерні знаки французької графіки складають пунктуаційну систему писемної мови. Ця система представляє собою специфічний графічний засіб загальноприйнятого орфографічного письма, який використовується для передачі характеру мовних (зокрема, синтаксичних) одиниць, для їх розмежування й встановлення взаємовідносин між ними. Міжслівні нелітерні знаки доповнюють літерну орфографію: позначають те, що не може бути передано за допомогою букв та їх сполучень.

Оскільки ця система, як і система букв, характеризується наявністю складу знаків, їх специфічним зображенням, назвами та функціями, то можна констатувати існування своєрідного “алфавіту” пунктуаційних знаків (пунктограм). Однак, літерному алфавіту властива сувора регламентованість переліку у визначеному порядку й, відповідно, склад літер досяг сталої завершеності, чого не можна констатувати про склад і порядок перерахування пунктуаційних знаків. Оскільки досліджувані знаки не мають єдиного, загальноприйнятого реєстру, то про пунктуаційний алфавіт можна говорити дещо умовно.

Залежно від того, яка ознака покладена в основу переліку знаків, алфавіт нелітерних графем розширюється або ж звужується. Якщо в основі лежить проста, формальна характеристика – графічне зображення і назва, то, за О.І.Моїсєєвим [96, с. 68], можна запропонувати такий “алфавіт” пунктуаційних знаків:

- |                        |                                     |
|------------------------|-------------------------------------|
| 1) крапка (.);         | 10) дефіс (-) у пунктуаційній ролі; |
| 2) двокрапка (:);      | 11) тире (–);                       |
| 3) три крапки (...);   | 12) подвійне тире (—);              |
| 4) крапка з комою (;); | 13) скісна риска (/);               |

- |                          |                        |
|--------------------------|------------------------|
| 5) кома (,);             | 14) дужка );           |
| 6) коми ( , );           | 15) дужки ( );         |
| 7) лапки (“ ”), (<< >>); | 16) знак примітки (*); |
| 8) знак питання (?);     | 17) абзац.             |
| 9) знак оклику (!);      |                        |

Якщо базисною є функціональна характеристика цих знаків, то їхня кількість помітно зменшується, тому що складові елементи, що повторюються, не беруться до уваги. Наразі, налічуємо лише 10 пунктуаційних знаків: крапка, кома, крапка з комою, знак питання і знак оклику, двокрапка, три крапки, тире, дужки, лапки.

Склавши інвентар нелітерних міжслівних графем, з'ясуємо інші параметри пунктуаційної системи французького письма.

Існують різні класифікації пунктуаційних знаків відповідно до принципу, що взятий за основу.

І.О.Бодуен де Куртене вирізняє дві категорії знаків: 1) одні з них стосуються лише морфології писемної мови, тобто її поділу на все дрібніші частини. Сюди відносяться: крапка, двокрапка, крапка з комою, кома, абзаци, параграфи, тире, інтервали, дужки, знак примітки; 2) друга категорія пунктуаційних знаків також має відношення до морфології, поділу писемної мови, але вона, головним чином, підкреслює семасіологічну сторону, тобто вказує на настрій мовця, або того, хто пише, на його відношення до змісту написаного. До цієї групи знаків належать: лапки, знак питання та знак оклику, три крапки [13, с. 238-239].

Н.М.Орехова за функціональною ознакою розрізняє такі дві групи пунктограм: розділові (одинарні) та видільні (парні) [108, с. 11-12].

#### *Розділові*

- 1) крапка;
- 2) знак питання;
- 3) знак оклику;
- 4) три крапки;

#### *Видільні*

- 9) дужки;
- 10) подвійне тире;
- 11) подвійна кома;
- 12) лапки.

- 5) крапка з комою;
- 6) двокрапка;
- 7) тире;
- 8) кома;

Класифікація А.Допаня ґрунтується на інтонаційному принципі [183, с. 9]. У зв'язку з цим, його систематизація пунктуаційних знаків французької орфографії складає таку картину:

- паузальні знаки (крапка, кома, крапка з комою, тире);
- мелодійні знаки (знак питання, знак оклику, три крапки, двокрапка, дефіс);
- видільні (дужки, подвійне тире, лапки, подвійні коми, скісні риски);
- знаки примітки (знак параграфу, абзац, три крапки, риски, зірочки, стрілки й таке інше).

Якщо зважати на те, яку роль в графічному оформленні відіграють міжслівні нелітерні знаки, то їх можна згрупувати таким чином.

Знаки, що маркують:

- відрізки тексту з кількох речень (тире при передачі діалогу, абзац, нумерація параграфів тощо);
- речення (крапка, знак питання та знак оклику, три крапки, лапки, дужки);
- частини речення (кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, лапки);
- слова (крапка при скороченнях, знак переносу).

У своїй класифікації досліджуваних знаків Л.Г.Веденіна намагалась максимально врахувати особливості пунктуаційної системи французької мови, беручи до уваги позицію знака в тексті, його функцію, характер сегмента, який він оформлює [25, с. 20]:

1. Односторонні роз'єднувальні знаки, що виражають модальність: крапка, знак питання, знак оклику.
2. Односторонні роз'єднувальні та об'єднувальні знаки: крапка з комою, двокрапка, кома.

3. Одно- і двосторонні знаки, роз'єднувальні та видільні: три крапки, тире, лапки, дужки.

Послугуючись уже наявними, вищевикладеними класифікаціями міжслівних нелітерних знаків, зроблено спробу згрупувати й описати пунктуаційні знаки з точки зору їх форми, позиції в тексті й реченні та функціональних можливостей.

Щодо форми знака, то спостерігається їх орієнтування в різних напрямках за відношенням до сегмента: вліво (знак питання, кома, крапка з комою), всередину (лапки, дужки), є знаки ненаправлені (крапка, знак оклику, двокрапка, тире, три крапки). Стосовно позиції в тексті, знаки бувають односторонніми, тобто ті, що розташовуються з одного боку сегмента (крапка, двокрапка, крапка з комою, знак питання та знак оклику), або ж двосторонніми, відповідно – з обох боків (лапки, дужки); деякі знаки фіксуються в обох позиціях (тире, кома, три крапки). Аналізуючи позицію пунктограм у реченні, констатуємо, що вони, як правило, оформлюють кінець речення або знаходяться у його середині.

Міжслівним нелітерним графемам французької мови властиві три основні функції: роз'єднання, об'єднання сегментів, а також їх виділення в тексті. Можна простежити зв'язок між формою, позицією знака та його функцією, хоча, безперечно, ці відношення не однозначні. З'ясовується, що односторонні знаки, орієнтовані вліво, є розділовими (приміром, кома); двосторонні й неорієнтовані на сегмент виконують видільну функцію (наприклад, дужки); знаки одно- і двосторонні функціонують як розділово-об'єднувальні (приміром, двокрапка).

Таким чином, на основі проведеного аналізу міжслівні нелітерні знаки французької писемної мови за формою, за позицією та за функцією можна представити як певну ієрархічну систему:

1) розділові односторонні знаки кінця речення (крапка, знак питання, знак оклику, три крапки);



2) розділові односторонні знаки середини речення (кома, крапка з комою, двокрапка, тире);

3) видільні двосторонні знаки (дужки, подвійне тире, подвійна кома, лапки).

Особливе місце серед міжслівних нелітерних знаків посідають абзац та поля (різновиди інтервалу), які не мають графічного зображення, але виконують важливі функції на письмі. Як було з'ясовано, попри те, що інтервал – незаповнений простір між двома графічними елементами, він може утворювати ряд своєрідних знаків, що реалізуються на різних рівнях мовної системи. Функціональні характеристики інтервалу як орфограми французької мови ми розглянули в попередньому підрозділі, а тепер варто описати абзац і поля як графічні засоби оформлення висловлювання, що діють на синтаксичному рівні.

### **3.2. Абзац та поля як різновиди інтервалу**

Термін “**абзац**” (alinéa) має два значення: відступ на початку рядка; відрізок тексту між двома такими відступами. Так чи інакше, абзац – це прийом графічної делімітації написаного. Його семіотична роль полягає в поділі тексту на композиційно-змістові блоки, що організують собою деяке синтаксичне ціле з кількох (чи одного) речень, які об'єднані загальною ідеєю і стилістичною цілісністю. Отже, присутня роль абзацу має на меті представити текст не як аморфну масу символів, а у вигляді чітко й швидко розрізнявальних одиниць.

Оскільки поділ тексту на абзаци відображає поетапний хід думки і є ніби містком від однієї інтенції до іншої, то таке членування є функціональним відповідно до закономірностей мислення і мовлення. Отже, абзацне членування тексту пов'язане з різними рівнями мови: графічним, структурно-семантичним, ритмомелодійним, стилістичним тощо. Розглянемо функціональні характеристики абзацу в цих аспектах.

Абзац як одиниця графіки традиційно розпочинається з нового рядка і у лівому верхньому кутку робиться абзацний відступ, який становить інтервал 3-4 друкованих знаки. Зазвичай, йому передує кінцевий інтервал у попередньому рядку. Якщо інтервал є монограмою, то абзац можна вважати три- або тетраграмою, а інтервал у кінці рядка – поліграмою. Зв'язок абзацу зі знаками кінця речення підтримується орфографічно – написанням із великої літери. У результаті універсальності принципу повторюваності, реалізується лінійність висловлювань, що входять до абзацу, здійснюється одностороння спрямованість цієї лінійності – від початку через середину до кінця – що має вигляд на письмі як оформлення абзацу зліва направо.

Абзац як графічний засіб оформлення тексту використовується для відокремлення слів автора від слів дійової особи, для відмежування слів одного персонажа від реплік іншого (нарівні з лапками і тире) або ж для членування монологічної мови на окремі відрізки [82, с. 399].

Крім традиційного оформлення абзацу, варто зауважити, що існує альтернативний спосіб його графічного зображення. Він полягає в тому, що абзацний відступ відсутній, а між двома абзацами вставляється пустий рядок. Ця тенденція з'явилась у західному книгодрукуванні в кінці 70-х і закріпилась досить надійно (зокрема, й у французькій графіці).

Ймовірно, що саме з появою комп'ютерів виник цей стиль графічної делімітації тексту. У ранніх зразках електронних редакторів функція абзацного відступу була відсутня або ж була неповноцінною, що створювало незручності в наборі текстів великого обсягу чи у форматі сторінок інтернету.

На нашу думку, обидва способи мають право на існування, оскільки вони виконують свою функцію делімітації. “Новий” варіант графічного виділення абзаців є більш частотним у творах науково-публіцистичного жанру.

Французький дослідник А.Допань вказує ще на кілька можливих варіантів оформлення абзацу. Один із них полягає в тому, що інколи ігнорується відступ зліва. У такому разі поділ тексту сприймається лише справа

(кінець рядка). Але трапляється, що фраза закінчується точно в кінці рядка, а тому, абзац стає немаркованим. Як аналізує А.Допань, комплекс фраз, що утворюють абзац, це не об'єднання речень в естетичному порядку, а вираження фундаментальності, певної спільної сутності написаного [183, с. 91-92].

Оскільки мові властивий консерватизм загалом, а графіці зокрема, то можна впевнено стверджувати, що “класичний” спосіб оформлення абзаців буде використовуватися на регулярній основі.

Розглядаючи структурно-семантичний аспект, виявляємо тісний зв'язок абзацного поділу тексту з членуванням тексту на окремі мікротеми. З цієї точки зору абзац – це не просто особлива одиниця писемної мови, а відрізок тексту, що виражений певними синтаксичними одиницями [85, с. 85].

У кожному абзаці, залежно від його розміру і складності, можна вирізнити одну головну думку або декілька думок, об'єднаних певною загальною мікротемою. В іншому випадку в семантичній структурі абзацу утворюються відносно самостійні семантичні центри, смисловим стрижнем кожного з яких є певна домінантна думка, що підтверджується, розвивається, ілюструється думками, які входять до цього семантичного центру [120, с. 28]. Перехід до нового абзацу, зазвичай, означає перехід до нової теми, ситуації, до нового розділу чи то етапу розповіді.

З огляду на все вищесказане робимо висновок, що першочерговим фактором у формуванні абзаців є поділ тексту на мікротеми, а отже, інтервал має змісторозрізнявальне значення.

Не зважаючи на те, що абзац – це нелітерний графічний засіб оформлення писемної мови, він тісно пов'язаний з таким аспектом мови, як фіксація її в звуці, тобто з усним мовленням. Це “розділовий знак” [157, с. 135], знак попередження про те, що варто приготуватись до сприйняття нової і важливої інформації. Дослідник О.М.Пешковський зауважував, що межах між абзацами відповідають наддовгі паузи [112, с. 72]. Вони підводять підсумок більш чи менш важливому відрізку тексту й готують до наступного, також більш чи

менш значущого. Така розділова пауза, виконуючи свою звичайну синтаксичну функцію, одночасно перетворюється в елемент загальнолітературної композиції. Інакше кажучи, крім розділового змісту, пауза між абзацами може нести й будь-яке смислове та емотивне навантаження.

Необхідно також підкреслити, що в першого і в останнього речення абзацу, інтонація, як правило, різна. У першого – це інтонація тези, яку треба довести, а в останнього – інтонація підведення підсумків.

Таким чином, абзац оформлюється не лише графічно на письмі, але й інтонаційно в усному мовленні, тобто має фонетичний відповідник і здійснює фонографічну функцію.

Поділ тексту на абзаци є важливим стилетвірним фактором. За абзацним членуванням можна відстежити модальність тексту. Так, наприклад, у науковому тексті, на фоні апріорної емоційної монотонності й стилістичної стабільності прослідковуються будь-які незначні коливання модальності, що завжди чітко зафіксовані абзацним відступом. Зі стилістичного боку, за допомогою абзацу можна виразити:

- а) специфіку функціонального стилю й жанру мови;
- б) своєрідність авторського викладу;
- в) ставлення автора до того, що описується (підкреслює, що вважає значущим).

Це уможлиблює визначити три основні причини, що спонукають нас виокремлювати окремі речення в абзац. На нашу думку, це, по-перше, новизна інформації, по-друге, її важливість у масштабах усього тексту і, по-третє, неможливість подальшого викладу думки через логічну несумісність із попередніми реченнями.

Щодо структури абзаца, то це – явище багатопланове і багаторівневе. Так, із результатів дослідження внутрішньої будови абзаців, що наводились у наукових публікаціях, найбільш беззаперечним і в той же час тривіальним спостереженням є висновок про те, що кожний абзац має свій початок, середину і кінець [82, с. 78]. Якщо слідувати за визначенням Л.М.Лосевої,

то це – абзацний зачин, абзацна фраза, коментуюча частина [84, с. 90]. Відповідно до системного підходу в аналізі складних мовних утворень, абзац можна розглядати як складну суперсинтаксичну одиницю, до складу якої входять такі сфери: ядро, внутрішня периферія – перед’ядерна та пост’ядерна і зовнішня периферія – верхня та нижня. Дослідження засвідчують відносну стабільність усіх елементів композиції абзацу. З’ясовується, що текстотвірні елементи абзацу з’являються у сфері ядра, а текстоформлювальні складові, як правило, заповнюють позиції у периферійних сферах суперсинтаксичних одиниць. До того ж, якщо текстотвірні делімитатори спрямовані у своєму функціонуванні на зовнішній за відношенням до ядра контекст і розташовуються на зовнішній периферії абзаців, то текстофорлювальні елементи, що сприяють комунікативному оформленню ядра, спостерігаються в обох зонах внутрішньої периферії (перед’ядерної та пост’ядерної). Межі периферійних і ядерних сфер можуть бути дифузними, тобто нечіткими, “розмитими”.

Всередині абзацу існує інфраструктура взаємопідпорядкованості чи ієрархії речень. Тобто зв’язок між реченнями абзацу може бути послідовним (речення пов’язане з попереднім) або дистанційним (речення пов’язане не з попереднім, а з тим, що слідувало раніше). Проблему внутрішніх зв’язків абзацу досліджував І.О.Фігуровський [141, с. 64]. Оскільки це не є предметом нашого аналізу, то, посилаючись на автора, вкажемо лише, що між самостійними реченнями абзацу можуть бути такі ж самі відношення, як між частинами складносурядного та складнопідрядного речень (відношення причини, наслідку, місця, часу, мети, способу дії тощо). Однак, змістові відношення між реченнями значно складніші й різноманітніші, ніж відношення між частинами складного речення, тобто вони логічно менш обмежені.

Зазначимо також, що перерозподіл абзаців усередині будь-якого художнього тексту не зруйнує сюжетного розвитку твору, але по-іншому розставить акценти, змінить уяву читача про важливе й неважливе, викличе інше емоційне ставлення до прочитаного. Порівняйте:

1. Rentré à l'hôtel je me couchai vite.

*L'ennemi commença son attaque.*

2. Rentré à l'hôtel je me couchai vite. L'ennemi commença son attaque

(A.de Saint-Exupéry, Œuvres, 175).

Написання без абзацу спонукає інакше інтерпретувати текст. Читач розуміє його як розповідь про особисту участь героя у подіях. А в першому випадку – це спогади про давно минулі історичні факти, що певним чином вплинули на долю оповідача.

Є всі передумови стверджувати, що інтервал та абзац є знаками, які корелюють із комунікативним принципом членування висловлювання. Адже відомо, що ефективність впливу тексту на реципієнта пов'язана безпосередньо з його розміщенням на сторінці. Іноді найбанальніше повідомлення сприймається по-іншому, якщо “мобілізувати” простір. Порівняйте:

1. *Hier, sur la Nationale 7, une automobile roulant à cent à l'heure s'est jetée sur un platane. Ses quatre occupants ont été tués.*

2. *Hier, sur la Nationale sept*

*Une automobile*

*Roulant à cent à l'heure s'est jetée*

*Sur un platane*

*Ses quatre occupants ont été*

*Tués.*

У другому варіанті прослідковується своєрідна графічна організація, в результаті чого, акцентується необхідна інформація, додається ритм, динамізм повідомлюваному, підкреслюється значущість того чи іншого сегмента [25, с. 130].

Так, знаючи “вдалі” для сприйняття місця розташування тексту, рекламодавці успішно використовують верхню праву частину сторінки та вступну й заключну частини рекламного повідомлення, які запам'ятовуються краще.

Підсумовуючи все вищесказане, стверджуємо той факт, що абзац – це важливий структурний елемент тексту. На основі проведеного аналізу, зазначаємо, що, насамперед, це – графічний аспект членування написаного. Крім цього, абзацний поділ тексту пов'язаний із такими рівнями мови, як: фонетичний (ритмомелодійний), лексичний (структурно-семантичний), стилістичний (прагматичний).

Поля (**marges**) як вид інтервалу – це пустий простір, що оточує текст. Вони не лише запобігають зовнішньому псуванню написаного, не лише прикрашають його, але й допомагають фіксувати увагу на тексті. За відсутності полів око подумки шукає їх поза книгою, захоплюючи певну частину зовнішнього простору в рамку. Все це уповільнює процес читання, а отже, й сприйняття написаного.

Встановлено, що найкраще враження справляє сторінка з полями в такому відношенні 2:3:4:5. Найвужчим повинно бути поле внутрішнього краю сторінки. Це забезпечує тісний зв'язок тексту лівої та правої сторінок. Далі, у відношенні ширини, йде верхнє поле, а за ним поле, що протилежне внутрішньому. Найширше поле залишається знизу. Воно ніби є цоколем, фундаментом усього тексту, на який той спирається.

Таким чином, поля, як різновид інтервалу, впливають на графічне оформлення висловлювання, сприяють кращому засвоєнню інформації, забезпечують виразність тексту.

Можна стверджувати, що інтервал, незаповнений проміжок, у будь-яких виявах (абзац, поля тощо) є графічним способом організації написаного.

### **3.3. Розділові односторонні нелітерні знаки кінця речення та їхні функції**

До розділових односторонніх нелітерних графем французької орфографії, що оформлюють кінець речення, ми відносимо: крапку, знак питання та знак оклику. Це знаки, що розташовуються з одного боку сегмента і позначають

його праву межу. Сегментом для них виступає речення, лівий бік якого маркований великою літерою. Отже, в тексті речення відокремлюється від сусіднього не одним, а двома знаками: крапкою (знаком питання чи знаком оклику) та великою буквою. Додамо, що замість великої букви може бути використаний білий простір у кінці періоду. Якщо другий знак відсутній, то це означає, що змінюється сегмент і, відповідно, змінюються і функції знака. Наприклад, крапка в середині речення вказує на скорочення:

*Il avait l'âge du Daron de D., son chagrin comme une déchirure atroce qui l'amoindrissait, les insomnies contre lesquelles il se débattait des nuits entières...*  
(E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 320).

До цієї групи нелітерних знаків належать і три крапки. Проте, варто зазначити, що цей знак значно більш рухомий у тексті, ніж вищезгадані графічні одиниці. Три крапки можуть займати місце не лише з правого боку сегмента, але й з лівого та з його обох боків, тому заслуговують на особливу увагу.

З'ясовуючи природу досліджуваних графічних символів, відзначаємо їх ідеографічний характер [90, с. 89]. Традиційно, ідеограма як повноцінний лінгвістичний знак “має позначене, а також акустичне та графічне позначення, які конкретизуються залежно від контексту” [77, с. 156]. Видається, що це отримує підтвердження і в походженні написань названих знаків.

**Крапка – point** від лат. *puncture*, що спочатку означало “дірка, зроблена голкою на тканині”. Крапка позначає межу речення справа і є найрозповсюдженішим показником його завершеності. Недарма саме слово “крапка” (“point”), зазвичай, асоціюється з поняттям “кінець”, “закінчення”, “зупинка”.

**Знак питання – point d'interrogation** від лат. *interrogation*, що означає “запитання”. Спочатку цей знак представляв собою скорочене написання латинського іменника **Questio** (запитання). Початково це слово писалося скорочено для вказівки на питальний характер фрази: 1) першою і останньою



буквою: **Q-O** або 2) лише першою літерою: **Q**, звідси утворився сучасний знак (?). Саме слово “знак питання” та його символічне зображення пов’язані в нашій уяві з чимось невідомим, гаданим, а іноді й сумнівним.

**Знак оклику – point d’exclamation** від лат. *exclamatio* – “вигук”. Цей графічний знак утворився від скороченого написання латинського вигуку **Io**, що виражав радість: він ставився для позначення окличного характеру речення. Із його спрощеного написання маємо сучасний знак оклику (!). Його назва та графічне зображення виступають символом емоційності, показником афективного стану [41, с. 324]. Як правило, французький знак оклику – це акцент, синонім слова “attention”.

**Три крапки – points de suspension; suspension** означає “зупинка”, “тимчасове припинення”. Ця графічна одиниця утворилася шляхом триразового повтору одного зі знаків – крапки. Три крапки, як і крапка, зазвичай, маркують межу сегмента, проте, крапка завжди вказує на завершеність висловлювання, тоді як три крапки – це знак незакінченості думки. Інакше кажучи, три крапки графічно позначають особливе відношення між формою та змістом речення: вони попереджають, що синтаксичне ціле не є цілим у змістовому плані.

Міжслівні графічні знаки кінця речення виступають маркерами модальних значень. Крапка, знак питання та три крапки є виразниками об’єктивної модальності: вони характеризують відношення змісту висловлювання до дійсності як таке, що не залежить від мовця: реальне/нереальне (можливе, ймовірне). Знак оклику передає значення суб’єктивної модальності, характеризуючи залежність висловлювання від волі та почуттів мовця (прохання, заборона, наказ, сумнів, емоції, невпевненість тощо). Як модальні актуалізатори, знаки виявляють себе у тих випадках, коли у реченні немає інших виразників цього значення – граматичних чи то лексичних. За наявності дієслова, модальних слів та інших показників модальності, пунктуаційно виражена модальність стає надлишковою, у цьому разі на перший план виступає роз’єднувальна функція знака.

Ці переміщення реалізуються кожним міжслівним нелітерним знаком по-різному.

### 3.3.1. Крапка

Крапка (*point*) – розділовий односторонній знак кінця речення, що маркує граматично завершену одиницю висловлювання. Вона позначає розповідне речення, як повне, так і неповне, як просте, так і складне. Крапка показує, що повідомлюване відображає реальну дійсність і є виразником “нульової” емоційності, тобто в реченні, оформленому крапкою, не виражена суб’єктивна модальність – відношення мовця до повідомлюваного – воно є нейтральним, констатує факт, явище чи події:

*Renaud allumait une cigarette. Il lui trouvait un goût amer* (M.Monod, La nuits de décembre, 3).

*Roger laissa sa voiture devant chez lui et marcha à pied un long moment. Il respirait profondément, allongeait son pas peu à peu. Il se sentait bien* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 13).

Цей графічний символ, як правило, є знаком спадного тону, що співвідноситься з тривалою паузою. Отже, реалізується фонетична функція крапки, яка корелює з інтонаційним принципом пунктуації [130, с. 350].

Проаналізовані приклади засвідчують, що крапка ставиться й у кінці спонукального, запитального речень, тон яких збігається з мелодійним малюнком розповідного речення. У таких випадках спонукальне речення не є окличним [132, с. 350]:

*Travaillons. Soyons simple* (H.Bazin, Qui j’ose aimer, 247)

і питальне не є таким, приміром:

*Qui sait. Comment vivre. Comment ne pas oublier.*

Крапка маркує складнопірядне речення, що містить непряме запитання, якщо головне речення не є питальним, на зразок:

*Il me demande si j’ai un dictionnaire.*

Цей знак спостерігається і після розповідного речення, що має форму підрядного та є відповіддю на запитання:

- *Il a conseillé à ma femme de partir.*

- *D'une façon ou d'une autre, elle serait partie.*

- *Et pourquoi donc ? demanda Carmine.*

- *Parce que les femmes pardonnent mal* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 308).

Досліджуваний нелітерний знак є засобом графічного маркування різного виду скорочень. Приміром: *inf. (infinitif), subj. (subjonctif)*. У наведених прикладах знак виступає в антонімічній функції як показник незавершеності (скорочення). Як бачимо, змінився сегмент (речення не закінчилося): крапка в інтерпозиції – змінилась функція.

Згідно з французькою орфографічною традицією, якщо скорочення слова відбувається таким чином, що випадають букви середини слова, а початкові та кінцеві зберігаються, то немає ніякої потреби використовувати крапку. Так, *Docteur* перетворюється в *Dr*, *Madame* відповідно в *Mme*, а *Mademoiselle* в *Mlle*.

Натомість, слова, що утворилися внаслідок скорочення і зберегли лише початок слова, маркуються крапкою: *M.* для *Monsieur*, *MM.* для *Messieurs*, *etc.* для *cétéra*. У таких випадках цей знак реалізує графомарковану функцію. В аналогічному значенні використовують досліджувану пунктограму при скороченнях з метою економії мовних засобів або спеціального замовчування у художніх творах:

*Pour que la volonté du Baron de D. s'accomplît* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 320).

Не позначають крапкою скорочення, коли йдеться про слова-символи. Сюди відносяться різного зразка метричні міри (*m – mètre, km – kilomètre, g – gramme*), грошові одиниці (*F – franc*), позначення часу (*h – heure*), хімічні та фізичні символи (*Ag – argent, H – hydrogène, M – masse, V – vitesse*) [183, с. 101].

Крапка як графічний атрибут уживається після цифр і букв, що вказують на перелік, номери параграфів, розділів, частин:

*III. La grammaire.*

*A. La syntaxe.*

Для відокремлення сотень від тисяч у багатозначних числах після тисяч її також використовують. Для прикладу: *2.000 mots, 50.000 ouvriers*. Зауважимо, що в подібних випадках може застосовуватися й інша система: дистантне розміщення сотень і тисяч, при цьому крапка опускається. Такому прийому надається перевага у творах художньої літератури:

*Ses talons oscillaient ; une douleur aiguë lui tortura le gros orteil gauche, comme si la chance tombait sur son cor, récemment écrasé par un fer à repasser.*  
« 1 207 843 », *se recitait-elle* ( H.Bazin, *Il n'arrive jamais rien*, 213).

В аналогічній функції виступає досліджувана пунктограма у діалогах драматичних творів після імені персонажа перед прямою мовою, на зразок:

*A. – Où se trouve la station de métro la plus proche ?*

*B. – Traversez la rue par le passage souterrain et à droite vous verrez l'entrée du métro.*

Якщо за іменем персонажа слідує авторська ремарка, то крапка йде за нею:

*Le Mendiant (s'adressant à l'enfant). – Joue-nous ta musique, petit, nous sommes aussi venus pour danser.*

*L'enfant (jouant). – Oh ! Ma musique a changé. Elle est toujours pareille, mais plus joyeuse et plus gaie !* (J.Prévert, *Spectacle*, 284).

Своєрідним, що заслуговує на увагу, є оформлення у французькій графіці цитувань та посилань на джерело. Крапка не ставиться у кінці, якщо за нею слідує вказівка на автора або джерело, взяті у дужки, вона є доречною після дужки:

*« Une faute d'orthographe peut ne mettre en cause qu'une information plus ou moins conventionnelle ; une faute de ponctuation est presque nécessairement une*

*faute contre la logique, et c'est plus grave* » (A.Doppagne, *La bonne ponctuation : clarté, précision, efficacité de vos phrases*, 6).

Хоча, якщо речення оформлене іншими нелітерними знаками кінця речення (трьома крапками, знаком оклику чи знаком питання), то ці “змістові” одиниці зберігаються у кінці цитати перед дужкою :

« Tu sais que ma peinture ne veut rien de magistral ou d'important et que j'essaie de donner une vie plus réelle aux choses insignifiantes, pauvres, simples, oubliées et jetées... » (*J.Prévert, Fastueuses épaves*, 78).

Як бачимо, щодо оформлення самої вказівки на джерело то, на противагу російській та українській пунктуації, у французькій писемній мові крапка не вживається: ім'я автора та назва роботи розділяються комами.

Традиційно не маркуються крапками заголовки та підзаголовки різного зразка, написи на вівісках, у візитівках і таке інше.

Не можна не відзначити ще одну функціональну особливість уживання досліджуваного знака. Маємо на увазі стилістичне використання крапки (що несе прагматичне навантаження), на яке вказують ряд лінгвістів [25, с. 23-24; 183, с. 13-14]. Як відзначає А.Допань, у сучасній прозі намітилась тенденція використовувати в тексті фрази, фіксовані крапками, форма і зміст яких підсилюють враження, справляють певний ефект. Приміром:

*Je combattrai pour l'Homme. Contre ses ennemis. Mais aussi contre-moi* (A.de Saint-Exupéry, *Œuvres*, 327).

*Un humour... Un humour féroce. Macabre. Macabre et candide. Une sorte d'innocence. Clair. Sombre. Perçant. Confiant. Souriant. Humain. Impitoyable. Sec. Moite. Glacé. Brûlant. Il me transporte dans un monde irréel. C'est le domaine du rêve. C'est le monde le plus réel qui soit* (N.Sarraute, *Les Fruits d'Or*, 88).

У лінгвістичній літературі таке явище отримало назву “парцеляція” і крапка, наразі, виступає важливим елементом її графічного оформлення. Вважаємо, що в такому випадку крапку можна розцінювати як ідеографічний знак, за допомогою якого відбувається інтонаційне та графічне вирізнення номінативних одиниць. Знаходимо численні приклади вживання цієї

пунктограми у такій функції в текстах телеграм, різноманітних нотатках, замітках та анотаціях:

*Mère décédée. Enterrement demain. Sentiments distingués* (A.Camus, Théâtre, Récits, 1125).

Paraît trente-cinq ans. Taille moyenne. Les épaules fortes. Visage presque rectangulaire. Les yeux sombres et droits, mais les mâchoires saillantes. Le nez fort est régulier. Cheveux noirs coupés très courts (*Ibid*, 1125).

Таким чином, проаналізувавши функції крапки, ми з'ясували, що цей нелітерний знак може виступати графом, будучи конструктивним елементом літер **i** та **j**; орфограмою, несучи певну фонетичну, семантичну інформацію (наприклад, у трема); пунктограмою, виконуючи конкретні синтаксичні функції, а також має певне ідеографічне значення. Крім цього, крапка входить до складу інших пунктуаційних знаків, що буде досліджено далі. Отже, можна стверджувати, що це багатофункціональна одиниця французької писемної мови.

### 3.3.2. Знак оклику

Знак оклику (*point d'exclamation*) як односторонній нелітерний знак кінця речення розміщується з одного боку сегмента й позначає його праву межу; графічно оточений з обох боків інтервалом (див. табл. 2.1). Сегментом для знаку оклику є речення, ліва межа якого – велика буква.

Знак оклику ставиться в кінці розповідних та окличних речень для позначення особливої емотивної інтонації. Ця інтонація виражається не тільки і не стільки висхідним тоном, скільки особливим рухом тону в середині речення, додатковим наголосом і паузою, довготою голосних та приголосних. Інтонаційний контур окличного речення відображає найрізноманітніші людські емоції [153, с. 20]. Тобто, знак оклику – це символ емотивності, який репрезентує афективний стан людини, її почуття. Як результат, знак оклику передає значення суб'єктивної модальності, характеризуючи залежність

висловлювання від волі і почуттів мовця (прохання, заборона, сумнів, невпевненість, волевиявлення); виступає модальним актуалізатором:

*Eh bien ! voilà ! Il l'avait, son reportage ! Et ce serait sensationnel ! Il le savait avant de rentrer au journal !* (M.Monod, La nuits de décembre, 15).

*Un peu fantaisiste et bien énervante, la bourgeoise ! Mais si bourgeoise, précisément, si brave, si bonne et même si bobonne ! Qu'elle rêvât !* (H.Bazin, Il n'arrive jamais rien, 210).

Як було зазначено вище, знак оклику може передавати волевиявлення (*Tourne! Arrêt! Arrière!*), однак, воно не завжди оформлюється цим знаком. Французькі лінгвісти вважають тут більш доцільною крапку. Знак оклику є обов'язковим у тих випадках, коли в реченні волевиявлення не виражено граматичними або лексичними засобами – слова *debout, arrière, arrêt* без цієї графічної одиниці не мають імперативного значення, на противагу, скажімо, дієслову в наказовому способі, котре виражає це значення формально: *va, cours, vole* [25, с. 35].

Отже, насамперед, знак оклику оформлює власне-емотивні (окличні) речення. Це такі синтаксичні одиниці, структура яких сама по собі вже визначає їх окличний характер. Сюди відносяться конструкції з інверсією головних членів речення, із запитальними словами на зразок *quel, que, se que, comme, comment, combien, si*:

*Quelle idée !* (N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 111).

- *Comme tu voudras ! grommela Maurice, agacé, en réintégrant son fauteuil* (H.Bazin, Il n'arrive jamais rien, 215).

Часто емотивними (окличними) є речення, що містять прикметники, іменники, прислівники чи дієслова з оцінювальним значенням, приміром:

*Idiote ! Je le déteste ! Ma chérie ! Sublime !*

Спостерігається використання знаку оклику в кінці номінативних речень, емотивний зміст яких виражений лише засобами інтонації, фіксуємо:

*Bonne idée ! Quelle surprise !*

Цей нелітерний знак є обов'язковим у повідомленнях з лексикою експресивного характеру:

*Sentionnel ! Stupéfiant ! Incroyable ! Situation exaltante !*

Знак оклику може оформлювати звертання, якщо воно вимовляється з відповідною інтонацією. Вживання цього знака часто визначається дієсловом, що вводить або завершує пряму мову:

« *Isabelle !* » *chante-t-elle en ouvrant les bras simples* (H.Bazin, *Qui j'ose aimer*, 33).

У заголовках ця пунктограма попереджує про значущість чи незвичайність наступної інформації:

*Oui, l'art abstrait a un sens !* (Ça m'intéresse, 2004, №276).

*Cet ancêtre du SMS a 3500 ans !* (Ça m'intéresse, 2004, №283)

*Respirez à pleins poumons et faites de beaux rêves !* (Ça m'intéresse, 2004, №285).

Цей нелітерний знак є традиційним при закличках у лозунгах на зразок:

*Assez de sang ! Vive la paix !*

*La parole au peuple !*

Аналіз прикладів дозволяє стверджувати, що знак оклику фіксує не лише межу речення, але й іноді вирізняє якесь окреме слово в середині його. Французькі граматисти вважають за необхідне використовувати цей знак після вигуків (*Ah ; Aie ; Bah ; Bravo ; O ça ; Chut ; Eh ; Eh bien ; Eh quoi ; Fi donc ; Foin ; Hein ; Hélas ; Ho ; Holà ; Là là ; Ouais ; Ouf ; Sus ; Vivat*) та деяких інших виразів окличного характеру (*Adieu ; Alerte ; Allons ; Bien ; Bon ; Bonjour ; Bonsoir ; Courage ; Ciel ; Dame ; Dieu ; Ferme ; Ma fois ; Grâce ; Halte-là ; Miracle ; Morbleu ; Paix ; Parbleux ; Patience ; Peste ; Quoi ; Salut ; Silence ; Tout beau*), коли слова виступають атрактантами уваги, сприяють актуалізації ознак вокативної та імперативної модальності [130, с. 351]:

« *Ah ! ces rougets, Seigneur Tout-Puissant, mais regardez-les donc... Des merveilles... Un vrai sacrement* » (E.Charles-Roux, *Oublier Palerme*, 85).



В інших випадках досліджувана пунктограма в середині речення є засобом привернення уваги читача до певного слова:

- *Un mot encore. Je dis : un ! un ! un seul !* (G.Courteline, Théâtre, 45).

Не традиційним, але можливим є вживання одночасно двох окличних символів з обох сторін речення:

*! Tout peut aller mal !* (La Recherche, 2004, №378).

Використання знака на початку речення не здивувало б іспанського читача, оскільки воно відповідає нормам іспанської орфографії, для французького письма воно є незвичним, а тому викликає інтерес до написаного. Недарма на Міжнародному симпозиумі “Проблеми французької орфографії”, що відбувся у Парижі в січні 1973 р. обговорювалося питання щодо доцільності ввести додаткові символи знаків питання та оклику перед початком речення, аби попередити читача про особливу модальність повідомлюваного, яке йому доведеться прочитати [25, с. 39].

Ще одна функціональна особливість знака оклику полягає в тому, що він наповнюється змістовою визначеністю, виражаючи наші позитивні та негативні емоції (захоплення, здивування, обурення й таке інше). У зв'язку з цим указана графічна одиниця може замінювати репліку-реакцію. Один або декілька знаків оклику позначають у подібних випадках паузу, викликану емоційними реакціями на репліку-стимул, на зразок:

- *Oh !*

- *!!!*

Не виключено вживання після однієї репліки і знака питання, і знака оклику разом. Їх сполучення вказує на поєднання значення запитання та певного емоційного забарвлення (здивування, захоплення тощо), приміром:

- *Où est Nicolas ?!* (F.Mauriac, La pharisienne, 69).

Оригінальним є використання досліджуваного знака у комбінаториці з дужками: (!). Оформлений таким чином, знак оклику виражає ставлення автора, бажання підкреслити те чи інше слово, фразу тощо :

*Quand il n'arrive de lire des travaux de mariologie (!) ou de christologie (!), j'apprends beaucoup sur la sécheresse religieuse de l'âme chez ceux qui peuvent écrire et penser comme cela* (G.Mounin, La communication poétique, 192).

Можна спостерігати кілька окличних символів – два, частіше три та більше. Вони використовуються для позначення високого емоційного стану висловлювання:

*- Oui !!! Pas encore rentré !!* (N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 56).

З точки зору графічної реалізації, знак оклику є часто вживаним у текстах рекламного характеру з різними прагматичними цілями. У будь-якому разі, використання знака, його кількісних характеристик завжди передбачає конкретну прагматичну мету. Проаналізуємо кілька фрагментів. Так, у рекламі про догляд за шкірою знаходимо:

*Pour la santé cutanée de ma famille, je suis in-tran-si-geante !!!* (Le Monde 2, 2004, № 6).

Як бачимо, одне зі слів виділено графічно, шляхом поділу на морфеми та марковано трьома знаками оклику. Рекламодавець, щоб підкреслити високу якість товару, вдається до такого способу акцентування нашої уваги. Наприклад:

*Plus besoin de cacher son téléviseur !!*

*Il est bien fini le temps où l'on cherchait comment cacher son téléviseur lorsqu'il n'était pas utilisé ! A condition bien sûr de posséder un téléviseur Plasma Hitachi ! Grâce à son style novateur et son design unique, ce téléviseur plasma a été récompensé par un Oscar du design industriel ! ... il s'intégra parfaitement dans votre intérieur et vous ne vous lasserez plus de le regarder, même éteint !* (Le Monde 2, 2004, №10).

Рекламний текст побудований виключно з речень, що оформлені цією пунктограмою, до того ж, перше речення позначене двома символами. Звичайно, це не випадково, а є прагматичним засобом впливу на адресата, тобто читача.

Численні приклади засвідчують, що знак оклику може розглядатись як ідеографічний знак, символ, який є своєрідним акцентом, що не просто привертає нашу увагу, а несе певну ідею, підсилює сприйняття того чи іншого поняття. З цієї точки зору, цікавою видається назва, що утворилася у результаті поєднання літерної та нелітерної графіки:

*! N S E R M (institut national de la santé et de la recherche médicale)*  
(La Recherche, 2004, №378).

Власне сам вигляд знака оклику нагадує перевернуту літеру *i*. Вибір нелітерного знака в ролі літери розширює його функціональні можливості. Адже в такому разі нелітерний знак отримує відповідний фонетичний аналог і одночасно виступає показником надважливої інформації.

У контексті вказаної проблеми досить ілюстративною є лексема, в якій знак оклику вжитий з бажанням надати образності та компактності всім графічним знакам:

*RAD!OACTIVE*

Така назва була використана на плакатах під час акції протесту в Парижі у листопаді 2004 р., що відбулася на залізниці внаслідок перевезення та захоронення радіоактивних решток. Аналіз стверджує, що, з одного боку, французький знак оклику – це синонім слова “attention”, який виступає ідеограмою, а з іншого, вказаний нелітерний знак (пунктограма) виконує функції літерних орфограм, тобто стає повноцінною значущою одиницею орфографіки. Отже, вслід за Г.Г.Крючковим, щодо історичного розвитку писемності, можна вказати про підсвідоме прагнення людства постійно перетворювати літери в ідеограми і навпаки [77, с. 159].

Ще один спосіб графічного використання знака оклику в якості ідеограми відмічає А.Допань [183, с. 43]. Цей знак є частотним у вигляді поміток на полях, виражаючи здивування, обурення читача чи коректора.

Таким чином, функції знака оклику як нелітерного знака французької писемної мови дуже різноманітні. Крім того, що це знак, який графічно маркує

кінець емотивних речень, він може виконувати прагматичну функцію, а також мати певне фонетичне та ідеографічне значення.

### 3.3.3. Знак питання

Знак питання (*point d'interrogation*), як і вищеописані розділові односторонні нелітерні знаки кінця речення (крапка та знак оклику), розміщується з одного боку сегмента й фіксує його праву сторону. Ця графічна одиниця належить до інтонаційних знаків: вона обов'язково співвідноситься з особливим рухом тону всередині та у кінці речення, що суттєво відрізняється від мелодійного малюнка речення, яке фіксується крапкою.

Мелодика питального речення зумовлена синтаксичною структурою запитання. Посилаючись на існуючі дослідження у цій галузі, зазначимо, що можлива висхідна інтонація (при прямому порядку слів), спадна (у реченні з питальним словом) та висхідно-спадна (при розгорнутому запитанні, якщо речення поширене й складне) [27; 60; 62; 177; 204]. Так чи інакше, питальне речення має завершений мелодичний малюнок: висхідне чи спадне завершення.

Безсумнівним є факт, що цей графічний знак маркує питальні речення різного зразка. Насамперед, його використовують при прямому запитанні:

*Qu'est-ce qui se passe ? Quel est le dernier cri, le dernier dada ?*

(N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 92).

Питальне речення може бути поширеним або складнопідрядним, тобто складатись із одного чи декількох підрядних, на які не поширюється запитальна мелодика (висхідна інтонація), тому що питання зосереджене в головній частині речення, на предикативній групі. Проте, речення такого типу також оформлюються знаком питання, приміром фіксуємо:

*Vous avez lu les livres que votre fils doit avoir dans son cabinet ?*

*Quelles sont les villes de France situées au bord de la mer ?*

Цей нелітерний знак є необхідним у кінці питального речення у внутрішньому монологі:

*Qu'étais-je pour elle ? Un accident ? Le désordre ?... Ou tout simplement la locataire de sa tante Rosie ?* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 13).

Цікавим є використання цього знака після непрямого запитання. У разі, коли головне речення є також запитальним, знак питання ставиться після непрямого запитання:

*Que dirais-je, si elle me demandait ce que je voulais ?* (J.Prévert, *Fastueuses épaves*, 78).

Якщо ж речення є непрямым запитанням, то воно оформлюється крапкою, для прикладу:

*Il lui demanda si elle avait un livre de Maurois.*

Знак питання маркує речення, що є запитальним за формою, але спонукальним за змістом:

- *Vous ne voudriez pas déjeuner avec moi, un jour ?* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 19).

*D'ailleurs, qu'attendait-elle pour reprendre l'aiguille ?* (H.Bazin, *Il n'arrive jamais rien*, 216).

Позначаючи межу речення, знак питання виступає показником модальності: висловлювання, що він оформлює, відображає факти, які не існують в реальності, але можливі чи ймовірні:

*La fin du chômage ?*

*Referendum : 23 mars ?*

Знак питання передає також відношення мовця до того, що він повідомляє: у текстах емоційного змісту він уживається паралельно зі знаком оклику:

*Un chapelier sans chapeau et, qui plus est, un chapelier chauve sans chapeau, a-t-on jamais vu ça ? Quel crâne !* (H.Bazin, *Il n'arrive jamais rien*, 209).

У ролі показника емоційності, досліджувана графічна одиниця слугує для вираження невпевненості, здивування, сумніву, нерозуміння:

*Combien de temps resta-t-il immobile, nerfs en alerte et cerveau fiévreux, au*

*pied d'un noisetier tordu comme une mandragore ? Une seconde ? Deux ? Trois ? Dix peut-être ?* (J.Sanitas, Le silence, 34)

чи то негативного ставлення мовця до того, що він повідомляє – незадоволення, страху, засмучення, іронії тощо:

*Il se sentait en plein rêve, en plein absurde.*

- *Vous vous moquez de moi ?* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 23).

Зв'язок знака питання з емоційністю доводить також можливість його самотійного вживання, поза словесним висловлюванням. Фіксуємо приклад такого зразка в інтерв'ю з Ширін Ебаді, лауреатом Нобелівської премії миру з Ірану, для одного з журналів:

- *Comment envisagiez-vous alors votre avenir ?*

- *Je pensais qu'un jour je serais nommée ministre de la justice.*

- ... ?

- *Et pourquoi pas ? J'ai d'ailleurs été la première femme à présider le tribunal de grande instance de Téhéran* (Le monde 2, 2004, №4).

Наразі, питальний знак заповнює паузу і означає емоційне мовчання співрозмовника, який очікує продовження та пояснення.

Розрізняють декілька способів підкреслення емотивного змісту речень зі знаком питання:

1. Збільшення кількості символів (зазвичай, це три символи, що слідують поспіль):

- *Mais, dis-moi, combien le vends-tu ?*

- *Cent francs.*

- *Hein ???*

*Cette fois mon ahurissement l'exaspéra* [26, с. 27].

Таке графічне оформлення слова демонструє зростання емоцій, засвідчує високу ступінь експресії – трьома символами відзначений кульмінаційний момент.

2. Комбінаторика знаків:

- *Comment... Comment ? Vous n'avez jamais goûté de ce plat ?... Mais c'est le caviar des Siciliens !* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 14).

3. Розчленування речення на частини, оформлюючи кожна з них графічним знаком:

*Morts. Et lui ? Vivant ? Mourant ?* (A.Malraux, La voie royale, 173).

Аналіз прикладів показав, що досліджувана пунктограма може вступати у комбінаторику з іншими нелітерними знаками, наприклад, з дужками. Оформлений таким чином (узятий у дужки), питальний знак після цитати або власних слів автора, слугує засобом вираження сумніву, здивування і навіть обурення. Згідно з французькою традицією, питальний знак береться у квадратні дужки, якщо він не є авторським, а введений у текст тим, хто цитує, і виражає його ставлення до висловлювання. У разі, коли знак питання є авторським, то він оформлюється круглими дужками. Для прикладу, ось який коментар супроводжував серію заміток в одному з журналів (*Ça m'intéresse*, №285, 2004):

*Il fallait y penser ! Avec un peu d'imagination, l'homme est capable d'inventer des choses formidables. Voici les bonnes ( ? ) idées du mois.*

Функціональні можливості цього знака широко використовує прагматика. Питальний знак маркує заголовки, рубрики, фотокоментарі й представляє їх у вигляді запитання, адресованого читачеві:

*Où fait-il bon respirer en France ?* (*Ça m'intéresse*, 2004, №280).

*Que valent les manuels scolaires ?* (*La Recherche*, 2004, №378).

*Pourquoi les stars se ressemblent-elles toutes ?* (*Ça m'intéresse*, 2004, №275),  
або ж це запитання, на які читач повинен відповісти, прочитавши статтю:

*D'où vient l'ordre des lettres de l'alphabet ?* (*Ça m'intéresse*, 2005, №287).

*A quoi servent nos grigris ?* (*Ça m'intéresse*, 2005, №288).

*Comment nos ancêtres se réveillaient-ils ?* (*Ça m'intéresse*, 2005, №288),

чи то питання, що резюмують зміст статті, інформації, коментаря тощо:

*Nostradamus : qui était-il ?* (*Ça m'intéresse*, 2004, №277).

*Pourquoi est-il urgent de voir la vie en rose ?* (*Ça m'intéresse*, 2004, №283).

*Pourquoi les gens heureux sont-ils en bonne santé ?* (Ça m'intéresse, 2005, №288).

Звернемо увагу на такий тип запитальних речень, як риторичні. Ці фрази, як правило, не містять безпосереднього питання, але графічно оформлені як такі. Наразі знак питання є засобом привернення уваги читача, створення уявлення предмета роздумів, надання викладу динамічності і, відповідно, намагання зробити його більш зручним для сприйняття:

*La vérité sur Coco Chanel ?* (Le monde 2, 2004, №4).

*L'existence virtuelle, plus excitante que la vraie vie* (Ça m'intéresse, 2005, №287).

*Les animaux sauveteurs sont-ils des héros ?* (Ça m'intéresse, 2004, №281).

Спостерігається широке вживання вказаного нелітерного графічного знака у публіцистиці, яке також базується на принципі риторичного питання:

*Pour ou contre les lunettes de soleil ?* (Ça m'intéresse, 2004, №284).

*Que ferait-on sans les femmes?* (Le monde 2, 2004, №8).

*L'angoisse, affaire de gènes ?* (Le monde 2, 2004, №9).

Досліджувана графема використовується як ідеограма: для позначення слова “питання” в анкетах, тестових завданнях тощо:

?.....

R.....

Цей символ розміщується в рубриці запитань та відповідей, він співвідноситься зі словом “відповідь” (Réponse) і розшифровується як слово “питання” (Question).

Як знак-символ розглядає знак питання А.Допань [183, с. 39] у випадках, коли його застосовують на полях тексту, над чи біля якогось слова, уривка, що означає: *Que voulez-vous dire ? Quid ? Je ne comprends pas !*

Таким чином, знак питання, будучи нелітерним знаком, що функціонує, зазвичай, на синтаксичному рівні організації писемної мови виконує посутню роль на письмі. Встановлено, що він здійснює певну фонетичну функцію,



графічно оформлює запитальні речення, реалізує прагматичну функцію, виступає знаком-символом, тобто має ідеографічне значення.

### 3.3.4. Три крапки

Серед графічних символів, що фіксують межі речень, три крапки (*points de suspension*) посідають особливе місце. Це зумовлено тим, що цей знак може оформлювати не лише кінець речення, але також і його початок, і його обидва боки, а також фіксуємо крапки в середині речення.

Три крапки відносяться до таких нелітерних знаків, що відіграють змісторозрізнявальну функцію і тісно взаємодіють із інтонацією речення. Можна стверджувати, що ця пунктограма слугує на письмі засобом позначення обриву висхідного тону речення.

Три крапки є показником об'єктивної модальності, вони оформлюють висловлювання, що повідомляють про щось реально існуюче в дійсності.

Досліджувана графічна одиниця використовується головним чином для позначення незавершеності висловлювання. Незакінченість думки може бути пов'язана з наміром самого мовця – розмірковування, боязкість, вагання у виборі форми вислову, пошуки необхідного слова, сумнів у доцільності висловлювання, різноманітні емоції і таке інше, або ж із екстралінгвальними обставинами (не залежними від волі мовця) – висловлювання обривається мовою чи діями співбесідника:

*Pourquoi les ultraviolets sont un poison... vital* (Ça m'intéresse, 2004, №284).

*Victoire... défaite... ces mots n'ont point de sens* (A.Saint-Exupéry, Oeuvres, 93).

- *Je ... j'ai cru ...*

- *Vous n'avez pas à croire, mais à exécuter* (Ibid,67).

Як зазначалося вище, функції трьох крапок визначаються, насамперед, їх положенням у тексті: зліва, справа, з обох боків сегмента.

Ця пунктограма справа при однорідних членах вказує на незакінченість переліку.

*Religions, superstitions, sorcellerie, nouvelles croyances... Pourquoi avons-nous besoin de croire ?* (Ça m'intéresse, 2005, №288).

*Plus de classes, plus d'heures de cours, plus d'enseignants, plus de langues... Certaines idées en vogue doivent faire encore leurs preuves* (Ça m'intéresse, 2004, №283).

Відтінок неповноти сказаного, що передається цим нелітерним знаком, широко використовує реклама, зміст речення незрозумілий відразу і це інтригує читача:

*Ma petite entreprise ne connaît pas la crise...* (Ça m'intéresse, 2004, №283).

*Automobile. RoverParkline. La suprême élégance... la générosité* (Le Monde2, 2004, №12).

*France info et vous savez... culture, sport, politique, science, économique, loisirs* (Le Monde2, 2004, №12).

Три крапки в заголовках ніби пропонують читачеві розшифрувати зміст, домислити самому, а для цього треба прочитати статтю:

*Si je m'étais mariée à 18 ans...* (La Recherche, 2004, №378).

*Au coeur de la cellule...* (Ça m'intéresse, 2004, №284).

*Dormir, c'est guérir un peu...* (Ça m'intéresse, 2005, №287).

Графічним прийомом є використання трьох крапок у цитатах, які вказують, що такий текст наводиться не повністю: можуть опускатися слова, частини речення або ж цілі фрази:

*... la tâche de la stylistique consiste à rechercher quels sont les types expressifs qui dans une période donnée servent à rendre les mouvements de la pensée et du sentiment* (Ch. Bally) [200, с. 10].

У французькій традиції три крапки, що вказують на пропуск у цитуванні, можуть братись у квадратні дужки:

Les dactylos d'aujourd'hui ne sont pas fichues de taper trois lignes sans flanquer partout des points de suspension [...] Bientôt on collera des points de suspension au bout des chiffres [...] et la poésie s'étire en points de suspension (Marcel Aymé) [200, с. 76].

Досліджувану пунктограму можна назвати знаком мовчання, замовчування. Автор свідомо залишає думку незакінченою, щоб читач сам закінчив ідею. Приміром, як в одному із заголовків статті, що присвячувалася проблемам куріння:

*... et des risques réels pour tous les consommateurs...*

У французькій писемній системі три крапки використовуються як графічний елемент справа при літочисленні в тому разі, коли точна вказівка року не суттєва або про це замовчують спеціально.

*Etudiant 2000...* (Le Monde2, 2004, №12).

*Il arriva chez nous un dimanche de novembre 189...* (Alain-Fournier, Le Grand Meaulnes, 21).

Скорочене позначення etc., що вживається у кінці переліку, щоб показати, що перелік може бути продовжений, при повторі, зазвичай, розділяється трьома крапками (а не комами, як в українській, російській графічній традиції):

*Voici mes consignes de ce matin : reprendre les jupons avec du fil rouge, repasser les plumes d'autruche au petit fer, écrire la fameuse lettre en retard, la lettre à ma grand'mère... etc... etc...* (J.Giraudoux, La folle de Chaillot, 45).

Як графічний прийом, цей знак є вживаним після початкового приголосного, слова, яке не бажають позначати на письмі повністю й, відповідно, вимовляти його, через дотримання правил пристойності (приміром, лайливі слова), щоб зберегти таємницю чи продовжити ефект вигуку [183, с.48, 104]:

*Alors ? Alors pourquoi le curé n'achetait-il que des san Gennaro, des santa Lucia et des san Cataldo ? Qu'avaient-ils à en f... les Chinois de toutes ces statues ?* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 189).

*Mais l'appartement de l'ami était meublé avec un tel mauvais goût... brrr...* (H.de Montherlant, Essais, 1041).

Три крапки зліва (тобто на початку речення) підкреслюють межу (границю) повідомлюваного, відривають його від попереднього тексту й

співвідноситься з тим, що було сказано раніше; як результат, думка ускладнюється асоціаціями, коментарями тощо:

*... Il s'en allait sans rien voir, à travers*

*Les champs, sans distinguer les étés des hivers* (Baudelaire) [200, с. 200].

*Un argument lui restait dans la gorge, qu'elle finit par cracher :*

« ... *Si les gens qu'il fréquente ont des idées et les manières qu'il a eues avec ta mère, ce n'est pas un milieu pour une jeune fille !* » (H.Bazin, *Qui j'ose aimer*, 115).

Крім того, ця пунктограма зліва вводить цитований текст. У французькій графіці таким чином оформлюють анотації (висловлювання про книгу) на обкладинках, як правило, це уривки зі статей критиків.

У рекламних оголошеннях, несучи прагматичне навантаження, така графема підкреслює зв'язок між реченнями, приміром:

*Ceci ne coûte que 75 F*

*... Oui vous avez bien lu* (La Recherche, 2004, №380).

Маючи мету – об'єднати всі речення в єдиний текст, реклама вдається до використання трьох крапок. Адже з характерною для неї чисельністю малюнків, шрифтового розмаїття, великої роздробленості інформації (що, іноді, порушує цілісність повідомлюваного) це завдання стає першочерговим.

Подібно до знаків питання та оклику, три крапки можуть заступати репліку-реакцію. Проте, на противагу вищезгаданим знакам, три крапки не позначають ніяких емотивних реакцій. Пауза, що виникла в діалозі, свідчить про вдумливе ставлення співбесідника до розмови та про бажання вислухати мовця до кінця, або про небажання відповідати:

*- Alors les épines, à quoi servent-elles ?*

*- ...*

*- Les épines, à quoi servent-elles ?* (A.Saint-Exupéry, *Vol de nuit*, 13).

Ця графічна одиниця може поєднуватись з іншими нелітерними знаками і підсилювати свою основну функцію – позначення незавершеності висловлювання – та підкреслювати емотивне значення виділеного

(акцентованого) слова, речення. Зазвичай, це трапляється, коли має місце обрив фрази:

Louise. *Eh... c'est... son frère !*

Françoise (*soufflée*). *Son... ?*

Louise. *Oui, son frère !* (R.Thomas, *Double jeu*, 89).

Досліджуваний нелітерний знак застосовується як графічний засіб у вигляді низки крапок, що складають цілий ряд або й декілька рядків і позначають пропуск більш чи менш значного відрізка тексту, почасти з метою створення враження незавершеності твору. В подібних випадках три крапки можна розглядати як знак-символ, ідеограму.

*« Seurel, je te demandais l'autre jour de penser à moi. Maintenant, au contraire, il vaudrait mieux m'oublier. Il vaudrait mieux tout oublier.*

.....  
*A. M. »* (H.Alain-Fournier, *Le Grand Meaulnes*, 165).

Такий же символічний прийом (низка крапок) буває доцільним для віддалення частини розповіді усередині одного розділу для вказівки на зміну місця подій чи то на відсутність їх безпосередньої послідовності:

*L'index de la main droite se dirigea à nouveau vers le bouton de la lampe. La lampe s'éteignit.*

.....  
 Un chien traversa la rue à toute vitesse. Le vent fouettait les maisons (*P.Gamarra, Rhapsodie des Pyrénées, 145*).

Французький дослідник А.Допань звернув увагу на використання низки крапок в оформленні змісту книжок, алфавітних покажчиків, рекламних проспектів тощо. Це допомагає читачеві не збитись із рядка, і полегшує сприйняття написаного [183, с. 104]. Наприклад, так оформлена рекламна пропозиція відпочинку на гірськолижному курорті:

*Combien dépense un foyer avec 2 enfants pour une semaine ?*

*Hébergement :.....600 €*

<i>Remontées mécaniques</i> :.....	400 €
<i>Location de matériel</i> :.....	300 €
Cours de ski :.....	200 €

(Ça m'intéresse, 2005, №288).

Таким чином, три крапки як нелітерний знак, що утворився шляхом повтору крапки на горизонталі, має з нею спільні та відмінні характеристики. Як і крапка, три крапки маркують кінець речення, втім, не є показником його завершеності. Крім цього, вказана пунктограма відіграє змісторозрізнявальну функцію на письмі, співвідноситься з фонетичним принципом та виступає частково ідеограмою французької писемної мови.

### **3.4. Розділові односторонні нелітерні пунктограми середини речення та їхні функції**

До розділових односторонніх нелітерних знаків середини речення ми відносимо: крапку з комою, двокрапку та кому. Ці знаки розташовуються з одного боку сегмента і позначають його праву межу. Ліва межа сегмента не має пунктуаційних обмежень. Оформлюючи правий бік сегмента, ці графеми є односторонніми. Проте, одна з них – кома – може бути і двостороннім знаком, займаючи місце з обох боків сегмента. У такій позиції вона виконує іншу функцію – видільну. У цьому підрозділі вважаємо за доцільне розглянути також функції коми як двостороннього видільного знака середини речення.

Сегментом для досліджуваних пунктограм виступає не ціле речення, а лише його частина. Залишаючись розділовими знаками (як і розділові знаки кінця речення – крапка, знак питання, знак оклику, три крапки), ці графічні одиниці втратили своє модальне значення. Їхня основна функція – роздільна, однак, вони часто використовуються для об'єднання сегментів (приміром, у двокрапки саме ця функція є превалюючою) або для їх виділення (наприклад, кома).

Графічне зображення таких знаків можна вважати ідеографічним, тобто пов'язаним певною мірою зі змістом. Так, **кома – virgule** – назва цього знака утворилася від зменшувального латинського слова *virga*, що означає “маленька паличка”. У такий спосіб називали маленьку риску (штрих), що повинна була доповнювати функції крапки. **Крапка з комою – point-virgule** – складається з комбінації двох елементів, що поєднані на вертикалі – крапки і коми. Тобто це знак, що перейняв властивості і від крапки, і від коми (більше від коми, аніж від крапки). **Двокрапка – deux points** – утворена шляхом повтору на вертикалі одного зі знаків – крапки, вона є засобом об'єднання частин у ціле. У назві цих двох вищезгаданих пунктограм (крапки з комою та двокрапки) відображається їхнє графічне зображення.

### 3.4.1. Крапка з комою

Крапка з комою (*point et virgule, point-virgule*), займаючи правий бік сегмента, є одностороннім нелітерним знаком середини речення; її основні функції – роздільна та об'єднувальна.

Цей знак указує на межі синтаксичних відрізків-блоків, які представляють завершені у смисловому і граматичному відношеннях речення, що знаходяться у більш тісному зв'язку, ніж розділені крапкою окремі речення.

Крапка з комою співвідноситься, зазвичай, зі спадним тоном і довгою паузою, яка близька до паузи, що оформлює крапку. У тих рідкісних випадках, коли роздільна функція крапки з комою наближається до ролі коми і смисловий зв'язок між частинами висловлювання стає більш тісним, можливий, як і за наявності коми, висхідний рух голосу. Отже, досліджуваний знак виконує певну фонетичну функцію і співвідноситься, таким чином, з інтонаційним принципом пунктуаційної системи.

У простих реченнях крапка з комою спостерігається рідко. Вона є доречною у реченнях ускладненої конструкції, в яких уже є інші розділові знаки:

*En montant, elle avait déchiré un bas; elle se sentait merveilleusement gaie, dans cette voiture inconfortable, avec ce jeune homme inconnu visiblement séduit, et cette pluie qui entrainait par la capote, salissant son manteau clair* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 69).

Безперечним є факт, що крапка з комою маркує межі значних синтаксичних відрізків. Смісловий зв'язок між блоками, що оформлені цим знаком, відрізняється від зв'язку між сегментами, які розділені комами. Для ствердження цього, розглянемо приклади та порівняємо такі речення:

*Le matin; composition française.*

*Le matin, composition française.*

Перше речення означає *C'est le matin, on écrit la composition française*, а друге – синонімічне висловлюванню: *le matin aura lieu la composition française*. Як бачимо, крапка з комою виступає змістовим диференціатором, реалізуючи змісторозрізнявальну функцію, що корелює з семантичним принципом використання пунктуаційних знаків.

В аналогічній функції лінгвісти розглядають крапку з комою, коли вона слугує засобом графічного виділення. Вмістивши в окремий блок коротке й не дуже поширене речення, автор указує на значущість висловленої думки. В результаті цього, коротке речення прирівнюється до блоку і цей короткий відрізок між знаками привертає нашу увагу до повідомлюваного:

*Ce n'est pas seulement le monde qu'il s'agit de changer ; mais l'homme* (A.Gide, *Les nourritures terrestres*, 243).

Крім цього, крапка з комою може відокремлювати ту частину складносурядного цілого, яка містить пояснення або доповнення до сказаного:

*- Je ne peux pas ces jours-ci ; j'ai trop de travail* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 19).

У складнопідрядних реченнях цей нелітерний знак маркує межу головного речення або графічно оформлює однорідні підрядні, що розміщені в препозиції до головного:



*Ma belle-mère m'interrogeait avec méthode au sujet de mes examens ; c'est-à-dire voulait connaître les questions posées dans chaque matière* (F.Mauriac, La pharisienne, 138).

Варто відзначити, що у французькій мові відношення між компонентами складного речення, а також способи їх вираження, значно ширші й різноманітніші, ніж в українській, російській мовах. Крапка з комою спостерігається як у складносурядних, так і в складнопідрядних реченнях, при безсполучниковому зв'язку, а також за наявності лексичних показників – сполучників, прислівників:

*C'est fâcheux que nous ne puissions pas nous entendre, je crois que nous aurions pu faire ensemble de grandes choses; quand je lui parle, c'est comme s'il me répondait en chinois* (A.Gide, Les nourritures terrestres, 193).

У своєму дослідженні А.Сансін [205, с. 59] наводить список прислівникових слів, після котрих частини речення розділяються крапкою з комою: **ainsi, aussi, cependant, d'ailleurs, même, néanmoins, partant, pourquoi, puis, tantôt, toujours, toutefois, au moins, du moins, au reste, du reste, au surplus, de plus, c'est-à-dire, à savoir, en effet, par conséquent, c'est pourquoi, sans quoi, quand bien, bien même**:

*Il n'avait pas le droit, personne ne pouvait la condamner à vieillir ainsi ; personne, même elle-même...* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 35).

У французькій мові досліджувана пунктограма використовується особливо часто для відокремлення сполучникової сурядності, що вводиться протиставним сполучником **mais**:

*Ils rêvaient d'amitiés nouvelles ; mais ils ne parvenaient qu'à peine à les imaginer* (G.Perec, Les choses, 89).

Можливе, хоча й досить рідкісне, вживання крапки з комою для розділення сурядних речень, з'єднаних сполучниками **car, et, puis**. Речення, що слідує за цим знаком, можуть розглядатися як приєднувальні конструкції:

*Je rêve à de nouvelles harmonies. Un art des mots, plus subtil et plus franc ; sans rhétorique ; et qui ne cherche à rien prouver* (A.Gide, Les nourritures terrestres, 180).

У наведених прикладах крапку з комою можна диференціювати як графічний маркер.

З'ясовано, що основна характеристика цього нелітерного знака – реалізація роздільної функції. Проте, крапка з комою може слугувати і графічним знаком, що об'єднує частини в одне ціле. Такими частинами бувають завершені речення або словосполучення, що вказують на перелік. Цей прийом часто застосовують у рубриках, які уточнюють, конкретизують правило чи певне положення:

*Les noms en -s, -x, -z ne changent pas au pluriel :*

*un fils – des fils ;*

*une voix – des voix ;*

*un nez – des nez.*

У таких випадках крапка з комою об'єднує відрізки тексту, показуючи, що це не окремі самостійні одиниці, а частини великого цілого і здійснює, таким чином, графомарковану функцію відповідно до синтаксичного принципу.

### **3.4.2. Двокрапка**

Двокрапка (*deux points*) – нелітерний знак французької графіки, що, як і крапка з комою, маркує границі між блоками, що складають речення. Однак, зв'язок між ними дещо інший. Двокрапка є знаком підрядного зв'язку, а тому вона позначає частину висловлювання, яка повинна бути не просто продовжена, а пояснена або уточнена. Таким чином, досліджуваний знак є засобом оформлення пояснювальних відношень між частинами простого чи то складного речень. Зазвичай, він співвідноситься з паузою. Перша частина висловлювання характеризується незавершеним мелодійним контуром, як правило, спадного тону.

Ця нелітерна графема середини речення вживається після слів, що вводять пряму мову, діалог чи цитату:

*Et il cria encore : « Au secours... Au secours... »* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 217).

Варто зауважити, що іноді використання двокрапки надає можливість уникнути лапок. Пряма мова або цитата, марковані цим знаком, стають ближчими до інших компонентів тексту, аніж це буває при оформленні лапками:

*Elle se mit à chantonner : quand elle aurait paye ses impôts, envoyé la pension de sa mère, réglé ses dettes au magasin, il lui restait...* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 19).

Ми фіксуємо двокрапку перед однорідними членами речення в переліку, коли їм передує узагальнююче слово або ж воно відсутнє:

*On aime à rencontrer chez un homme trois qualités : l'intelligence, la droiture et la constance* (Madame Figaro, 2003, № 1).

*365 questions-réponses dans un calendrier perpétuel amusant et instructif sur les thèmes qui font notre quotidien : nature, sciences et technologie, histoire, beaux-arts, langue française...* (Ça m'intéresse, 2004, №285).

У науковій чи навчальній літературі можливе використання цієї пунктограми перед прикладом, що ілюструє те чи інше положення, правило:

*L'adjectifs s'accorde en genre et en nombre avec le nom qu'il qualifie : un livre intéressant, une chose intéressante, les histoires intéressantes.*

Найчастіше вживання двокрапки спостерігається в різних уточненнях:

*Le nom en français n'a que deux genres : le masculin et féminin.*

*Profession : trappeurs de virus* (Ça m'intéresse, 2004, №277).

*Hommes, femmes : qui fume en France ? Première constatation : les hommes fument plus que les femmes* (Ça m'intéresse, 2004, №285).

Двокрапка ставиться між двома реченнями і тоді, коли друге речення містить висновок про сказане в першому реченні:

*La grandeur d'un métier est, peut-être, avant tout, d'unir des hommes : il n'est qu'un luxe véritable, et c'est celui des relations humaines* (A.de Saint-Exupéry, Œuvres, 106).

*45 minutes de sport d'intensité modérée, cinq jours par semaine : c'est l'ordonnance que prescrivent les médecins américains aux obèses* (Le Monde 2, 2004, № 6).

Цей знак є доцільним після предикативної групи перед словом, групою слів або цілим реченням, які виражають пояснення вищесказаного:

*Il faut rendre justice aux Parisiens : la vie quotidienne met leurs nerfs à rude épreuve* (Madame Figaro, 2003, № 1).

*Nos contemporains veulent du concret : du bonheur et des sous, ici et maintenant* (Ça m'intéresse, 2004, №288).

При дієсловах сприйняття (**dire, parler, raconter, chanter, affirmer, reprendre, écrire, sentir** та їх еквівалентах) у першому блоці, двокрапка робить зайвим сполучник **que**, приймаючи на себе його функції, та тим самим, виконує роздільну функцію [25, с. 49] згідно з семантичним принципом:

*Au demeurant je me sentais moins curieux de moi, que d'autrui, ou plutôt : le désir charnel travaillait sourdement vers une confusion charmante, et me précipitait hors de moi* (A.Gide, Les nourritures terrestres, 122).

*Il tentait de se rappeler : une enfance en Angleterre, des universités, une pension, oui, à quinze ans... une vie facile, des amis gais, des filles, des routes au soleil... tout tournait en sa mémoire...* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 23).

Змісторозрізнавальна функція пунктограми знайшла своє відображення в коротких за формою реченнях, що надзвичайно широко використовуються в публіцистиці. На сторінках газет, журналів, у рекламних оголошеннях постійно спостерігаються заголовки статей, назви рубрик, розділів у вигляді речень, які складаються з двох блоків з двокрапкою. У першому блоці названі предмет, подія, місце, час, а в другому – характеристика названого, уточнення або ж адреса, номер телефону:

*Industrie : sombres perspectives* (La Recherche, 2004, №378).

*Chômage : problème n 1* (Le Monde 2, 2004, № 6).

*Abonnez-vous : Ian : 67 F* (Ça m'intéresse, 2004, №285).

Іноді реклама в прагматичних цілях визнає за краще інший порядок блоків: у першому – дається оцінка, а в другому – називається предмет розмови, приміром:

*Surprenant : le chanteur va sortir un disque...* (Le Monde 2, 2004, № 6).

*Innovation : le livret vacances...* (Ça m'intéresse, 2004, №289).

*Antiterrorisme : qui veille sur nous ?* (Le Monde 2, 2004, № 12).

Так виникає літературний прийом завоювання інтересу читача: читач залучається до процесу пошуку слова, теми обговорення, дискусії. У великих оголошеннях двокрапка допомагає побачити і зв'язати по-різному оформлені частини тексту.

Як графічний елемент ця пунктограма вводить у текст терміни, назви:

*C'était un étang que je reconnus : la Laguna Diamante* (A.de Saint-Exupéry, Œuvres, 126),

особисті дані тощо:

*J'indique mes coordonnées :*

*Nom :*

*Prénom :*

*Adresse :*

*E-Mail :*

Аналізуючи приклади з досліджуваним знаком, з'ясувалося, що двокрапка може виступати омофоном знака “дорівнює”, якщо математична функція передається на письмі не цифрами, а їх літерними позначеннями і розглядається, наразі, як ідеограма. Приміром:

*Cinquante et vingt : soixante-dix.*

Отже, функції двокрапки у французькій графіці різноманітні. Цей нелітерний знак оформлює частини речення, реалізує певну фонетичну, змісторозрізнявальну, прагматичну функції, і має, таким чином, важливе значення в оформленні написаного.

### 3.4.3. Кома

Як зазначалося вище, графічне зображення коми представляє собою вигнутий штрих. Такий же самий вигляд має і апостроф. Однак, цей знак – розміщений по верхньому краю рядка і функціонує у французькій писемній системі на рівні орфограми. Попри це, можна прослідкувати деяку подібність між знаками, і не лише на графічному рівні, але й на функціональному. Обидва знаки мають здатність об'єднувати та роз'єднувати сегменти, кожен на своєму рівні організації письма.

Отже, кома (*virgule*), як правило, розташовується з одного боку сегмента й маркує його правий бік, при цьому ліва межа сегмента не має пунктуаційних обмежень. Однак, кома може використовуватись і з обох боків сегмента, у цій позиції вона виконує видільну функцію, виокремлюючи певний сегмент із тексту. Зазначимо, що вживання коми в українській (російській) та у французькій мовах має значні розбіжності. Це пов'язано з розходженнями у способах вираження синтаксичного зв'язку та його оформленням з боку інтонації та ритму. У французькій мові синтаксична група підпорядковуючого й підпорядкованого, стягуючись в одне єдине фонетичне ціле, утворює об'єднання значно більш тісне, ніж відповідна синтаксична група в українській чи російській мовах. Так, у французькій мові підрядне речення, що впритул прилягає до головного, слідує за ним без будь-якої паузи й, відповідно, без усяких розділових знаків [12, с. 410]. Порівняйте:

*Elle cherche la clé qu'elle a perdue. Вона шукає ключ, який загубила.*

*Il faut qu'il arrive. Треба, щоб він приїхав.*

З'ясуємо основні моменти вживання коми у простому реченні та її функції. Використання цієї пунктограми зумовлено основними структурними закономірностями французького речення та словосполучення, а саме: використання порядку слів на рівні синтаксичних груп – для вираження синтаксичних відношень. Такими синтаксичними групами можуть бути:

предикативна (підмет, присудок), об'єктна (присудок з додатками й обставинами), атрибутивна (означуване з означувальним).

Кома є традиційною при переліках різного зразка. У таких випадках вона має графомарковане значення, яке зумовлене синтаксичним принципом пунктуації:

*Tu serais là, comme tu l'es aujourd'hui, d'une séduction exemplaire, intacte et comme embaumée parmi tes collections d'échantillons, tes boîtes à fard, tes laques, tes poudres, tes gammes complètes de rouge à lèvres, tes ombres à paupières, tes laits de beauté* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 12).

Кома ставиться між однорідними членами речення, що об'єднані безсполучниковим зв'язком; така кома є одночасно знаком мінімальної паузи.

*Le photographe H. Newton est de ceux qui ont modifié notre regard sur la vie, les femmes, la mode, le luxe* (Le Monde 2, 2004, №4).

*Au sacré bouquin... On peut l'examiner, le découper en tous sens, en horizontale, en verticale, en transversale, en diagonale, on peut le prendre par tous les bouts, poser sur lui n'importe quelle grille... Dans chaque passage, chaque phrase, chaque membre de phrase, dans chaque mot, dans chaque syllabe, si on sait voir, quelles richesses inexplorées, quelles résonances, quelles perspectives immenses, infinies, ne trouve-t-on pas ?* (N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 87).

У французькій пунктуації немає чітких правил щодо вживання коми при однорідних членах речення, об'єднаних сполучником **ni**. Знаходимо вказівки, що кома не використовується, коли в реченні два сполучники **ni** розташовані в безпосередній близькості. Проте, часто відокремлюється комою однорідний член речення, що вводиться сполучником **ni**, коли перший елемент переліку входить до складу заперечного речення, але й це твердження не є абсолютним [131, с. 300]:

*Ni la guerre ni les modes n'ont altéré le « parfum du siècle » [Chanel №5], qui a survécu à sa créatrice et demeure à travers le monde* (Le Monde 2, 2004, № 4).

*Il avait encore des cheveux, en effet : ni noirs, ni blancs, ni même*

*franchement gris, mais jaunâtres et clairsemés : les cheveux de tout le monde à soixante ans* (H.Bazin, *Il n'arrive jamais rien*, 206).

Однорідні члени речення, об'єднані сурядним сполучником **puis**, розділово-протиставним **tantôt**, протиставним **mais** відокремлюються комою:

*Elle se mit à rire doucement d'abord, puis de plus en plus fort* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 52).

*En solitaire, mais pas seule* (Ça m'intéresse, 2004, №285).

Немає абсолютних правил вживання коми при однорідних членах речення зі сполучником **et**. Зазвичай, цей сполучник заповнює собою паузу, яка наразі зникає й кома не ставиться:

*Il leur offrit du pain blanc et des fruits.*

Однак, вона цілком можлива в реченнях, де **et** означає не стільки зв'язування, скільки доповнення. Знак реалізує, таким чином, змісторозрізнявальну функцію, приміром:

*Ils habitaient le même quartier, et se rencontraient souvent.*

За допомогою коми маркуються всі види відокремлень. Відокремлені другорядні члени речення можуть бути виражені як одним словом, так і словосполученням або ж цілим реченням. Як бачимо, кома у видільній функції має семантичне значення:

*Inutile, maintenant, d'expliquer tout cela* (H.Bazin, *Qui j'ose aimer*, 126).

*Il avait, en parlant russe, un accent allemand* (H.Troyat, *Tolstoï*, 37).

Обставина, що виражена іменною групою, розміщується згідно з нормами французького синтаксису безпосередньо при присудкові. Розчленування такої синтаксичної групи порушує прогресивний порядок слів й використовується для відокремлення обставин місця й часу:

*Jean m'apparut, ce jour-là, dans une lumière toute nouvelle* (F.Mauriac, *La pharisienne*, 69).

Кома ставиться після обставинних слів, що стоять на початку речення й передують підмету. Така обставина є відокремленою й складає окрему синтагму з висхідним тоном:



*Le lendemain, il recommençait* (A.de Saint-Exupéry, Œuvres, 104).

*Après le concert, il l'emmena prendre le cocktail, ce qui signifia pour elle une orange pressée et pour lui deux dry* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 46).

Обставини можуть бути відокремленими, а отже, і марковані комами у своїй традиційній позиції після присудка для протиставлення або ж виділення змістового центру висловлювання:

*Elle répondit, un peu tristement, qu'elle n'avait de comptes à rendre à personne* (Ibid, 92).

Обставина мети, виражена прийменником **pour** з інфінітивом, як правило, відокремлюється комою від предикативної групи:

*Pour entrer dans le jardin, il faut d'abord traverser une petite cour* (S.Beckett, En attendant Godot, 46).

Дієприслівникові та прислівникові звороти в препозиції завжди відокремлюються комою й виділяються інтонаційно:

*En partant à cinq heures, nous serons à X. pour dîner* (P.Daninos, Les carnets du major Thompson, 28).

*Marchant sur la pointe des pieds, il se dirigea vers le salon* (H.Troyat, Tolstoï, 42).

“Абсолютні” дієприкметники (proposition participe), незалежно від місця, завжди виділяються комами на письмі й інтонаційно в усному мовленні:

*Sa nature n'étant pas tendre, elle lui manifestait la même froideur qu'à n'importe qui* (C.Duneton, Le diable sans porte, 259).

*Le soir ayant obscurci la plaine, il sortit lentement du fossée et se mit en route* (H. Montherland, Essais, 54).

Комою оформлюється слово, яке винесене в сегмент (у французькій термінології anticipation, reprise):

- *Alors, qu'est-ce qu'on raconte ici, à Paris ?* (N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 92).

*Surprise, elle l'était certainement* (H.Bazin, Qui j'ose aimer, 112).

Цей пунктуаційний знак є необхідним перед другим елементом видільного звороту **ce qui...** , **c'est...** , який використовується для вирізнення дієслівного та іменного присудка:

*Ce qui frappe le plus, c'est certainement sa langue mélodieuse* (R.Thomas, Double jeu, 95).

Графомаркованою є кома при оформленні звертання, як поширеного, так і непоширеного, у будь-якій позиції (на початку, в середині, чи в кінці речення):

*Isabelle, où est-tu ? Il est l'heure !* (H.Bazin, Il n'arrive jamais rien, 139).

*Mais, mon pauvre enfant, tu n'y es pas du tout...* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 189).

*Ton silence m'étonne, ma petite Isa* (H.Bazin, Il n'arrive jamais rien, 221).

Аналогічну функцію виконує ця пунктограма в текстах епістолярного жанру. На противагу українській (російській) мові, в листах після звертання французька пунктуація радше використовує кому, а не знак оклику, фіксуємо численні приклади на зразок:

*Mon cher François, ...*

*Monsieur le Professeur, ...*

У листах та записках після вказівки місця відправлення перед датою ставиться також досліджувана пунктограма, приміром:

*Lyon, le 10 mars 2000.*

Слова оцінювального значення (засоби вираження суб'єктивної модальності), слова узагальнюючі (**bref, généralement**), слова, що виражають доповнення або протиставлення до сказаного вище, незалежно від місця в реченні, згідно з синтаксичним принципом, також часто виділяються комами:

*Evidement, elle ne l'aimait pas* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 104).

*Vraiment, c'était passionnant...* (N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 120).

Кома може вживатись після вигуків замість знака оклику, у такому разі її можна розглядати як омофон даного знака.

- *Quel décor, hein, cette place !* (F.Mauriac, *La pharisienne*, 78).

- *Oh, je sais bien qu'un goût ou une mélodie vous redonnent, très vif, le souvenir d'un moment* (A.Lanoux, *Quand la mer se retire*, 59).

Розглянемо основні випадки вживання коми у складному реченні.

Речення, що входять до складу безсполучникового комплексу, відокремлюються одне від одного тоді, коли вони не ускладнені, тобто не містять однорідних членів, уточнюючих слів, вставних конструкцій тощо:

*C'était sa trentième cigarette, il le sentit en écrasant son mégot dans le cendrier débordé. Il eut un frémissement de dégoût, ralluma la lampe de chevet une fois de plus. Il était trois heures du matin, il ne parvenait pas à dormir* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 104).

На противагу українській (російській) пунктуації, у французькій мові немає чітких правил уживання розділових знаків у складносурядному реченні, частини якого об'єднані сполучником **et**. Французькі лінгвісти ставлять вживання коми залежно від ступеня поширеності речень: якщо хоча б одне з речень – поширене, то зв'язок між ними ослаблений і вони розділяються комами, а якщо речення – непоширені, то кома не ставиться. Між тим, фактичний матеріал не завжди підтверджує це положення. Характер використання коми в складносурядних реченнях зі сполучником **et** можна віднести до “стилістичної” пунктуації [25, с. 57], тобто знак є семантично зумовленим. Для порівняння:

*Elle haussa les épaules, et ils s'engagèrent dans l'escalie* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 56).

*Il avait mauvaise mine et elle ne put s'empêcher de le lui dire* (Ibid, 79).

Кома вживається після сполучника **et**, якщо речення містить вставну конструкцію:

*Elle m'avait vu et, brusquement, elle s'est arrêtée* (F.Mauriac, *La pharisienne*, 45).

Кома розділяє речення, що з'єднані протиставним сполучником **mais**, або прислівником у функції цього сполучника:

*C'était là une supposition idiote et le brave Père pouvait toujours compter sur ce don, mais Carmine lui conseillait de faire un geste en faveur de ses paroissiens de race jaune* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 189).

Речення, що вводяться парними сполучниками або прислівниками, фіксуються комами:

*Ou il fallait ne rien raconter du tout, ou il fallait tout dire* (Alain-Fournier, Le Grand Meaulnes, 90).

*Tantôt il regardait la porte, tantôt il regardait sa compagne* (N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 27).

Знаходимо значні розбіжності в українській (російській) та французькій мовах, щодо графічного оформлення складнопідрядних речень. Як зазначалося вище, це пов'язано з тим, що в основі використання пунктуаційних знаків у цих мовах лежать різні принципи. Якщо українська (російська) пунктуація в складнопідрядному реченні має за основу синтаксичний принцип (будь-яке підрядне речення відокремлюється від головного комою), то у французькому реченні головну роль відіграють змістові відношення між реченнями й характер граматичної структури головного речення. Крім цього, варто враховувати такі фактори, як місце підрядного речення по відношенню до головного та тип підрядних речень.

Підрядне речення, що передує головному, відокремлюється комою на письмі й має висхідну інтонацію в усному мовленні:

*Quand il est revenu, tout était déjà prêt* (F.Mauriac, La pharisienne, 131).

Підрядне речення може вклинюватись в синтаксичну групу, члени якої тісно пов'язані. Таке підрядне речення графічно оформлюється комами з обох боків і має свій інтонаційний малюнок: рівний тон з невеликим підйомом у кінці; головне речення, що передує підрядному, має висхідну мелодику:

*Jacques, qui n'avait que quinze ans, s'est passionné beaucoup pour la philosophie* (H.Bazin, Qui j'ose aimer, 112).

У складнопідрядному реченні з порівняльними відношеннями, частини

якого оформлюються прислівниками **plus, moins, mieux, autant...autant**, речення графічно відокремлюються одне від одного цією пунктограмою:

*Plus je pensais à cette histoire, moins j'y croyais* (San-Antonio, Les vacances de Bérurier, 12).

*Moins tu en sauras, mieux ça vaudra* (A.Lanoux, Quand la mer se retire, 58).

Підрядні допустові виділяються комою та інтонаційно:

*Bien que nous nous connaissions depuis longtemps, nous savons très peu de choses l'un de l'autre* (C.Duneton, Le diable sans porte, 87).

*Quoique le directeur soit très occupé, il a accepté de nous recevoir* (San-Antonio, Les vacances de Bérurier, 98).

Підрядні обставинні речення, що вводяться складними сполучниками, маркуються комою. Сюди відносяться підрядні речення з сполучниками **ainsi que, de même que**, підрядні умови з сполучником **à moins que**, підрядні наслідкові – **de manière que, si bien que, de façon que, de sorte que** й таке інше.

*Nous pouvons nous asseoir un peu, à moins que vous ne préfériez marcher* (R.Queneau, Bâtons, chiffres et lettres, 67).

Окремо звернемо увагу на графічне оформлення непрямої мови й непрямого запитання. У французькій пунктуації непряма мова й непряме запитання не відокремлюються комами від головного речення (на противагу від української мови):

*Il a dit qu'il ne partait pas ce jour-là* (J.Giraudoux, La folle de Chaillot, 176).

*Il lui demanda quand il partait* (S.Beckett, En attendant Godot, 78).

Попри це, синтаксично зумовленою є кома, якщо слова автора стоять після прямої мови, незалежно від того, яким чином графічно оформлена сама пряма мова (лапки чи тире), після неї ставиться кома:

*- Monsieur Latour, dit-elle, je suis désolée, mais je ne me souviens pas de vos parents* (M.Monod, La nuits de décembre, 3).

Цією пунктограмою маркуються слова автора, що розривають пряму мову:

*Mon petit Simon, dit-elle aussi à voix basse, laissez-moi passer* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 78).

Серед особливих випадків використання коми як графічного знаку вкажемо, що вона ставиться у посиланнях після імені автора, назви твору, місця й року видання:

*Damourette J., Traité moderne de prononciation, P., 1939.*

Досліджувана пунктограма вживається як графічний елемент у десяткових дробах після цілого числа, приміром:

*4,150 illustrations.*

Як бачимо, функції коми, як пунктограми, досить різноманітні й тісно пов'язані з інтонаційним, змістовим членуванням французького речення та графічним оформленням написаного.

### **3.5. Функціональні можливості видільних двосторонніх нелітерних знаків**

За основною – видільною – функцією до цієї групи нелітерних знаків французької писемної системи ми відносимо: тире, лапки та дужки. Відразу зазначимо, що вказані графічні одиниці досить рухомі у тексті: вони розташовуються не лише з правого боку сегмента, але й з його лівого боку та з обох боків. Знаки, що спрямовані вліво, виступають у роздільній функції (приміром, тире); зорієнтовані вправо – слугують для об'єднання сегментів; направлені всередину сегмента – виділяють сегмент із тексту.

Сегмент для цих графічних символів синтаксично не обмежений: він може бути представлений словом, відрізком речення, цілим реченням, а також групою фраз.

Графічне зображення та термінологічні назви досліджуваних знаків тісно пов'язані з їх ідеографічним змістом. **Тире** – **tiret** від *tirer* лат. *tractum* “тягти”, “тягнути” представляє собою сполучну риску, яка дещо витягнута, використовується, головним чином, для об'єднання сегментів. **Дужки** – **parenthèses** від гр. *parenthesis*, що означає – ставити разом.

А термін “**guillemets**“ (лапки) походить від імені Guillaume, винахідника цього знака в ХУІІ ст. [183, с. 76].

### 3.5.1. Тире

У попередніх розділах ми з'ясували, що риска може бути конструктивним елементом літер і виступати, таким чином, графом. За допомогою rischi утворились деякі діакритичні знаки, які ми розглядаємо як графеми, крім цього, на орфографічному рівні рискою описується такий знак, як дефіс. Виявляється, що дефіс і тире – це сполучні rischi, основні функції яких полягають в об'єднанні та роз'єднанні сегментів різних рівнів мови. Дефіс об'єднує частини слова в єдине ціле на фонетичному, граматичному, лексичному рівнях, а тире функціонує на рівні синтаксису.

У цьому підрозділі нашого дослідження ми проаналізуємо основні функціональні можливості тире.

Тире (*tiret*) – графічний засіб для оформлення частин речення або кількох речень. Основні функції цього знака – об'єднувальна та роз'єднувальна. Тире складається з одного чи з двох символів. Зауважимо, що у французькій традиції вказана графічна одиниця як парний знак спостерігається частіше, ніж як одинарний, тобто його об'єднувальна функція є превалюючою. Тире – це знак, що знаходиться між двома компонентами висловлювання і відноситься в однаковій мірі як до першого, так і до другого. Графічна своєрідність знаку (його розтягнутість) полягає в тому, що він може бути направленим і ліворуч, і праворуч. Це видно по тому, де розташовується знак: на початку чи в середині рядка:

- *Vous êtes très probablement plus jeune que moi, commençait Mme Van den Besh – et Paule ne put réprimer un sourire à ce « probablement » - mais vous savez à quel point le cadre peut influencer...* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 40).

У всіх контекстах тире співвідноситься з паузою і зміною інтонації речення, тобто знак корелює з інтонаційним принципом, здійснює фонетичну функцію.

Розглянемо насамперед тире у роз'єднувальній функції. Цей нелітерний знак розділяє висловлювання різних планів – приміром, пряму мову і слова автора:

*« L'artiste doit s'intéresser à ce qui se passe autour de lui », - dit Renaud (R.Thomas, Double jeu, 123).*

*Тире, що оформлює пряму мову, може вказувати на початок розмови:*

Renaud ne pouvait pas s'empêcher de poser la question :

- *Ça vous plaît de vivre ?* (M.Monod, La nuit de décembre, 7)

або ж зміну мовця:

- *Tu es heureuse ?*

- *Oui* (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 25).

У п'єсах, сценаріях ця пунктограма ставиться між іменем діючої особи та його реплікою, на зразок:

*Journaliste. – Quels sont vos projets après ce film au Canada ?*

*Victoria. – Je vais prendre des vacances. Je n'en ai pas pris depuis trois ans.*

У щоденникових записах тире вживається між датою, вказівкою на місце запису та текстом:

*10 mars – Réveils en sueur...*

Подібно до крапки з комою, тире відокремлює слова і речення в адресах, та рекламних оголошеннях, наприклад:

*6, Boulevard Poissonnière – Paris 9.*

*Chaque volume, 700 à 900 pages – Format 18 X 23 cm – cartes et plans (Le Monde 2, 2004, №8).*

Достатньо вірогідним видається, що тире у роз'єднувальній функції має графомарковану характеристику.

Виконуючи об'єднувальну функцію, тире може виступати як покажчик зв'язку між компонентами висловлювання при переліку:

*L'emploi de l'article dépend, dans une grande mesure, de la valeur sémantique du nom. De ce point de vue les noms doivent être classés en trois groupes suivants :*

*- noms nombrables (des choses et des êtres);*



- *noms non nombrables (des noms de matière et des noms abstraits);*

- *noms propres.*

Пунктограма, наразі, вказує на рівноцінність усіх елементів переліку.

Тире в об'єднувальній функції зв'язує головне й підрядне речення, тим самим передає меншу залежність другого сегмента від першого.

Наприклад:

Il préféra lui mentir ; il lui avoua qu'il avait collé des affiches – mais des affiches de théâtre, pour le spectacle de ses amis (*R.Thomas, Double jeu, 45*).

У деяких словниках досліджувана пунктограма використовується для заміни в прикладах того слова, якому присвячена словникова стаття, щоб уникнути постійного повтору певного слова, у такому разі, тире має значення ідеограми.

Тире з двох знаків оформлює слово чи групу слів у середині речення, які логічно випадають із загального висловлювання й синтаксично не пов'язані з членами речення. Це можуть бути висловлювання коментуючого характеру, які щось уточнюють, конкретизують, демонструють відношення мовця до висловленого або ж вносять доповнення до вищесказаного:

*Tous les jours à midi il prend son grand chapeau de paille – celui qui le fait ressembler à un Mexicain – et, de son pas paisible de rêveur, emprunte, pour une lente promenade d'une heure ou deux, le même petit chemin herbeux* (*J.Sanitas, Le silence, 45*).

*Les Beatles. Plus de quarante ans après l'enregistrement de leur premier titre – Love Me Do, le 11 septembre 1962 – , les quatres garçons de Liverpool restent les icônes incontestées de la musique pop* (*Le Monde 2, 2004, № 12*).

Тире називають підсиленою комою. У такому випадку тире оформлює, як правило, відокремлення:

- *Et tu crois – sa voix monte – tu crois que je vais me laisser embrigader ?* (*N.Sarraute, Les Fruits d'Or, 6*).

*Et Babs, de sa voix précise, efficace – ce que j'appelais sa voix de téléphone – me raconta les fleurs qu'il lui adressait, des fleurs superbes, hors de prix, de quoi remplir son studio* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 257).

Стилістичне тире вживають для “віддалення” синтаксично пов'язаних між собою компонентів, що знаходяться поряд. У такій функції спостерігаємо цю пунктограму між підметом і присудком, між однорідними членами речення, між головним і підрядним реченням тощо. Таке тире є емпатичним: воно підкреслює зв'язок обох частин:

*Il aurait voulu appeler le boss « mon petit crapaud » ou « mon petit tas de boue » - parce que c'est à cela qu'objectivement, il ressemblait* (M.Monod, La nuits de décembre, 3).

*Pellerin regardait, avec un serrement de coeur inexplicable, ces pics innocents, ces arrêts, ces crêtes de neige, à peine plus gris, et qui pourtant commençaient à vivre – comme un peuple* (A.de Saint-Exupéry, Œuvres, 38).

Тире на початку абзацу, розділу вказує, що зміст даного тексту не впливає з попереднього, а зв'язаний із ним як частина з більш великим цілим. Для прикладу, це можуть бути записи, нотатки в щоденнику. Таким чином, тире в об'єднувальній функції має змісторозрізнявальне значення, що співвідноситься з семантичним принципом пунктуації.

За допомогою цієї пунктограми реклама створює протиставлення, реалізуючи прагматичні наміри:

*Rhume ? Grippe ?*

*- ne vous laissez pas faire !*

*Prenez Aspro !*

(La Recherche, 2004, №378).

Неспецифічне використання знака спостерігається в художній літературі, публіцистиці, рекламі. На нашу думку, символи + (плюс), – (мінус), = (дорівнює), / (скісна риска) можна трактувати як знаки, що утворилися в результаті зміни положення тире у просторі [130. с. 81].

Знак = оформлює висловлювання, що співвідносяться семантично або ж є синонімічними:

52 = 35

*52 numéros pour 35 f.*

J'aimerais (= je voudrais) vous en parler tout de suite.

У першому прикладі 52=35 означає, що здаються 52 номери за ціною 35 франків кожен, а у другому – засвідчує тотожність виразів, їх синонімічність [25, с. 139].

/ - скісна риска може вказувати на протиставлення, опозицію елементів висловлювання:

l'action réelle / irréelle ;

question directe / indirecte,

або на їх підпорядкованість:

*Groupe 2 / 33 tout entier serait au lit depuis longtemps !* (A.de Saint-Exupéry, Œuvres, 328).

За допомогою знака + до висловлювання додається та чи інша деталь, інформація:

*1 semaine demi pension tout compris + 4 excursions*

такий прийом є частотним у текстах реклами:

*Le 1<sup>er</sup> magazine de jeux qui amuse et cultive !*

*100 mots fléchés, codés, à placer, mélagés...*

*+ 300 histoires de mots*

(Ça m'intéresse, 2005, №287).

Окрім цього, його вживають для економії мовних засобів:

à + le → au

à + l' → à l'

à + la → à la

à + les → aux

Вкажемо, що використання знаків +/- співвідноситься з літерним еквівалентом « plus ou moins », що має різне фонетичне позначення у залежності від значення: а) більше/менше, б) плюс/мінус.

Отже, проаналізувавши основні випадки вживання тире, встановлено, що цей графічний знак виконує роз'єднувальну та об'єднувальну функції, оформлюючи частини речення або тексту. У всіх контекстах знак співвідноситься з паузою і зміною інтонації речення. Крім цих функцій, тире може розглядатися як повноцінна ідеограма, що має акустичне і графічне позначення.

### 3.5.2. Лапки

Лапки (*guillemets*) – видільний знак, що використовується, головним чином, для оформлення прямої мови і цитат, тобто всіх форм чужої мови у тексті. А тому їх можна розглядати як графічний засіб виділення.

Варто зауважити, що лапки, які застосовуються у французькій пунктуаційній системі, відрізняються за своєю формою від лапок, що функціонують в українській, російській писемних мовах і мають назву французьких лапок. Вони складаються з двох парних елементів, розташовуються у рядку з текстом (на рівні букв) і мають особливий малюнок « ». Перші («) називаються відкриваючими лапками (*les guillemets ouvrants*), другі (») – закриваючими (*les guillemets fermants*). Французькі лапки завжди відмежовані простором (інтервалом) від сегмента, який вони оточують.

Відзначимо, що лапки, якими послуговуємося ми, називаються англійськими, вони розташовуються вгорі рядка (“ ”). Верхні ліві лапки нагадують число 66, а верхні праві – схожі на число 99. Крім цього, їх можна розглядати як апостроф, що, наразі, є подвійним та перевернутим. Однак, використання лапок такого зразка у французькій графічній системі не закріпилось на регулярній основі. Це зумовлено, насамперед, традиціями письма, естетичними поглядами та практичними цілями застосування. Видається ймовірним, що, оскільки такі лапки нагадують апостроф, а роль апострофа у французькій писемній мові значно ширша, аніж,

приміром, у англійській чи українській мовах, то таке зображення лапок “ ” унеможливилось, аби не ототожнювати ці знаки графічно.

Як указувалось вище, відповідно до правил французької писемної мови, французькі лапки – оточені простором (табл. 2.1), як і інші пунктуаційні знаки, що складаються з двох елементів (крапка з комою, двокрапка, знак оклику тощо). Вважається, що таке їх використання сприяє чіткості та розбірливості написаного. Пересічний франкомовний читач краще сприймає графічний малюнок на зразок:

« Attention ! »,

аніж:

«Attention !»,

або

“Attention !”,

тому що він охоплює зором форму слова загалом, а не читає знак за знаком.

Розрізняють ще один графічний вигляд лапок – ( ‘ ’ ) – німецькі. Якщо, цитата, яка оформлена лапками, містить іншу цитату, то, для покращення сприйняття написаного, цю другу маркують англійськими лапками. У разі необхідності, коли цитування другого порядку також характеризується цитуванням, вдаються до німецьких лапок. Схема такого каскаду цитувань може мати вигляд: « “ ‘ ’ ” » [183, с. 80-81].

Сегментом для лапок виступає слово, частина речення, група речень і навіть буква:

*Il s'absorba dans un nouveau silence et l'homme en chemise noire reprit sa tirade, répéta plusieurs fois le mot « carrossable » en faisant rouler autant d' « r » et siffler autant d' « s » qu'il le pouvait...* (E.Charles-Roux, Oublier Palerme, 216).

*Il se disait « Je suis perdu » lorsqu'il entendait remuer* (C.Duneton, Le diable sans porte, 159).

Виходячи з функціональних можливостей досліджуваного знака, з'ясуємо основні випадки його вживання.

Лапки ставляться після двокрапки замість тире для виділення прямої мови всередині абзацу:

*Il se mit à rire dès qu'elle eut dit : « Allô », et elle rit aussi (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 78).*

Однак, у сучасній французькій пунктуації більш розповсюдженим графічним прийомом оформлення прямої мови з абзацу є тире, яке замінює лапки.

Вказана пунктограма маркує на письмі цитати:

*Chateaubriand avait un juste : « Vivant, Napoléon a marqué le monde ; mort, il le conquiert ! » (Ça m'intéresse, 2004, №285).*

*En dehors de l'aspect luxe, la haute couture est, pour Christian Lacroix, « une manière d'être individuel, de s'exprimer en dehors des courants et des dictats » (Le Monde 2, 2004, № 2).*

Цей знак може графічно позначати вивіски, оголошення, заклики. Приміром:

*La grande enseigne au néon flamboyait au-dessus du boulevard : « Soir-Dimanche » (M.Monod, La nuit de décembre, 4).*

Зазначимо, що назви літаків, торгівельних фірм, марок машин не фіксуються лапками. Не оформлюються цим знаком і прізвиська. Однак, виділяються в тексті лапками окремі слова, що є маловживаними, застарілими або неологізмами, а також слова (вирази), використані в іншому значенні або іронічно. У такому разі пунктограма є семантично зумовленою і виконує змісторозрізнявальну функцію:

*Comment « roule » la navette parlementaire ? (Ça m'intéresse, 2004, №284).*

*Pas de doute, elle attendait encore « son » hasard, dont elle parlait depuis trente ans (H.Bazin, Il n'arrive jamais rien, 209).*

Лапки є доцільними для оформлення назв магазинів, готелів, газет, журналів, заголовків книг, назв фільмів, спектаклів тощо:

« *Soir bleu* », d'Edward Hopper (le peintre américain), est présenté pour la première fois en France, dans le cadre de l'exposition « *La Grande Parade* », au Grand Palais (Le Monde 2, 2004, № 11).

Проте, правил вживання лапок дотримуються не завжди і не скрізь. Порухення найчастіше спостерігаються у заголовках та в рекламі. Лапками автор хоче підкреслити якусь особливість виділеного слова у певному контексті. В заголовках лапки допомагають лаконічно викласти основний матеріал. Із цією метою іноді у заголовок виноситься цитата, що містить, на думку автора, головне з наступної інформації, наприклад:

*Le gouvernement militaire maintiendra « le processus de retour à la démocratie »* (Capital, 2004, №7).

Окрім цього, досліджувана пунктограма виконує функцію маркера слів іншомовного походження, фіксуємо:

*Roger se retourna déçu et dit au hasard :*

- *Chéri ? Qu'est-ce que ça signifie : « chéri » ?* (F.Sagan, *Aimez-vous Brahms ?*, 78).

Отже, основна видільна функція лапок має графомарковану властивість. Використання даного знака засвідчує, що виділений сегмент (слово, речення) не зв'язаний з попереднім реченням. Лапки виступають ідеограмою, яка символізує виокремлення сторонніх елементів.

### 3.5.3. Дужки

Дужки (*parenthèses*) – це двосторонній видільний знак французької графічної системи. Розрізняють дужки круглі ( ) (*parenthèses*), квадратні [ ] (*crochets, crochets droits*) та фігурні { } (*accolade*). Як правило, використовуються круглі дужки, а квадратні та фігурні виступають як засіб графічної різноманітності. Однак, відзначимо, що квадратні дужки є більш уживаними у науковій, технічній літературі та при наявності в тексті уже круглих дужок. Наприклад:

*Les Baléares (Minorque [Port-Mahon], Majorque [Palma], Cabrera, Formentera) tentent chaque année des milliers de touristes.*

Схематично це виглядає так: ( [ ] ).

Вказаний знак є парним і, відповідно, складається з двох елементів: ( – дужка відкриваюча та ) – дужка закриваюча. А.Допань відзначає, що дужки за своєю формою, розташуванням виявляються найочевиднішим способом виділення.

Подібно до двох ком та двох тире, дужки оформлюють відрізок, що логічно і синтаксично не збігається з загальним висловлюванням, зазвичай, це додаткові зауваження, пояснення, примітки:

*- Merci, dit Roger (il en choisissait un avec précautions), vous ne savez pas encore ce que c'est qu'un bon cigare. Ce sont des plaisirs réservés à mon âge (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 68).*

Частини висловлювання, що взяті у дужки, характеризуються своїм особливим мелодійним малюнком, незалежним від руху тону самого речення: традиційно, це однонаправлений рух рівного тону. Отже, ця пунктограма також несе певне фонетичне навантаження.

Сегментом для дужок виступає буква, слово, частини речення, цілі фрази і навіть абзаци. Аналізуючи матеріал, встановлено, що окремий графічний символ також може бути взятий у дужки (...), (?), (!).

*Les super – (z)héros décortiqués par la science (Ça m'intéresse, 2004, №275).*

*Aujourd'hui, la mode a vécu en accéléré, s'est essoufflée et parfois se répète (le retour des années 1950, 60, 70 et même 80 !). Le rôle joué par la haute couture est anachronique... (Le Monde 2, 2004, № 2).*

*- Moi, dit Paule. Oh ! vous savez, Paris n'est pas très gai en ce moment. (Elle essayait de redonner un ton normal à la conversation.)... (F.Sagan, Aimez-vous Brahms ?, 73).*

Як було зазначено вище, головна функція дужок – графічне оформлення (виділення) інформації, відокремленої від основного тексту.



Є всі підстави твердити, що знак має змісторозрізнавальне значення, фіксуємо:

*Mais déjà une demi-douzaine d'impresarii se disputaient Ginette (prénom original, mode 1930) et Marie-Claire, sa sœur, faisait à son tour sa nova dans le ciel d'Hollywood...* (H.Bazin, Il n'arrive jamais rien, 210).

У реченні дужки фіксують відрізки висловлювання пояснювального характеру. Це можуть бути повідомлення, що уточнюють події деталями; називають місце дії, час, наслідки; конкретизують призначення товару, його ціну, виробника тощо. Наприклад:

*Lorsqu'il renonça au journalisme (après 1996)...*

*Le nouveau Pax (lessive forte)....*

*Banquette métallique laquée noire (360F)....*

Маркований даною пунктограмою член речення містить оцінку і передає відношення автора до того, що він розповідає. Це може бути виражено як у нейтральній формі, так і в емотивній:

*Ce qu'il y avait d'excessif et même de déplacé (le mot est de Maman) dans cette attitude dut lui sembler très tôt insupportable* (H.Bazin, Qui j'ose aimer, 20).

Графомарковану функцію, що співвідноситься з синтаксичним принципом пунктуації, круглі дужки виконують, виділяючи авторські ремарки у драматичних творах. При цьому слова в дужках, як правило, пишуться курсивом. У художній прозі речення, взяті у дужки, використовуються для авторських зауважень, в яких коментується мова героя, його інтонація, слова, жести:

- *Ah ! Jésus (signe de croix et baiser de pouce)* (J.Charles, Le rire en herbe, 59).

В аналогічній функції виступають дужки щодо оформлення слів іншомовного походження, коли в них міститься, зазвичай, пояснення або дефініція незнайомого слова, приміром:

*Clown (bouffon de cirque)...*

Цей знак є необхідним при вказівці на джерело цитати:

« *L'eau est au monde ce que le sang est à notre corps* » (Léonard de Vinci) (Le Monde 2, 2004, № 10).

У словниках, довідковій та науковій літературі пунктограма застосовуються для оформлення посилань. У тлумачних, етимологічних словниках у круглих дужках вказується час фіксації слова у мові, даються короткі відомості щодо його семантики, граматичні характеристики, визначається його походження та утворення.

**Mécaniser**, v. tr. (XVI<sup>e</sup> s., du rad. de mécanique, et suff. *iser*, cit.) [ Robert].

Традиційно в круглих дужках вказуються роки життя: дата народження і смерті, фіксуємо: *Victor Hugo (1802-1885)*.

Звернемо увагу на можливість функціонування досліджуваного знака у вигляді одного елемента. У такий спосіб, коли кожна складова частина переліку відокремлюється цифрою або буквою, то ці цифри, букви оформлюються закриваючою дужкою:

1)...	a)...
2)...	в)....

Квадратні дужки як різновид круглих також слугують графічним засобом виділення, але мають свої особливості у використанні. Зазвичай, у квадратні дужки береться пояснення наведеної цитати, яке робить той, хто цитує. Цей прийом широко застосовується для розмежування власне цитати і висловлювання того, хто її цитує, оскільки вживання круглих дужок засвідчило б про відступи самого автора цитати. Таким чином, квадратні дужки виявляються знаком ще більшого відступу від основного тексту порівняно з круглими.

« *...Je la lus [l'histoire de la Esmeralda], la relus et la lus encore une autre fois...* » (R.Queneau, Bâtons, chiffres et lettres, 184).

За традицією у квадратні дужки беруться транскрибовані частини тексту, позначені за допомогою фонетичного алфавіту. Наприклад:

*usine [yzin]*.

Якщо автор, який публікує той чи інший текст або відтворює певний уривок, вважає його сумнівним, помилковим, то варто ужити латинський термін *sic*, який береться у квадратні дужки і пишеться курсивом:

*La forêt est rejointe au jardin par une exploration [sic] de fleurs.*

*A bord danses et comédies très amusantes donné [sic] par les marins.*

На завершення зазначимо, що слово *parenthèse* є синонімічним до *remarque*. А тому дужки можна розглядати не тільки як видільний пунктуаційний знак, але й як ідеограму, яка вказує на те, що сегмент, який знаходиться в дужках, носить характер примітки, зауваження, додаткової інформації тощо.

### **Висновки до третього розділу**

Керуючись уже існуючими класифікаціями пунктуаційних знаків, зроблено спробу описати їх характеристики, враховуючи форму, комбінаторику, позицію в тексті та в реченні, функціональне навантаження. В результаті дослідження спостережено існування певного алфавіту міжслівних нелітерних знаків.

Відомо, що система міжслівних нелітерних знаків французької графіки володіє незначною кількістю засобів і вони мають інтернаціональний характер. Попри те, що набір даних графічних символів такий самий, як і у будь-якій іншій індоєвропейській мові, однак, перерозподіл функцій між ними дещо різниться.

Специфіка пунктуаційної системи французької мови полягає в тому, що вона рухається у напрямку делімітації тих зон, у яких відсутність знаків призведе до нерозуміння, двозначності. Таким чином, основна функція нелітерних знаків – прояснити зміст усього висловлювання, оптимізувати сприйняття, тобто забезпечити його адекватне розуміння.

В дослідженні розглянуто функціональне навантаження інтервалу не лише на орфографічному рівні (як знака середини слова), але й досліджено

функціональні характеристики знаків, що утворюють з ним ідеографічний ряд: інтервал, абзац, поля.

З'ясовано, що абзацне членування тексту пов'язане з різними рівнями мови: графічним, структурно-семантичним, ритмомелодійним, стилістичним тощо. Поля, як різновид інтервалу, завершують графічне оформлення висловлювання, сприяють кращому засвоєнню інформації, забезпечують виразність тексту. Отже, інтервал у будь-яких виявах (абзац, поля) є графічним засобом організації написаного.

Призначення нелітерних міжслівних знаків полягає у поділі цілого тексту на частини, щоб уможливити представлення тексту не як аморфну масу символів, а у вигляді одиниць, що швидко й чітко розрізняються зором. Дослідження показало, що нелітерні міжслівні знаки оформлюють сегменти різних видів. Вони маркують слово, частини речення, окремі речення, групу речень тощо. Одні знаки обслуговують всі види сегментів, інші – лише деякі з них. Універсальними є двосторонні знаки (лапки, дужки) та знаки, що не орієнтовані за формою в певному напрямку (три крапки, тире). Такі графічні одиниці оформлюють сегменти всіх видів, а наприклад, кома, крапка з комою спостерігаються лише в одному виді сегмента і маркують тільки частини речення.

Крім цього, пунктуація, в лінгвістичному розумінні є засобом перетворення мовних одиниць у писемну мову. Внаслідок цієї особливості знаки пунктуації “наповнюються” різним змістом, корелюючи з семантикою, синтаксисом, стилістикою та інтонацією звукової мови.

У процесі дослідження було встановлено, що міжслівні нелітерні знаки французької орфографії виконують фонетичну, графомарковану, змісторозрізнявальну, прагматичну функції, які співвідносяться з відповідними принципами пунктуаційної системи. Аналіз матеріалу стверджує, що домінуючою функцією розділових односторонніх нелітерних знаків кінця речення (крапки, знака питання та знака оклику) виступає графомаркована функція, яка корелює з синтаксичним принципом пунктуації. Основною

функцією розділових односторонніх нелітерних знаків середини речення (крапки з комою, двокрапки та коми), а також видільних двосторонніх знаків (тире, лапок, дужок, подвійної коми) є розрізнявальна функція, яка корелює з семантичним принципом пунктуації.

Крім цього, досліджувані знаки можна розглядати як ідеограми, тобто повноцінні лінгвістичні знаки, що мають означуване та означуюче, які конкретизуються залежно від контексту.

Варто відзначити широкі комбінаторні можливості французьких пунктограм. Вони легко вступають у комбінації один із одним. Так, часто спостерігається поєднання трьох крапок і знака оклику, трьох крапок і знака питання, знака оклику та дужок тощо.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок про поліфункціональність міжслівних нелітерних знаків французької орфографії.

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В історії суспільної комунікації створення письма залишається одним із найголовніших досягнень. Письмо – це знакова система фіксації мови, яка за допомогою графічних елементів може передавати мовленнєву інформацію на відстані й фіксувати її у просторі та часі. Систему письма становлять інвентар накреслених знаків і правила їх функціонування. Кожен знак може розглядатися як певний елемент цієї системи, тобто як абстрактна, багато разів повторювана в текстах одиниця – графема. У структуру сучасного французького письма входять основні графеми, що представлені буквами алфавіту, та допоміжні – нелітерні знаки, що використовуються для графічної організації написаного.

Нелітерні знаки – це система загальнообов'язкових графічних позаалфавітних елементів, що є додатковими до букв знаками письма даної мови. До нелітерних знаків французької мови ми відносимо інтерлітери – дефіс, апостроф, інтервал, діакритичні знаки, а також знаки пунктуації як допоміжні графеми, що слугують для членування писемного тексту. Нелітерні знаки, як і букви алфавіту, представляють собою важливу частину графічної системи, прийнятої для цієї мови й обслуговують ті сторони писемної мови, які не можуть бути виражені буквами відповідно до існуючих правил орфографії та пунктуації.

Нелітерні графеми французької орфографії, як правило, не мають безпосередніх фонетичних відповідників, проте вони корелюють зі звуковою мовою. Так, акут указує на закритість фонем *e*: *é* – [e], гравіс – на відкритість звука *e*: *è* – [ɛ], седій позначає фонему [s], дефіс може набувати фонетичного оформлення, коли він стоїть між двома цифрами чи словами, які вказують на кількісні, просторові чи часові межі. Пунктограми позначають паузи різної довготи, особливості інтонації речень залежно від комунікативного типу.

Досліджувані одиниці – графічно своєрідні і вирізняються своїм зображенням та розташуванням. На рівні графів вони представлені найпростішими знаками та їх комбінаціями – крапкою, рисою, вигнутим штрихом. У процесі дослідження було з'ясовано, що ці графеми можуть утворювати ряди знаків. Найпростіший графічний знак французької графіки крапка (.) є конструктивним елементом літер “i” та “j”, утворює нарядковий знак трема (“”), має пунктуаційне значення, входить до складу інших пунктуаційних знаків: двокрапки (:), три крапки (...), ряду крапок (.....), крапки з комою (;), знака оклику (!), знака питання (?), використовується у фонетичній транскрипції. Рискою описуються такі нелітерні знаки французького письма, як дефіс (-), тире (–), акут (´), гравіс (˘), циркумфлекс (ˆ), лапки (« »). За допомогою вигнутого штриха можна зобразити кому (,), апостроф (’), підрядковий діакритичний знак седій (ç), графічний атрибут великої літери Q тощо. Інтервал, який не має ніякого графічного позначення, утворює ряд із абзацем та полями сторінки. Нелітерні знаки, поєднуючись один із одним, реалізують властивості варіантності та високий комбінаторний потенціал одиниць писемної мови.

Нелітерні знаки французької орфографії беруть участь в оформленні букви (діакритичні знаки), слова (дефіс, апостроф, інтервал), міжслівного простору (пунктограми, абзац, поля сторінки). Зазвичай, нелітерні знаки з буквою визначаються як графічні елементи, що змінюють звучання букви, яку вони супроводжують, тобто, основна функція цих графем – фонографічна. Було доведено, що вони виступають графемами французького письма, оскільки часто виконують розрізнявальну роль на графематичному рівні (*la – là*).

Інтерлітери є графічним засобом поділу слова на окремі частини з метою їх семантичного об’єднання, що функціонують здебільшого на орфографічному та лексичному рівнях. Дослідження засвідчило, що такі одиниці є орфограмами французької орфографічної системи.

Міжслівні нелітерні знаки використовуються для графічного оформлення написаного, реалізуються як делімітатори на синтаксичному рівні. Отже, нелітерні графеми французької графіки функціонують на різних рівнях мовної структури: графічному, фонетичному, лексичному, синтаксичному тощо, у результаті чого вони набувають характеристик фонограм, орфограм, морфограм, семограм. Таким чином, це – значущі одиниці французької графічної системи.

Попри те, що нелітерні знаки є одиницями графічного рівня і не мають, як правило, звукового аналога, вони виконують ряд важливих функцій у французькій писемній мові. Функціональний аналіз показав, що нелітерні знаки французької орфографії – це поліфункціональні графічні одиниці, які здійснюють такі основні функції: фонографічну, змісторозрізнявальну, графомарковану, прагматичну тощо.

Фонографічна функція полягає в тому, що досліджувані одиниці здатні відображати фонетичну варіантність деяких слів, виразів, указувати на фонетичний відповідник, до складу якого входить нелітерний знак (діакритики), впливати на фонетичну форму слова (інтерлітери) або оформлювати інтонаційно синтаксичні конструкції (пунктограми).

Змісторозрізнявальна функція виявляється в можливості нелітерних знаків диференціювати на письмі омоніми-омофони. За допомогою цієї характеристики відбувається диференціація лексико-семантичного значення та/або граматичних форм. Щодо пунктуаційних знаків, то вони здійснюють змісторозрізнявальну (диференційну) функцію в умовах контексту, коли заданий зміст може бути реалізований лише з опорою на ці знаки. Міжслівні знаки допомагають тому, хто пише (адже він не володіє іншими засобами виділення), передати тонкі семантичні відтінки, підкреслити їх значущість та виразність.

Реалізація графомаркованої функції обмежується створенням графічного образу слова, коли досліджувані одиниці виступають невід'ємним атрибутом лексичної одиниці. Крім цього, названа функція реалізується на синтаксичному



рівні, оскільки нелітерні знаки виступають показником структурного членування писемної мови, що забезпечує сучасній пунктуації стабільність та обов'язковість.

Результати дослідження стверджують, що в процесі функціонування нелітерні знаки можуть використовуватись для реалізації прагматичної функції, що є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Здійснюючи інтенцію повідомлення, прагматичний аспект передбачає вплив на адресата, створення в нього особливого враження від прочитаного. Прагматичний вияв нелітерних знаків відбувається при зоровому сприйнятті тексту, як правило, це – використання знаків у лексемах з порушенням норми та запозичення.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Амирова Т.А.* К истории и теории графемики. – М.: Наука, 1977. – 191 с.
2. *Амирова Т.А.* Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка. – М.: Наука, 1985. – 286 с.
3. *Амирова Т.А.* Очерки по истории лингвистики. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
4. *Арапов М.В.* Система знаков препинания в русском языке (Синтаксис знаков препинания) // Труды III Всесоюзной конференции по информационно-поисковым системам. – Т. 2. Семантические проблемы автоматизированной обработки информации. – М.: Высшая школа, 1967. – С. 52-64.
5. *Багушевич Д.Г.* Единица, функция, уровень // К проблеме классификации единиц языка. – Минск: Высшая школа, 1985. – С. 36-39.
6. *Балинская В.И.* Графика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1964. – 354 с.
7. *Балинская В.И.* Орфография современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1967. – 327 с.
8. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
9. *Барулина Н.Н.* Роль знаков препинания при актуализации высказывания // Русский язык в школе. – 1982. – №3. – С. 90-91.
10. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
11. *Блумфилд Л.* Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.
12. *Богомолова О.И.* Современный французский язык. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1948. – С. 409-421.
13. *Бодуэн де Куртенэ И.А.* Избранные труды по общему языкознанию. – М.: АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 222-238.
14. *Будагов Р.А.* Язык, история и современность. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1971. – 299 с.
15. *Букчина Б.З.* Письма об орфографии. – М.: Наука, 1969. – 135 с.

16. *Булax М.И.* Принципы употребления пунктуации в рукописной книге // Филологические науки. – 1987. – № 4. – С. 52-56.
17. *Булич С.* Интерпункция // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – СПб.: Изд-во С.-петерб. ун-та, 1968. – Т. 19. – С. 234.
18. *Буслаев Ф.И.* Историческая грамматика русского языка. – М.: Прогресс, 1959. – 623 с.
19. *Валгина Н.С.* Знаки препинания... зачем они? // Русская речь. – М.: Наука, 1986. – №5. – С. 60-65.
20. *Валгина Н.С.* Принципы русской пунктуации. – М.: Книга, 1972. – 70 с.
21. *Валгина Н.С., Светлышева В.Н.* Орфография и пунктуация. – М.: Высшая школа, 1996. – 336 с.
22. *Вахек Й.* Лингвистический словарь Пражской школы. – М.: Прогресс, 1964. – 350 с.
23. *Вахек Й.* К проблеме письменного языка // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – 327 с.
24. *Вахек Й.* Письменный язык и печатный язык // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 535-543.
25. *Веденина Л.Г.* Пунктуация французского языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 168 с.
26. *Веденина Л.Г.* Особенности современной французской пунктуации // Иностранные языки в школе – 1978. – № 5. – С. 107-110.
27. *Веденина Л.Г.* Французское предложение в речи. – М.: Высшая школа, 1991. – 187 с.
28. *Виноградов В.В.* Основные вопросы синтаксиса предложения (На материале русского языка) // Вопросы грамматического строя. – Л.: АН СССР, 1955. – С. 389-435.
29. *Винокур Г.О.* Орфография как проблема истории языка // Избранные работы по русскому языку. М.: Высшая школа, 1959. – С. 463-467.

30. *Волков А.А.* Грамматология. Семиотика письменной речи. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 175 с.
31. *Волков А.А.* Письмо и звучащая речь // Вопросы языкознания. – 1983. – №1. – С. 83-90.
32. *Волоцкая З.М., Молошная Т.Н. и др.* Опыт описания русского языка в его письменной форме. – М.: Просвещение, 1964. – С. 46-53.
33. *Гак В.Г.* Орфография в свете структурного анализа // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Высшая школа, 1962. – С. 207-221.
34. *Гак В.Г.* Французская орфография. – М.: Просвещение, 1985. – 240 с.
35. *Гак В.Г.* Сравнительная типология французского и русского языков. – М.: Просвещение, 1989. – 288 с.
36. *Ганцкая Т.* От буквы к звуку. – М.: Высшая школа, 1960. – 64 с.
37. *Ганишина К.А.* Орфография и обучение письму // Методика преподавания французского языка. – М.: Просвещение, 1946. – С. 175-187.
38. *Ганишина К.А., Петерсон М.Н.* Современный французский язык. – М.: Высшая школа, 1947. – 207 с.
39. *Гвоздев А.Н.* Вопросы современной орфографии и методика ее преподавания. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1950. – 200 с.
40. *Гвоздев А.Н.* Избранные работы по орфографии и фонетике. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1963. – 284 с.
41. *Гвоздев А.Н.* Современный русский литературный язык. – М.: Просвещение, 1968. – 342 с.
42. *Гельб И.* Опыт изучения письма. – М.: Высшая школа, 1982. – 366 с.
43. *Гиляревский Р.С., Гривнин В.С.* Определитель языков мира по письменностям. – М.: Просвещение, 1964. – С. 157-189.
44. *Головин Б.Н.* Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1977. – 310 с.
45. *Дмитриев Б.А.* Справочник по пунктуации. – Омск: Изд-во Омск. ун-та, 1962. – 57 с.

46. *Добиаиш-Рождественская О.А.* История письма в средние века. – М.: Книга, 1987. – 317 с.
47. *Доровских Л.В.* Возникновение и развитие письма. – Свердловск: Изд-во Свердл. ун-та, 1988. – 89 с.
48. *Дресслер В.У.* Против неоднозначности термина “функция” в “функциональных” грамматиках // Вопросы языкознания. – 1990. – №2. – С. 57-63.
49. *Дьяконов И.М.* О письменности. // Дирингер Д. Алфавит. – М.: Просвещение, 1963. – С. 457-470.
50. *Єрмоленко Л.Ю.* Піктограми як засіб інтернаціоналізації лексики // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий центр Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 1999. – С. 109-113.
51. *Журавлев В.К.* Письмо и его происхождение // Русская речь. – М.: Наука, 1973. – №3. – С. 106-114.
52. *Журавлев В.К.* Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. – М.: Высшая школа, 1982. – 350 с.
53. *Зализняк А.А.* О понятии графемы. М.: Просвещение, 1979. – С. 43-58.
54. *Звегинцев В.А.* Очерки по общему языкознанию. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1962. – 394 с.
55. *Зиндер Л.Р.* Очерк общей теории письма. – Л.: Наука, 1987. – 109 с.
56. *Иванова В.Ф.* История и принципы русской пунктуации. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1962. – 62 с.
57. *Иванова В.Ф.* Современная русская орфография. – М.: Высшая школа, 1991. – 190 с.
58. *Иванова В.Ф.* Принципы русской орфографии. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1977. – 230 с.
59. *Иванова В.Ф., Ветлицкий В.Г.* Современное русское письмо. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.

60. *Илья Л.И.* Синтаксис современного французского языка. – М.: Просвещение, 1962. – 384 с.
61. *Истрин В.А.* Возникновение и развитие письма. – М.: Наука, 1965. – 599 с.
62. *Катагощина Н.А.* О современном французском произношении. – М.: Высшая школа, 1974. – 112 с.
63. *Катагощина Н.А.* История французского языка. – 2-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1976. – 319 с.
64. *Кацнельсон С.Д.* Языковая типология и языковое мышление. – Л.: Наука, 1976. – 216 с.
65. *Классовский В.* Знаки препинания в пяти важнейших языках. – СПб: Изд-во С.-петерб. ун-та, 1869. – С. 59-62.
66. *Колишанский Г.В.* Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 78 с.
67. *Колишанский Г.В.* Коммуникативная функция и структура языка. – Л.: Наука, 1984. – 173 с.
68. *Кондратьева О.И.* К вопросу о функциональном употреблении запятой во французской научной литературе // Иностранные языки в высшей школе. – 1987. – Вып. 19. – С. 85-91.
69. *Кравченко А.В.* Классификация знаков и проблема взаимосвязи языка и знания // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1999. – С. 3-12.
70. *Критська В.* Теоретичні засади пунктуації // Українське мовознавство. – Київ: Київський університет. – 2003. – №25. – С. 94-98.
71. *Круглова В.П.* Учебное пособие по развитию навыков французской орфографии. – Минск: Вышэйшая школа, 1976. – 128 с.
72. *Крючков Г.Г.* Системность значимых единиц современного письма: Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.05. – К.: КГУ, 1987. – 46 с.
73. *Крючков Г.Г.* Современная орфография французского языка. – К.: Вища школа, 1987. – 184 с.

74. *Крючков Г.Г.* Універсальність французької графіки // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. КНУ. – К.: Логос. – 2001. – Спеціальний випуск. – С. 199-202.

75. *Крючков Г.Г.* Графічні чинники піктографічних орфограм французької мови // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. КНУ. – К.: Логос. – 2002. – С. 259-263.

76. *Крючков Г.Г., Єрмоленко Л.Ю.* Характерні функції ілетрограм сучасної французької мови // Вісник іноземна філологія. – Київ: Київський університет. – 2002. – Вип. 30. – С. 35-37.

77. *Крючков Г.Г.* Орфографіка сучасної французької мови // Наукові записки. КНУ ім. Т.Шевченка. – Т.ХІІІ. – Інститут філології. – Київ: КПДВ Педагогіка. – 2004. – С. 148-159.

78. *Кузьмина С.М.* Теория русской орфографии. – М.: Наука, 1981. – 265 с.

79. *Лабенко О.А.* Орфографічні особливості омонімів сучасної французької мови: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.05. – Київ, 2003. – 172 с.

80. *Лабенко О.А.* Орфографічні засоби диференціації омофонів у французькій мові // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. ст. – К.: ВЦ КДЛУ. – 2001. – Вип. 5. – С. 116-129.

81. *Лабенко О.А.* Нелітерні графічні засоби диференціації омофонів у французькій мові // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. КНУ. – К.: Логос. – 2003. – Вип. 9. – С. 154-158.

82. *Лекант П.А.* Современный русский литературный язык. – М.: Высшая школа, 1988. – 415 с.

83. *Леонтьев А.* Некоторые вопросы лингвистической теории письма // Вопросы общего языкознания. – М., 1964. – С. 70-79.

84. *Лосева Л.М.* К изучению межфразовой связи // Русский язык в школе. – 1967. – №1. – С. 89-94.

85. *Лосева Л.М.* Как строится текст. – М.: Просвещение, 1980. – 93 с.

86. *Мазниченко В.М.* Орфографічні особливості українських антропонімів у французькій мові // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. – Іноземна філологія. – К., 2000. – Вип. 29. – С. 13-15.

87. *Мазниченко В.М.* Практична транскрипція як засіб передачі українських онімів французькою мовою // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. – Іноземна філологія. – К., 2000. – Вип. 32. – С. 47-50.

88. *Макарова Р.В.* Понятие графики и графемы // Система и уровни языка. – М.: Высшая школа, 1969. – С. 78-89.

89. *Марков Ю.П.* Функциональный подход в современном научном познании. – Новосибирск: Наука, 1982. – С. 14-23.

90. *Маслов Ю.С.* Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1987. – 326 с.

91. *Матусевич М.И.* Орфография // Введение в общую фонетику. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1959. – С. 120-135.

92. *Мельников Г.П.* Способы обеспечения распознаваемости текущей письменной речи. М.: Высшая школа, 1973. – С. 15-19.

93. *Мечковская Н.Б.* Социальная лингвистика. – М.: Аспект. Прогресс, 1996. – 207 с.

94. *Моисеев А.И.* Система знаков препинания в русском языке // Русский язык в школе. – 1981. – №6. – С. 65-68.

95. *Моисеев А.И.* Письмо и язык // Вопросы языкознания. – 1983. – №6. – С. 68-72.

96. *Моисеев А.И.* Звуки и буквы, буквы и цифры... – М.: Просвещение, 1987. – С. 189-191.

97. *Моисеев А.И.* Из истории пунктуации: молчанка – черта – черточка – тире // Русская речь. – 1989. – №1. – С. 55-58.

98. *Мотиш В.К.* К вопросу об отношении между устным и письменным языком // Вопросы языкознания. – 1963. – №1. – С. 90-95.

99. *Надточій О.Д.* Структурний аналіз сучасної орфографічної системи української та російської мов. – Київ: Логос, 1998. – 237 с.



100. *Николаева Т.М.* Что же такое графема? // Науч. докл. высш. шк. – Филологические науки. М., 1965. – №3. – С. 130-134.

101. *Николаева Т.М.* Письменная речь и специфика ее изучения // Филологические науки. М., 1961. – № 3. – С. 78-86.

102. *Николаева Т.М.* О соотношении сегментных указателей и суперсегментных языковых средств (выбор интонации при чтении) // Вопросы языкознания. М., 1968. – №6. – С. 49-57.

103. *Новикова А.В.* Функциональные особенности суб- и супраграфемных знаков современной системы французского языка: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.05. – Киев, 1990. – 140с.

104. *Новикова А.В.* Фонографическая и смыслоразличительная функция надстрочных знаков во французской орфографии (на примере ассент aigu) // Метод. рекоменд. по совершенствованию ускоренного обучения в высшей школе. – Киев: Киевск. ун-т, 1985. – С. 35-37.

105. *Новикова А.В.* Особенности функционирования надстрочных знаков современного французского языка в прагматическом плане // Функциональные и семантические корреляции языковых единиц: Сб. тез. – Киев: Киевск. ун-т, 1990. – С. 193.

106. *Олійник Н.В.* Функціональне навантаження афонограм у синтагматичній підсистемі французької мови. // Вісник Київського національного університету. – Серія Філологія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – Том 7, №1. – С. 203-208.

107. *Олійник Н.В.* Афонограми як орфографічний засіб диференціації слів-омофонів у французькій мові // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 14. – Кн. 2. – С. 76-79.

108. *Орехова Н.Н.* Пунктуация и письмо. – Ижевск, Изд-во Ижевск. ун-та, 2000. – 214 с.

109. *Павленко Н.А.* История письма. – Минск: Вышэйшая школа, 1987. – 239 с.

110. *Пешковский А.М.* Роль выразительного чтения в обучении знакам препинания. Избранные труды. – М.: Прогресс, 1952. – С. 47-69.
111. *Пешковский А.М.* Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
112. *Поспелов Н.С.* Об основах пунктуации в русском языке // Русский язык в школе. – М., 1936. – №2. – С. 71-78.
113. *Реферовская Е.А.* Синтаксис современного французского языка (Сложное предложение). – Л.: Наука, 1969. – 176 с.
114. *Реформатский А.А.* О перекодировании и трансформации коммуникативных систем // Исследования по структурной типологии. – М.: Наука, 1963. – С. 211-240.
115. *Реформатский А.А.* Письмо // Введение в языкознание. – М.: Прогресс, 1967. – С. 348-381.
116. *Реформатский А.А.* Лингвистика и поэтика // Семиотика печатного текста. Техническая редакция книги. – М.: Наука, 1987. – С. 172-174.
117. *Рождественский Ю.В.* Лекции по общему языкознанию. – М.: Высшая школа, 1990. – 380 с.
118. *Розенталь Д.Э., Теленкова М.А.* Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – 543 с.
119. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. – 327 с.
120. *Сибірцева Л.Д.* До питання про семантичну структуру абзаців // Актуальні проблеми романо-германського мовознавства та методики викладання іноземних мов. – К.: Вища школа, 1980. – С. 28-34.
121. *Сильман Т.И.* О структуре абзаца // Филологические науки. – 1961. – №4. – С. 106-116.
122. *Ситдикова І.В.* Орфографічні особливості неонімів мови французької реклами. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. / Київськ. нац. ун-т. – К., 1998. – 16 с.

123. *Ситдикова І.В.* Прагматична маркованість графем у мові французької реклами // Наукові праці молодих вчених та студентів: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 1997. – Ч. 2. – С. 91-92.

124. *Ситдикова І.В.* Реклама як засіб поповнення французької мови запозиченнями // Тези доповідей наукових конференцій викладачів, аспірантів та студентів факультету іноземної філології.– К.: Видавничий центр КНЛУ, 1997. – С. 100-101.

125. *Скрелина Л.М., Становая Л.А.* История французского языка. – М.: Высшая школа, 2001. – 463 с.

126. *Соколов Н.Н.* Письмо вчера, сегодня, завтра. – М.: Просвещение, 1989. – 141 с.

127. *Солнцев В.М.* Язык как системное структурное образование. – М.: Просвещение, 1971. – 341 с.

128. *Солнцев В.М.* Язык и письмо // Вместо предисловия к книге Т.А. Амировой “Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка”. – М.: Наука, 1985. – С. 3-17.

129. *Сосюр Ф.* Курс загальної лінгвістики. – Київ: Основи, 1998. – 324 с.

130. *Станіслав О.В.* Особливості ілетрограм дефіс / тире у французькій орфографічній системі // Філологічні студії: Науковий часопис. – Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2003. – №2 (22). – С. 77-81.

131. *Станіслав О.В.* Функціональні характеристики коми / апострофа у французькій орфографії // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий центр Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2003. – Вип. 9. – С. 300-303.

132. *Станіслав О.В.* Функціональні характеристики крапки, як графічного знаку, у французькій орфографії // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – Вип. 9. – С. 349-354.

133. *Станіслав О.В.* Графічні особливості нелітерних знаків французької орфографії та їх функції // Мовні і концептуальні картини

світу: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 14. – Кн. 2. – С. 158-161.

134. *Станіслав О.В.* Функції діакритичних знаків як нелітерних графем французької орфографії // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Серія Філологічні науки. – Луцьк: РВВ “Вежа” ВДУ імені Лесі Українки, 2004. – №3. – С. 107-111.

135. *Станіслав О.В.* Прагматичний аспект використання нелітерних знаків французької орфографії // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 138-141.

136. *Станіслав О.В.* Теоретичні засади пунктуаційної системи французької писемної мови // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Серія Філологічні науки. – Луцьк: РВВ “Вежа” ВДУ імені Лесі Українки, 2005. – №4 – С. 90-94.

137. *Тищенко К.М.* Лінгвістичний знак як єдність знаків мови і мовлення // Мовознавство. – Київ: Наукова думка, 1980. – №1. – С. 30-34.

138. *Тураева З.Я.* Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. – 126 с.

139. *Уфимцева А.А.* Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206 с.

140. *Уфимцева А.А.* Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – 354 с.

141. *Фигуровский И.А.* Введение в общее языкознание. – М.: Просвещение, 1969. – 232 с.

142. *Федченко Е.Д.* Фонетико-графические и семантические особенности англицизмов в современном французском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.05. – Киев, 1990. – 23 с.

143. *Федченко Е.Д.* Новые варианты англо-американских заимствований в современном французском языке // Лексико-грамматические исследования в романских и германских языках. – К.: Киевск. гос. ун-т имени Т.Г.Шевченко, 1989. – С. 124-128.

144. *Фридрих Й.* История письма. – М.: Наука, 1979. – 463 с.

145. *Хмелевская Е.С., Козырева Т.Г.* Современный русский язык: Графика. Орфография. – Минск: Вышэйшая школа, 1981. – 175 с.
146. *Шапиро А.Б.* Основы русской пунктуации. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 395 с.
147. *Шапиро А.Б.* Современный русский язык. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1966. – 296 с.
148. *Шварцкопф Б.С.* Современная русская пунктуация: система и ее функционирование. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
149. *Шварцкопф Б.С.* О параметрах кодификации пунктуационной нормы // Язык: система и функционирование. – М.: Наука, 1988. – С. 69-90.
150. *Шведова Н.Ю.* Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М.: Изд-во АН СССР, 1970. – С. 14-23.
151. *Шигаревская Н.А.* О принципах французской пунктуации // Романское и германское языкознание. – Минск. – 1976 – Вып. 6. – С. 80-87.
152. *Шигаревская Н.А.* Графика и орфография // Теоретическая фонетика французского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – С. 234-239.
153. *Шигаревская Н.А.* Основы французской пунктуации. – М.: Просвещение, 1975. – 110 с.
154. *Шигаревская Н.А.* Новое в современном французском синтаксисе. – М.: Просвещение, 1977. – 103 с.
155. *Шигаревская Н.А.* Очерки по синтаксису современной французской разговорной речи. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1970. – 216 с.
156. *Шубина Н.Л.* Пунктуация как объект лингвистического исследования // Русский язык в школе. – 1997. – №3. – С. 82-88.
157. *Щерба Л.В.* Правила алфавита и орфография // Фонетика французского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1953. – С. 135-164.
158. *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
159. *Щерба Л.В.* Теория русского письма. – Л.: Наука, 1983. – 133 с.

160. *Щетинкин В.Е.* Вариантность во французской орфографии // Германское и романское языкознание. – Новосибирск. – 1968. – Вып. 25. – С. 97-109.
161. *Юньев В.И.* О соотношении устной и письменной форм языка // Иностранные языки в школе. – 1966. – № 2. – С. 16-24.
162. *Янакиев М.* Основы теории орфографии // Вопросы языкознания. – 1963. – №5. – С. 48-57.
163. *Янакиев М.* Теория орфографии и речь // Вопросы языкознания. – 1964. – №1. – С. 61-74.
164. *Anis J.* Le signifiant graphique. – P.: Larousse, 1983. – 127 p.
165. *Blanche-Benveniste Cl., Chervel A.* L'orthographe. – P.: Mospéro, 1969. – 236 p.
166. *Bled E. et Bled O.* Cours supérieur d'orthographe. Cycle d'observation. – P.: Hachette, 1963. – 282 p.
167. *Bled E., Bled O.* Premières leçons d'orthographe. Cours élémentaire. – P.: Hachette, 1991. – 128 p.
168. *Bled E., Bled O.* Cours d'orthographe. Cours élémentaire et moyen. – P.: Hachette, 1991. – 160 p.
169. *Brun J., Doppagne A.* La ponctuation et l'art d'écrire. – P.-Bruxelles: Baude, 1957. – 240 p.
170. *Burney P.* L'orthographe. – P.: PUF, 1967. – 126 p.
171. *Castellani J.-P., Liber C.* Orthographe. – P.: Nathan, 1989. – 239 p.
172. *Catach N.* La structure de l'orthographe française // La Recherche. – 1973. – №39. – P. 949-954.
173. *Catach N.* L'orthographe. P.: PUF, 1978. – 127 p.
174. *Catach N.* Le graphème // Pratique. – 1979. – №25. – P. 21-32.
175. *Catach N.* Orthographe et lexicographie. P.: Nathan, 1981. – 350 p.
176. *Catach N.* L'orthographe française. Traité théorique et pratique. – P.: Nathan, 1986. – 334 p.
177. *Chigarevskaja N.* Traité de phonétique française. – 2-e éd. M.: Ed. du Progrès, 1973. – P. 15-19.

178. *Chigarevskaia N.* Précis d'histoire de la langue française. – Л.: Просвещение, 1974. – 287 p.
179. *Cohen M.* Ecriture et orthographe // Etudes de linguistique appliquée. – 1972. – № 8. – P. 63-67.
180. *Cohen M.* Histoire d'une langue, le français. – P.: Larousse, 1973. – 514 p.
181. *Damourette J.* Traité de ponctuation moderne. – P.: Larousse, 1939. – 144 p.
182. *Dauzat A.* La réforme de l'orthographe. Un projet de conciliation // Le Français moderne. – 1953. – №1. – P. 37-48.
183. *Doppagne A.* La bonne ponctuation : clarté, précision, efficacité de vos phrases. – P.-Gembloux: Editions Duculot, 1984. – 112 p.
184. *Dubois J.* Grammaire structurale du français. – P.: Larousse, 1969. – 356 p.
185. *Duprez D. et Legris M.* Orthographe. Cours pratique. – P.: Larousse, 1976. – 96 p.
186. *Frutiger A.* L'homme et ses signes (signes, symboles, signaux). – P.: Edition original: Der Mensch und seine Zeichen, 2004. – P. 185-190.
187. *Gaillard P.* Les clés de l'orthographe. Théorie et pratique de l'orthographe grammaticale et de l'orthographe d'usage. – P.: Hachette, 1956. – 104 p.
188. *Gak V. G.* L'orthographe du français. Essai de description théorique et pratique. – P.: Larousse, 1976. – 318 p.
189. *Galichet G.* Le français moderne. Structure et fonctionnement. – P.: PUF, 1975. – P. 25-34.
190. *Gelb I.* Pour une théorie de l'écriture. – P.: Larousse, 1973. – 305 p.
191. *Gouriou C.* Mémento typographique. – P.: Hachette, 1961. – P. 48-54.
192. *Grevisse M.* Code de l'orthographe française. – P.-Bruxelles: Baude, 1952. – 248 p.
193. *Guion J.* L'institution orthographe. A quoi sert l'orthographe? A quoi sert son enseignement? – P.: Le Centurion, 1974. – 203 p.

194. *Guion J.* A propos de la crise de l'orthographe // Langue française . – 1973. – №20. – P. 111-118.
195. *Hořejši V.* Les graphonèmes français et leurs parties composantes // Etudes de linguistique appliquée. – 1972. – №8. – P. 10-17.
196. *Jaffré J.-P.* Le traitement élémentaire de l'orthographe: les procédures graphiques // Langue française. – 1992. – №95. – P. 27-48.
197. *Leconte J., Cibois Ph.* Que vive l'orthographe! – P.: Seuil, 1989. – 184p.
198. *Lyons J.* Linguistique générale. – P.: Larousse, 1970. – 382 p.
199. *Maistre M.* Pour ou contre l'orthographe? – P.: PUF, 1974. – 215 p.
200. *Marouzeau J.* Précis de stylistique française. – P.: Masson et C<sup>ie</sup>, Editeurs, 1950. – 223 p.
201. *Martinet A.* Une graphie phonologique à l'école // Etudes de linguistique appliquée. – 1972. – №8. – P. 27-36.
202. *Martinet A.* Eléments de linguistique générale. – P.: Armand Colin, 1995. – 221 p.
203. *Richer E.* Français parlé, français écrit. – P.: Bruges, 1964. – 197 p.
204. *Sauvageot A.* Français écrit, français parlé. – P.: Larousse, 1962. – 233 p.
205. *Sensine H.* La ponctuation en français. – P.: Payot, 1930. – P. 10-18.
206. *Sève A., Perrot J.* Ortho vert : Dictionnaire orthographique et grammatical. – P.: Larousse, 1976. – 638 p.
207. Structure de l'orthographe française: Actes du Colloque international. – P.: Didier, 1974. – 205 p.
208. *Thimonnier R.* Le Système graphique du français. – P.: Plon, 1967. – 408 p.
209. *Thimonnier R.* Code orthographique et grammatical. – P.: Plon, 1974. – 320 p.
210. *Thimonnier R., Desmeuzes.* Les 30 problèmes de l'orthographe. – P.: Nouvelles Editions Marabout, 1984. – P. 21-23.
211. *Vincenot C.* Précis de grammaire logique. – P.: Honoré Champion, 1998. – 1208 p.



212. *Walter H.* Le français dans tous les sens. – P.: Robert Laffont, 1988. – 384 p.

213. *Woh F.* Carnet d'orthographe. – P.: Sudel, 1960. – P. 49-61.

214. *Zwanenburg W.* Recherches sur la prosodie de la phrase française. – Leiden: Univer. press., 1964. – P. 22-36.

## СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

215. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.

216. *Большая советская энциклопедия*: в 50-ти т. // Под ред. Б.А. Введенского. – М.: БСЭ, 1955. – Т. 33. – 669 с.

217. *Ганич Д. І., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

218. *Словарь русского языка*: в 4-х т. // Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1983. – Т. 3. – 750 с.

219. *Dictionnaire de linguistique et des sciences du language*. – P.: Larousse, 1994. – 514 p.

220. *Ducrot O., Todorov T.* Dictionnaire encyclopédique des sciences du language. – P.: Seuil, 1972. – 470 p.

## СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

## А. СЛОВНИКИ:

- Dictionnaire de langue française.* – P.: Le Petit Robert, 1978. – 2172 p.
- Dictionnaire de la langue française.* – P.: Larousse, 1979. – 2109 p.
- Dictionnaire orthographique. Le bercherelle 2.* – Paris, 1980. – 191 p.
- Le Maxidico. Dictionnaire encyclopédique de la langue française.* – P.: Ed. de la Connaissance, 1996. – 1716 p.
- Le Petit Larousse illustré.* – P.: Larousse, 1999. – 1785 p.
- Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.* – P.: Hachette, 1993. – 2549 p.

## Б. Художня література:

- Alain-Fournier H. Le Grand Meaulnes.* – P.: Grasset, 1955. – 230 p.
- Bazin H. Qui j'ose aimer.* – P.: Grasset, 1956. – 248 p.
- Bazin H. Il n'arrive jamais rien.* – M.: Ed. du Progrès, 1981. – 490 p.
- Beckett S. En attendant Godot. Théâtre français d'aujourd'hui.* – P.: Ed. de Minuit, 1995. – 134 p.
- Camus A. Théâtre. Récits.* – P.: Grasset, 1971. – 312 p.
- Charles J. Le rire en herbe.* – P.: Calmann-Lévy, 1963. – 228 p.
- Charles-Roux E. Oublier Palerme.* – P.: Grasset, 1990. – 320 p.
- Courteline G. Théâtre.* – P.: Garnier-Flammarion, 1987. – 124 p.
- Daninos P. Les carnets du major Thompson.* – P.: Hachette, 1954. – 243 p.
- Duneton C. Le diable sans porte.* – P.: Editions du seuil, 1981. – 349 p.
- Gamarra P. Rhapsodie des Pyrénées.* – P.: PUF, 1963. – 276 p.
- Gide A. Les nourritures terrestres.* – P.: Gallimard, 1978. – 184 p.
- Giraudoux J. La folle de Chaillot.* – P.: Grasset, 1991. – 1274 p.
- Lanoux A. Quand la mer se retire.* – P.: Julliard, 1965. – 112 p.
- Malraux A. La voie royale.* – P.: LGF, 1992. – 226 p.
- Mauriac F. La pharisienne.* – P.: Grasset, 1986. – 160 p.
- Maurois A. Les roses de septembre.* – Л.: Просвещение, 1977. – 144 p.

- Monod M.* La nuit de décembre. – P.: Fayard, 1975. – 45 p.
- Montherland H.* Essais. – P.: Grasset, 1979. – 206 p.
- Mounin G.* La communication poétique. – P.: Payot, 1990. – 226 p.
- Prévert J.* Fastueuses épaves. – P.: Gallimard, 1989. – 96 p.
- Prévert J.* Spectacle. – P.: Gallimard, 1949. – 288 p.
- Queneau R.* Bâtons, chiffres et lettres. – P.: Gallimard, 1994. – 337 p.
- Sagan F.* Aimez-vous Brahms ? – P.: Gallimard, 1959. – 120 p.
- Saint-Exupéry A.* Oeuvres. – P.: Gallimard, 1976. – 413 p.
- San-Antonio.* Les vacances de Bérurier. – P.: Ed. Fleuve Noire, 1969. – 449 p.
- San-Antonio.* Moi, vous me connaissez ? – P.: Ed. Fleuve Noire, 1971. – 252 p.
- Sanitas J.* Le silence. – P.: PUF, 1983. – 42 p.
- Sarraute N.* Les Fruits d'Or. – P.: Gallimard, 1992. – 157 p.
- Thomas R.* Double jeu. – P.: Grasset, 1970. – 159 p.
- Troyat H.* Tolstoï. – P.: Fayard, 1965. – 792 p.

В. Газети та журнали:

- Le Monde* 2 – № 1, 2, 4, 8, 9, 10 (2003); № 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 (2004); № 1, 2 (2005).
- Les Echos* – № 2,4, 5, 6 (2004).
- Capital* – № 7, 8, 9,10 (2004); № 1, 2 (2005).
- Ça m'intéresse* – № 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285 (2004); № 287, 288, 289 (2005).
- Madame Figaro* – № 1, 2 (2003); № 2, 3, 4 (2004).
- Recherche* – № 378, 379, 380 (2004).